

Kiss Anna

Kérő topog, veri az ajtót

„Ki a baj vagy?”

*„Szánkázom
fenéken, le jégen,
havon, megfagyott
hét zuhatagon,
sapkám, lapátom
megelőz,*

*otromba nyélbe
ezüstöt rejtve,
nőért hányok
félre ennyi havat!,
a nagy víz is beállt,
evezőnél jobb a*

hólapát!, hajósnak

*télen befellegzett,
örül, ha vedelhet,
de semmi vész!, az
ember elalszik
holmi hóveremben,*

*kiflivé dermed,
lemegy a nap, mire
kienged, s
lapától máris
mécsláng iránt!,
ha a nő csak*

billeg, vagy

kuka, épp jó!,

*szolgálunk majd,
hóból lapátolunk ki*

*házat, tyúkólnyi
templomot,
s ha bújik már a
zsurló, látszik a*

*zsombék, el,
világnak, én bordám!,
pap is megél
kenyéren, boron,
mi is a tintán,
tintanyaló volnék,*

filozóf!”

*„Bolond ez”,
mormol a gazda,
„de a világot sem
bolondság – ész
veri ilyen útra. Ez
mondja, mit*

*más elhallgat,
nagyfőjű bár,
potentát
nem lesz belőle,
szégyellni jobban
nem lesz okunk,*

*s ha jobban ízlik
bornál a lőre,
menj Gudrun,
viseld jól magad,
szolgáló még
lehetsz!, a lapátnyé!*

marad, mert itt

teltél ki szépen”.

Hiába kérdik

„Ó, hej,
szállnak a felhők,
falai kitűnnek,
a kolostor
sivár vidéke tárul,

sivár vidéke tárul,
a kolostor
falai kitűnnek,
szállnak a felhők,
ó, hej,

sosem éhes,
botolva jár, ki
vén már, bévül üres,
köntöse is
az lesz, barátom,

az lesz, barátom,
köntöse is,
ki vén már, bévül
üres, botolva jár,
sosem éhes,

ó, hej!,
felhőnek tükör
a tó, mindenség
tükre minden,
és szabad,

felleng a
dögmadár pihéje,
horpadnak
fegyverek, telik a
mag, ó, hej,

ellentmodásra,
ne keress
megoldást, ki
felesel dühögő
jakkal?,

*a jóst hiába kérdik,
mire jutunk
ezzel a világgal,
hát mire jutsz*

magaddal?,

*sosem éhes,
botolva jár, ki
vén már, bévül
üres, köntöse is
az lesz, barátom,*

*az lesz, barátom,
köntöse is, üres
bévül, ki vén már,
botolva jár,
sosem éhes,*

ó, hej, van mi

végtelen,

s van, mi véges.”

Mihaszna Ivanuska

„Az volt, barátom,

*hevert a
hűlő hamuban, aludt,
dűnnyögött,
lepényt, forrót, aludttejet
követelt folyton –
a vidéken
nem volt ilyen más,*

bizton mondom,

*erre semmiért
is megszakad a nép,
kiköpi inkább
tüdejét, de pallért*

*nem molesztál holmi
pihenővel, hát
boldog a lepedőnyi*

lapok szerint,

*mibe halat,
lepényt satöbbit –
a boldogságot pedig
köszönni kell, nem
példálózni a pallér
úri ebén, mivel maga
is az, s a törvény*

vér-szigorú.

*Nem is mer
példálózni senki,
teszi helyettük Ivanuska
egyenest a hamuból,
lett is kényszermunka
száz év, félfejre-kopszság!,
ha kijutna a*

nyirkos rabgödörből,

*lássák miféle, s
feladják. De valaki
jámbor megszánja,
kalyibába rejti
míg haja nem nő, lába
a forró lepénynek,
bolond szokás,*

de így megy ez.

*Jön vagy száz évet,
tökön-babon, rongyba
tekerik lábát, segítik át a
sík havon, nincs eb,
kit le ne szedének róla,
asztalsarok, hol ne
kanalalazna levest,*

hajdinakását,

*máskor varjat üt le
kővel, (hát messzire el is
kerülök), a fák adakozók,
a gombás, hogy
nem győzi miattuk
oldani a korcát – megél,
nem vágyik*

hamuba vissza,

*tanul, sokat, hord
fát vizet, kaszál, így
jut ki a világból,
(a régiből), fától fáig,
kunyhóig, malomig, de
istenem, mire!, ha
várják, ráhajt az*

állami verda,

kétszer is.”

(Balladafélék a Sárkányfog kötetből)

Zelei Miklós

Tücsökzene

A biológia a történelem: „Elhallgattak a Hawaii-szigeteken élő tücskök, miután megjelent a környezetükben egy hús-
evő parazita utódokat rakó légy, az *Ormia ochracea*. Ezek a legyek a tücsökzenét követve keresik meg áldozataikat. A hátukra rakják le apró, tekerdő utódaikat, a férgek könnyedén belemásznak a póruul járt tücsök testébe, ahonnan egy héttel később, áldozatukat belülről falva föl, kövérré hízva másznak elő. A biológusok idén ősszel meglepő fölfedezést tettek: a hawaii tücskök pár év alatt megnémultak, hogy ne váljanak a legyek martalékává. Hová vezet ez az evolúciós verseny? Mert így elveszítették párkereső képességüket. A változás a hímek szárnyait érinti: fogazat volt rajtuk, amely a szárnyak összedörzsölésével ciripelő hangot adott, így csalogatva magukhoz a nőstényeket. Az önvédelem arra kényszerítette a tücsökhímeket, hogy elveszítsék szárnyaik fogazatát. Enélkül azonban ugyanolyan némák, mint a nőstények. Egy ideig együtt éltek a zenélő és a néma tücskök, és ahol még nem jelent meg a légy, ott fenn tudtak maradni a ciripelők, de ahol a nagy ellenség már megjelent, ott a némák szaporodtak tovább. Röpke tíz év alatt, ami csupán húsz tücsöknemzedék, majdnem a teljes tücsöknép elnémult.” (*Újsághír*)

Ezen a héten mit kell megakadályozni?

Vastagh Bandi és Pancsovai István a minisztérium irodalmi osztályáról hétfőn terepre vonul. A Hatvanezer szerkesztőségébe, a közeli kis utcácskába, amelynek torkolatából látszik a Budavári Palota, lent a Duna, a tükrén tisztább napokon megjelenik József Attila arca, de csak mint sosem volt látomás, mert a szárnyas rakétahajó azonnal ráúszik és vizet zavar. Ne tudjunk egymásról. A szerkesztőségi épület pincéjében rabokat őriztek valamikor.

Mint költők, csukaszürke, testületi szonett és románc, Vastagh és Pancsovai egy kis anyagot is visz. Cenzori feladataik ellátása után kinyitják másik lelküket és kopogtatnak a versrovatvezető, Tormay Gál szerkesztőségi szobájának ajtaján.

– Szia Gál. Verseket, szia, hogy vagy, hoztunk. Verseket, szia! – És már pakolják is az íróasztalra kinyitott dossziéikat.

(Részlet a *Mandulafecske* című regényből)

Tormay Gál meg elfehéredik és hátradől és bámulja őket és tele szájjal felordít:
– Ti meg, basszátok meg, mit képzeltetek! Délelőtt Köjál-ellenőrök vagytok, délután meg lángossütők ugyanott?! Amíg én vezetem a Hatvanezer versrovatát, addig itt nem fog versetek megjelenni.

Vastagh és Pancsovai rémültem kifarol. Simulékony közeghez szoktak, amelyben velük így senki nem beszél.

– Az biztos – néz utánuk Tormay, és az ott felejtett dossziékat a papírkosárba archiválja. Ott gyűlik az intelligens szemét. Már éppen visszasüllyedne féltve őrzött depressziójába, amikor Hízó Dáci, a kispfőnök, dühödten rántja föl a versrovat ajtaját:

– Bazmeg Gál, hogy te milyen hülye vagy! Hát bekúrsz tőlük egy-egy szonettet a versoldalra, és aztán a fejünk se fáj. Hát nem az a legjobb, ha a cenzor írja az újságot? A cenzúrahivatal csak jót jelent. Onnan jön az engedély.

Félcseresznyés jön, a költő, a KISZ Központi Bizottságának tagja. Beül Tormayhoz és sír:

– Bazmeg – mondja szipogva. – Bazmeg.

– Hát bazmeg – néz az ajtóra Tormay. – Mi van?

– KB-ülésen voltam bazmeg, az van.

– Adjak zsepit? – kérdezi Tormay.

– Van.

Félcseresznyés kotorászik a zsebében. Tormay nézi a Dunát ábrázoló fotót a falon. A Dunát az ablakban.

– Mégsincs – mondja Félcseresznyés. – Már elhasználtam.

– Nesze.

Félcseresznyés megtörli az orrát:

– A költészet hatalmáról beszéltem a Központi Bizottság ülésén. Hogy felszólaljak én is. Elmondtam, hogy hazánk lírai nagyhatalom. A versek a nagykövetei. Milyen jó! És amikor a szünetben mentem ki pisálni, Márti elvtárs, az első titkár elkapott, a pajeszomnál fogva lábujjhegyre emelt és üvöltött velem, hogy miféle hatalmad van neked, bazmeg! Miféle hatalmad? Mi? Mindenhez közöd van? Semmihez nincs közöd, te kis hülye! És a falhoz csapott.

– Kétszer akkora, mint te – mondja Tormay.

Félcseresznyés egy darabig hallgat.

– Már megszáradt a nadrágom – mondja. – Annyira sok nem is ment – a használt zsebkendőt a papírkosárba dobja.

A takarítóbrigádok hajnalban érkeznek a szerkesztőségekbe. A rossz emlékek mérges medúzák, lebegnek a levegőben, behúzódnak a polcok zugaiba, megülnek az íróasztalokon. A takarítók nem tudják, miért van rossz kedvük, mire végeznek. Lepókhálóznak, porszívóznak, kiöntik a rengeteg csikket a hamutartókból, elmosás, megtörlik őket. Szétválogatják és különteszik az üres üvegeket. A papírkosarakat papírzsákokba öntik, és elhelyezik őket egy tapétaajtó mögé a titkárságon, vagy egy rosszul világított gardróboszobába a folyosón hátul. Hétvégén, a nagyobb szerkesztőségekben hetente kétszer, a hét közepén is, hajnalban viszik el a papírzsákokat a Belügybe, ahol a szakemberek az összegyűrt

lapokat gondosan kisimítják és átvizsgálják. A legtöbb információt Félcseresznyés könny- és takonytartalmú papírzsebkendőjéből gyűjthetnék, ha együtt olvasnák Huszár Vincének a szürkék hegedőjén elhúzott nótájával:

Siralmas énnéköm lottóötöst nyerni,
Lottódirektortól nagy bőrönd pénzt kapni,
Jó Budában azon luxuslakást venni.

Szürkedalát bátran kiegészíti Vörösmartynak a Magyar Népköztársaság címére festett jelmondatával:

„Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába”

Azután jó primásként alázatosan meghajol, és elmondja a kocsmai népeknek, azért harcol, hogy még a lottón se lehessen kiugró jövedelmekhez jutni. Szocialista emberhez nem méltó a nyereszkesedés, dőzsölés. Alacsonyabb összegtáron rögzítsék az elérhető nyeresemények maximumát.

Neki se legyen!

Éljenzés.

Neki se!

Tapsvihar.

„Egész világ nem a mi birtokunk.”

A kocka!

A kocka!

Egymást letaposva tülekednek, hogy a kockában minél kényelmesebb, minél lekerékítettebb hely jusson nekik. És meglincselik a külkerceg fiatal üzletkötőjét, aki egy jó gondolattal elad Ausztriának, valutáért, több ezer raktárban porosodó, üres üvegpalackot. Kap is húszezer forint vezérigazgatói jutalmat. A magasra felsuhant pályalomb közfelháborodást vált ki a dolgozó nép okos gyülekezetében. Jogos dühükben darabokra szaggatják kolléganőjüket. Hasztalan sikoltozik:

– Visszafizetem, visszafizetem!

Körmökéskarmok belevájnak, könyékig, hónaljig benne túrnak. A hasfalát tépik fel, kirángatják a gyomrát és szétszaggatják, mit nyelt bele, hogy eldugdossa.

– Napóleon-aranyat!

– Napóleon-aranyat!

Széttépik a beleit.

– Ott van, ott van, oda rejtette.

– A méhét vágjuk darabokra, a méhét.

– Nincs ott a pénz?

– Hol keressük?

– Hol van?

– Hol?

– A gondolatait!

– Valamelyikben biztos megtaláljuk.

– Melyikben dugta el?

- Gyerünk!
- Keressük!

Szétverik a koponyáját, szétfeszítik a homlokcsontját és a falcsontjait. Kézzel szedik ki az agyát, tenyérrel tapicskolják szét a szürke- és a fehérállományt a betonon, keresik a smukkot, készpénzt, valutát, aranyórát, nercbundát, titkos lakáskiutalást.

Mire a rendőrség és a munkásárség közös járőre kikerkezik, csak egy törött fülbevalót, egy cafatokra tépett blézert meg egy fél pár trottórcipőt találnak a vértől iszamos betonpadlón. Fölveszik a jegyzőkönyvet: a fiatal nőt ismeretlen tettesek támadták meg, akik a cselekmény befejeztével a helyszínről ejtőernyővel távoztak.

Kell a gyűlölet, bólogat Huszár Vince. De az értelmes gyűlölet! És védelmébe veszi a külkereskedelmi vállalati, ahogy írja a Hatvanezer publioldalán: megmozdulást. Az ügyeskedőket meg elítéli. A káros mentalitást, amely mostanában kezd kicsírázni, és a pénzt tekinti a legfontosabbnak, amelyhez ráadásul munka nélkül, értéktelen kacat eladogatásával akar hozzájutni. Ennek a gondolkodásmódnak, Huszár Vince fogalmazás közben ügyel rá, hogy ne használja kétszer egymás után a mentalitás szót, vegyük elejét idejekorán! „Őszeresek vagyunk? Külföldön ócska flaskákkal jelenünk meg?” – teszi föl a kérdést cikkében. „Nem! A jövőt építjük. Ezt kell a világnak megmutatnunk!”

A Szürkehegedógyár és Hamiskotta Központ titkárai és első titkára is fölfigyel az erotikus pillanatra, amikor a vakond feleségül kéri az albatroszt, vizek nagy madarát, és ráveszi, a ganéba együtt fúrjanak lejáratot, mert belül olyan végtelen, szabad kékség tárul majd föl, amilyen a történelemben még soha és sehol nem volt. Dicséretet kap Huszár Vince is, amiért ilyen szorgalmasan látja el a nász-nagy teendőit. És szigorúan titkosan felordítanak:

- Ahá! – röhögnek.

- Még tovább lehet feszíteni a húrt – lecsökkentik a főnyereményt és fölemelik az árakat.

Ekkor lesz a Hatvanezerből valóban hatvanezer. Mert viszonylag régóta kivételesen sok, százharmincezer példány fogy belőle, s ezzel a címmel is fut: Százharmincezer. De a lakosságból, az eredeti szándékkal ellentétben, mételyező gondolatokat is kivált, mint például a dáridózás, a gazdagodás. Szerkesztéspolitikai hibák, oda nem figyelés következtében olykor ilyen felfogást közvetít feléjük, füledt erotikát, nyugati életérzést, ami nem cél. Kell a vita, de nem parttalanul. A Szürkehegedógyár és Hamiskotta Központ Politikai Bizottságának határozatával a sajtótermék példányszámát hatvanezerben rögzítik, s elrendelik, hogy ezzel a címmel jelenjen is meg.

A példányszámcsökkentés következtében Huszár Vince jövedelme is alacsonyabb lesz, de ő ennek örül. Néhány kolléga ellenben azt szeretné, ha a lap Hatvanötezer címmel futna. Nikotintól besárgult ujjukkal ajkukhoz emelik füstszűrő nélküli Symphoniájukat, és nagyokat slukkolva suttogják:

- Ötvenhat is el volna rejtve a címben, és a példányszám is magasabb lenne. Ötezer példány az húszezer olvasó.

- Minek annyi? – kérdezi Huszár Vince, és mindenkit óva int a pártellenes nézetek hangoztatásától.

Ugyanakkor egészségesen hangos társadalmunkban létre kell hozni a támogatásoknak a ma követelményeinek megfelelő, korszerű formáit. A Szürkehegedőgyár és Hamiskotta Központ határozatot hoz: a felépítmény részeként etetőket kell énekesmadaraink számára kihelyezni. Szakszerűen méretezett bemeneti nyílásokkal, hogy a rablómadarak, amilyen sokak között például a tolvaj szarka, ne jussanak be rajtuk, ne férjenek hozzá a táplálékhoz.

– Trillóóó, trillóóó és csipcsirip, csipcsirip. Ssssfütty, fütty, fütty, csivit, csivit, csip, csup, csip.

A kerti madarak boldogan énekelve, dalolva röpülnek az etetőkhöz. Az őszapó, a vörösbegy, a széncinege, a barátcinege és a többiek megülnek egy pillanatra a kerek nyílások peremén, azután lelkesen ugranak be.

– Ahá!

Mindegyik madáretetőben egy beépített macska várakozik.

Nem hosszú idő múlva a Szürkehegedőgyár és Hamiskotta Központ Politikai Bizottságának állásfoglalása megállapítja: az intézkedés sikeres. A kultúra elégedett nyávogása tölti be a kertet.

Észre sem veszi, meg se hallja senki az íróasztaltologatások robaját, az irodai forgószekek huzigálásának hangját, az új polcrendszereket beépítő falfúrók visítását, és ahogy a régi dossziék az új polcokra huppannak. Tévé is kell az irodába, rádió, egy-két klasszikus festmény, légkondi, bőrfotelből minimum három. Vastagh Bandi és Pancsovai István állást foglal a bank szponzorációs és kultúra-támogatási osztályán, már hétfőn terepre vonulnak.

Senkinek nem jut eszébe, hogy a rakodópart alsó kövével bebassza az ablakot. Zeng a dal:

– Nyauú, nyauú. Folyóirat, könyvkiadás.

– Gyertek hozzám szaunázni – válogatja Vastagh a poetesszákat. – Gyertek, gyertek.

Eukaliptusz, fenyőtű, piña colada, mentol, menta, babér. Illatosít Vastagh, törülközőt oszt Pancsovai.

Egy a velszi bárd csak, ki nemhogy a szaunaszakosztályba nem lép be, hanem a többiből is kiszáll.

– Dalolva mész? – kérdezi Vastagh. – Ugyan. Tej, vaj, vagy amit akarsz. Te nagyon fontos vagy nekünk, tudod. A jelenléted. Hogy itt vagy velünk. Balerinagörl-programot szervezek neked. Egy egész wellnesshétvégre mehetsz a legjobb szállodákba táncoslányokkal. Amelyikbe akarsz. Több hétvégre is. Ahányszor csak kényeztetni akarod magadat. Bármikor! Na? Play, play, play...

Buda Ferenc

Vagy csak a köd

*Csak a jelen meg a régmúlt,
a többi fele már széthullt.
Fele? Kétharmada inkább.
Fakul a kép s egyre ritkább.*

*Hogy volt tavaly? Mint volt tegnap?
Sokasodik az üres lap.
Csak a régmúlt meg a jelen –
az még elvászorog velem.*

*Elém kerül. Le-lemarad.
Megáll, megül, majd elhalad,
beleveszvéen a kanyarba.
Vagy csak a köd eltakarja?*

*Én magam is el-eltűnök
egy-egy útgörbület mögött.*

* * *

*„A költő hasztalan vonít”
József Attila*

*Ha farkasok vonítanak,
sorra mindegyik dalra kap.
Dalukban fájdalom, panasz.
De válasz jön rá, s van vigasz.*

*A költő-sors vigasztalan.
Vonít, vonít csak hasztalan,
s hogy szava mégse vesszen el,
félcedulákra jegyzetel.*

Leng, leng

*Leng, leng az egek ablaka,
túlnan ül Isten egymaga.
Tűnődve, némán kémleli:
mi jót művelnek ott alant
okos, szép teremtményei:
mit ültetnek, mit irtanak,
mint raknak föl, majd rontanak
fészket, fatornyot, kőfalat,
egymást mint ölik s ölelik,
míg földi létük letelik.*

Tornai József

Jaj, emberek, véres latrok...

Milliárdos emberiség,
milyen fa termette esztét?
Ijesztően kevés fő van,
kire azt mondhatjuk: józan.

Babonák és tévhittek
birkái az emberek.
És még büszkék vagyunk rá,
hogy tudásunk tett azzá.

Soroljam, hogy elmebajunk,
önhittségünk, büszke fajunk
nagy göggye, éppen agyunk veleje
rothadás dicsérete.

Ami engem felnőtté tett,
töprengve úgy hetven évet,
egy dölyfös lény áhítata,
akinek a tárgya maga.

Persze, szerényen fecsegtünk,
ha kellett, imát rebegtünk.
Jónak kiáltva az embert,
aki csak ördög-lehelet.

S mivel itt lent nem találtunk,
kerestünk egy másvilágot.
Hol angyalok unatkoznak,
hymnuszt éneklünk az Úrnak.

Mert a létünk nem itt van ám,
hol a gonosz csak egy talán.
A Nagy Szellem megtorolja,
lelkét ki hagymázként hordja.

*Megválaszolatlan kérdés,
mégis van köztünk kísértés,
mert úgy szeretjük mi egymást,
mint újszülöttek tejet szopják.*

*Ha a halál meglátogat,
magyarázzuk a sírokat.
Ha bűnünket letagadjuk,
nem vagyunk már örök-fattyúk.*

*Jó tanítóány minden élő,
hamisat épnek dicsérő.
Különben szeráfok vagyunk,
s csak „kényszerből” háborúzunk.*

*Látom, mégis néhány népben
van annyi ábránd és érdem,
hogy csak megőszült korára
ül ki rá az állatábra.*

*Jaj, emberek, véres latrok
lesztek, ha még megmaradtok,
a szelídek csak keresztfán
lehetnek fény-vágyak tisztán.*

Maximák

R. Zsolt halálára

1.

*Megnőnek kicsi dolgai,
ki a föld sarát eszi.
Így tér vissza a kozmikusba,
ahonnan anyja méhe hozta.*

2.

*Száz emberöltő épp elég,
hogy bolygó legyen, vagy menyét.
Bármilyen lényé alakuljon,
van helye árkon, horizonton.*

3.

*Nincs olyan megsemmisülés,
amiről fecseg a józan ész.
A gén milliárd éve kezdte,
és nincs oka, hogy befejezze.*

4.

*Másodpercé a sok halott,
az idő szárnyát nem fogod.
Csak fátyol-fák a véges lények.
Nem az pusztít el, ami életet?*

Mintha

*Mintha nőnél, miután megszülettél,
mintha bővölne a patyolat-tél,
mintha volna apád, anyád és testvéred,
mintha barátaid körülvennének,
mintha megörlődnél a szárcsás mocsárnak,
mintha minden könyved új varázslat
volna: és gyűjtött tudásod
neked adná a rejtett világot,
mintha szerelmed is mind halhatatlanná
tenne, s napod lángja azt mondaná:
ajándék vár arany-unokáktól,
mintha örökké ihatnál a nyárból,
és az idő csak úgy hajladozna
lábad előtt, mint szélben a rózsza,
s mintha nem ijesztenének a halottak,
mintha nem tudnád, hogy te is illanó vagy,
mintha azért emelne értelmet,
hogy agyaddal még több titkot fejts meg,
s mintha csak újabb váltaná elmúlt betegséged,
s gyógyulásod tovább növelné a véget,
s mintha azért törne föl utolsó órád,
mintha élni nem volna boldogság.*

Röpülj, madár, röpj...

*Röpülj, madár, röpj,
Menaságra röpj,
az én galambomnak
gyöngé vállára ülj.*

*Mondd meg, hogy ki vagyok,
mondjad, hogy rab vagyok
szerelem-tömlőben
talpig vasban vagyok.*

*Megismered hangját,
terülő szoknyáját,
amíg egyik táncból
másikba szökken át.*

*Ünneplem én fényel
bódulok szívemmel,
ahogy az egész világot ő
megtölti örömmel.*

Ferdinandy György

Irma és Mária

Dúl a felmelegedésnek becézett hideghullám. De itt, a karibi világban ez a hurrikánok évadját jelenti. A forgószelek útnak indulnak Afrikából, felerősödnek az óceán felett. Mert hát, ugye, a felmelegedés! A tenger évről évre melegebb. Mire ideér, a szigetek fölét, megvadul az orkán.

Igaz, általában elkerüli Puerto Ricó-t, ezt az apró szigetet. A nép a képernyőn követi esetenkedéseit. Utoljára Szent Fülöp – mert nevük is van! – tarolta le a kávéültetvényeket. Kilencven évvel ezelőtt, de az én időmben még róla beszéltek az öregek.

Ami azonban most történik, példátlan. Előzmény nélküli. Alig ocsúdik fel Irmából a Sziget, alig indul útnak az újjáépítés, s már nővérét, Máriát jelzik a meteorológusok.

A hírt senki sem veszi komolyan, nem is tud róla a nép. A rádió és a tévé még nem működik. Még a dörzsöltebbek is csak legyintenek: a lottón /a ruletten/ nem jön be kétszer egymás után ugyanaz a szám. A meteorológusok hisztérikusak.

Ennek már lassan van fél éve. Fél év alatt megváltozott a világ a Karib-tengeren. Itt, Floridában, fiatal pár él velem. Két portorikói: Vince fiam és Heléna, a menyem. Két ember, akinek – Mária pusztítása után – mindene, szó szerint mindene elveszett.

És itt kezdődik az én történetem.

*

A hurrikánokról sok mindent összebeszélnek. Én is megírtam az emlékeimet. Most azonban valami másra lennék kíváncsi. Azt szeretném, ha aprólékosan, percről percre elmesélnék, amit átéltek Mária alatt.

– Még vissza sem jött az áram Irma után – kezd bele a fiam. – Az elnök nemrég jelentette be a katasztrófaállapotot. Egy újabb ciklonra senki sem számított. Benzint mindig tartalékoltunk, és mindig volt üzemanyag a kocsiban. Ez akár egy hétre is elég – magyarázzák. – Általában hetenként kétszer mentünk le a faluba.

A fiam hegyen él, körülötte tizenegy hold trópusi vadon. Makacs erőfeszítéssel irtja a sűrű bozótot, banánt, citromot ültet, jukkát, paradicsomot. Előrelátó, mindig van náluk tartalékban só, olaj, cukor, amire csak Helénának szüksége lehet.

– Az ablakokat még Irma előtt beszögeltük – magyarázza. A kertből minden mozdíthatót becipeltem a feleségemhez.

Az asszony biztosítónál dolgozik, egész nap telefonál vagy a számológépén nyomogatja a gombokat. Négy kutyájuk van, négy házőrző. Nem kell a rácsra lakat.

– Hogy hívják őket?

– Kápó, Reina, Teri és Kölyök. Kápó már tízéves, ő a főnök. A nagy öreg.

Szóval, ott tartottunk, hogy Irmán már szerencsésen – kisebb károkkal – túlva-
gyunk. Éppen csak egy tetőszerkezetet – a fészertetejét – vitte le a völgybe a vihar.

– Mit csináltak?

– Körbejártunk, megnyugtattuk a kutyákat. A szomszédok már fűrészelték
a kidőlt oszlopokat. Nekünk nem volt sürgős, mi nem készültünk le a faluba.
Éppen csak a ház körül takarítottam el a romokat. Megjött a villany is, lassan
rendeződtek az állapotok.

*

– Eltemettük Platerót – teszi hozzá Heléna.

– Kicsodát?

– Az öszvérünket. Ő volt Irma egyetlen áldozata.

– Mi történt vele? – kérdezem.

Menyem kifújja az orrát.

– Annyira megrémült szegény, hogy nekirohant a rácsnak. Mind a két mellső
lába eltörött.

– Csak nézett rám – sóhajtja Heléna. Tőlem várt valamit. Nyöszörgött, mint
egy gyerek.

– Nem lehetett segíteni rajta – legyint a fiam.

– Plateró! Juan Ramón öszvérenek is ez volt a neve!

Heléna sír.

– Folytatjuk?

Vince megrázza magát. Ülünk a dolgozószobámban. Jegyzetelek.

Irma csak figyelmeztetés volt. Megérkeztek a menekültek is. A szomszéd szí-
get áldozatai. Híre ment, hogy a Virgin-szigeteket teljesen elpusztította a vihar.

– Volt egy ilyen átmeneti időszak – folytatja fiam. Időt nyertünk, de ezt akkor
még senki sem értette meg. Én sem siettem. Éppen csak kihordtam a kerti bútort,
amikor egy újabb ciklont kezdett emlegetni a rádió.

Mária már itt volt egészen a közelben, amikor észbe kaptak az emberek.
Kezdődött megint a kapkodás. A tülekedés jégért, benzinért. A dugók, véges-
végig az utakon.

Huszonegyedikén kezdtek el fújni a szelek. Az ismerős lökések, és köz-
tük a csend. Még csak kora délután volt, de már teljesen besötétedett. Volt
valami furcsa súly a levegőben. Valami félelmetes. Nehéz ezt elmagyaráz-
ni. Nézd! – mutatja a fiam –, ha rá gondolok, még most is remeg a kezem.
Bezártuk az ajtókat és az ablakokat. Beköltöztünk, először csak a szobánkba.
Később, amikor felerősödtek a lökések, le, a kádba. A mosókonyha biztonságo-
sabbnak tűnt, mint a szoba. Akkor már úgy remegett a ház, mintha földrengés
rázta volna meg.

– És ti?

– Igen, ott, a kádban. Mi ketten, a macska meg a négy kutya.

Könnyű leírni. Elképzelni nehezebb.

*

Megfordul a fejemben: ilyenkor az ember bekapcsolja a rádiót, vagy felhív
valakit. Nehéz megérteni, hogy a külvilág nem létezik.

– Tizennyolc órát kuporogtunk így, a kádban – számolgtatja fiam. Csak másnap tört be egy kis fény az ablakon.

– Várj csak, ne siessünk! Mit csináltatok? Aludtatok?

– Az ember ilyenkor – mondja Vince – vár. Vár és figyel. Ez itt, Heléna, a kutyákhoz beszélt. Az öreg, a Kápó, elnyúlt a küszöbön. A többi bámulta őt, tágra nyílt szemmel, áhítatosan.

Nem, nem aludtunk. Eldugult a fülünk. Néha próbáltam mondani valamit, de a zúgásban nem hallottam a hangomat.

Nem faggatom tovább. Nekem kell majd kitalálnom, hogy mi történt ott a kádban, tizennyolc óra leforgása alatt.

– Szóval, beszivárgott valami kis fény a repedéseken. Kiengedtük a kutyákat, egész idő alatt el sem végezték a dolgukat.

– Kirohantak?

– Nem akartak. Megbénította őket a félelem.

– Aztán, szeptember huszonkettő! – folytatom.

– Tudod – sóhajtja Heléna –, az ember nem hisz a szemének. A házat tegnap még körülvette a növényzet. Fák, bokrok, emlékezhetsz, hogy milyen áthatolhatatlan a bozót a trópuson.

Hát ebből semmi, de semmi se maradt. Képzeld el, hogy most láttuk először a szomszéd házakat! Eddig azt hittük, hogy valahol messzebb laknak a szomszédaink.

Kaput, kerítést, mindent elvitt a vihar. Az ablakokra szögelt lemezek leszakadtak, az ágynemű és a takarók kint áztak a sárban. Ez meg – meséli menyem – kimászott a kertbe a kábelek és a vezetékek közé.

– Hová mész? – kiabáltam utána. A gyümölcsfáit kereste. Nemcsak a konyhakertnek, a fáknak: a citromnak és a banánnak is nyoma veszett.

– A kerítés alatt, az árokban avokádókat találtam. Banánból egész fürtöket. Ezen éltünk napokig. A vízzel szerencsénk volt, zuhogott az eső, a ciszternánk színig tele lett.

– Az, amelyik ép maradt – sóhajtja Vince.

– És?

– Mit és! Aludtunk másnapig.

*

Aki nem élte át, azt képzelem, hogy örül, aki életben maradt.

– Mi nem éreztünk semmit. Csak járkáltunk, mint akit kiütöttek. Vártuk, hogy mikor kezdenek újból üvölni a szelek.

– Az ember biztos benne – mondja Vince –, hogy nincsen még vége semminek. Nem is téved: az igazi nehézségekre csak ezután kerül sor. Amikor már összeszedte a holmiját az udvaron.

– A mi autónkra rádőlt a kerítés. A motor beindult, már csak szabaddá kellett tenni a bejáratot.

Megjelentek a szomszédok is. Megöleltük egymást, sírtak egy sort az asszonyok. Mi férfiak, ki nádvágó késsel, ki fejszével, fűrésszel, elkezdtük tisztogatni az utat. A villanypóznákat traktorral vontatták félre az emberek.

Harmadnap lejutottunk a faluba. Ott, a benzinkút és a fűszeres előtt már hosszú sor állt. Meg hát a pénz! Fél napunkba került, mire kiutalt húsz dollárt a bank.

A családok a kocsikban aludtak, az asszonyok vödörben végezték a dolgukat. Öt óraker életbe lépett a kijárási tilalom, senki sem maradhatott az utcán naplemente után.

– Az emberek – mondja Heléna – mindenfélét összebeszéltek. Hogy mennyi sebesült van, és mennyi halott. Nem rémhírek voltak! A kórházakban tucatszám haldokoltak a betegek.

– A legrosszabb az volt, hogy a családok nem tudtak egymásról. Hogy ki halt meg, és ki az, aki életben maradt.

Heléna kislányáról – mondják – nem volt hírük egy teljes hónapig. Hallgattunk egy sort.

– Voltak komikus jelenetek is – meséli fiam. Ha esett az eső, mindenki, csak úgy, ruhástól, beállt az ereszcsonna alá.

– Így éltünk – sóhajtja Heléna. – Amíg csak meg nem küldtéték a repülőjegyet. Azt hittük, javulni fog a helyzet. És semmi sem változott.

– Elszaporodtak az öngyilkosságok. Egyre elkeseredettebbek lettek az emberek. A rádió segélyszállítmányokról beszélt, de hozzánk nem jutottak el a kamionok.

Azt ígérték, hogy augusztusra víz fog folyni a csapokból. És helyreállítják az áramot. De addig? Szörnyű volt arra gondolni, hogy ez már ezentúl így marad.

*

Eleinte lázadoztak az emberek. Egymást érték a tüntetések a kormányzó palotája előtt. Aztán belefáradtak ebbe is.

Lábra kapott a bűnözés. Fosztogattak világos nappal az utcán. Lövöldöztek a bankoknál, katonaság vette körül a szállodákat és a bankokat.

Akkor már ezrével álltak sorban a repülőtéren is. Ha jött egy gép, megrohanták. Félmillió ember hagyta el a Szigetet négy hónap alatt.

– Képzeld! – kezdi mesélni menyem. – Azelőtt száz dollárba került átrepülni a kontinensre. Most meg ezret is elkértek a légitársaságok. A gazemberek!

Segélyszállítmányokról is egyre kevesebbet beszéltek. Megtanulhattuk, hogy mi itt csak másodosztályú polgárok vagyunk.

– Ja, és a tanítás! – folytatja Vince. Az egyetem. Hát, elmúlt négy hónap, és még nem nyitottak ki az iskolák. A gubernátor mindenfélét megígért. Hogy felemelik a tanárok fizetését, és megszüntetik az anyanyelvi oktatást. Csak úgy, mellékesen! Hogy ezentúl angol nyelvű lesz az egyetem.

Mindenki mindenfélét ígérgetett. Közben adtak-vettek, privatizálták a cégeket. A nép csak annyit látott, hogy az üzletek bezárnak. Ezrével bocsátották el az embereket. Minden, érted, minden tönkrement.

Hallgatunk egy sort. Hogy velük mi lesz, arról eddig nem beszéltek. Mindent elvesztettek néhány nap alatt. Elmondták, percről percre, részletesen. És most? Visszamennek a Szigetre? Vagy itt, nálunk kezdenek új életet?

Nem faggatom őket. Elteszem a jegyzeteimet. Heléna hány. Éjjel, jól hallom, zokog. Platerót látja, a négy kutyát. Kápót, az öreget.

Egy kis házat, egy apró hegyet.

Új életet...?

Böndör Pál

Mások máshol

*Ahogyan mi itt, mások máshol.
Váróteremben, vagy kávézóban,
otthon a lakásukban, vagy vendégségben.
A gépkocsijukban. Parkban.
Egy bevásárlóközpontban.
Folyóparti sétányon.
Széles vásznon, sztereóban.
Talán a jövő évi nyaralásukat
tervezgetik éppen.
Heidelbergben vagy Óbecsén.
Miközben az elkövetkező percek
bármelyikében megszakadhat a film,
és reprízre sincsen kilátás,
mivel minden, de tényleg minden
kitöröltetik.*

Újrahasznosított díszlet

*Ez már nem az
a konyhaasztal, de a székek maradtak.
Jobboldalt a második
az én állandó helyem
a változó világban.*

*Nem mintha én nem változnék,
ha nem is látványosan, szinte percről
percre, de egy ilyen biztos pont,
mint amilyen a második szék
jobboldalt a konyhában,
biztonságot nyújt, már-már
a halhatatlanság szomszédságában
érezhetem magam.*

*Csak érezhetném magam,
ha a főtt hús nem lenne túl zsíros,
a paradicsomszós pedig túlsózva.
A szék, a biztonsági pontom a világban,
meginog alattam. Az újrahasznosított
díszletet nézegetem, melyet egy szerencsés kimenetelű
darabból örököltünk, és ez kissé megnyugtat.*

*Le kell nyelni a falatokat, ha túl sósak,
ha keserűek, akkor is.*

*A dohányzóasztal, a két karosszék,
a szalon rendben van, a függönnyel van
kisebb baj: sejtjük csak,
hogyan mi lehet mögötte.*

Csorba Béla

finnugrós

*enyec nyenyec
szamojéd
keze-lába
csupa jég*

*kamasz szélkúp
nganaszán
moszkva felé
fut a szán*

*finn magyar észet
sajnálunk
oroszlott a
mi lányunk*

*osztják az észet
meg a véset
mi lesz veled
cseremész*

*úgy vót ez a
vótokkal
mint a drótos
tótokkal*

*eltűnt a drót
meg a fót
azután a
drótostót*

nomád

*a világegyetem szövetanyagában
tobzódó nomád
Fényen túl és alatt
a legeslegelemibb forma legel
emibb formátlansága halad
mint a Kozmoszon túli
s Istennek mutatja magát
maga a Káosz
a részekre foszló
csillámló monád*

*ügyes az elme
mint kötött téli zoknik
gyapjúsálait
ha megvan már az elve
lefejtí s felgombolyítja
az egyetemes anyag
eltéphetetlen kusza fonalát
de az izzadt bűdös láb aki hordta
vajh kié bár megmérhetetlen nőjön
túl Tótumon és Faktum-Kvantumon
vagy fogyjon akár a gombolyag
a Káoszt rendszerbe foglaló tudat*

napszúrás

*imre bátyám hívott
az egreske partjára
ott ahol az ördögárok
torkollik belé
kévébe kötözni feldobálni
a hereszénát mező sándor
jegesmedvevadász szekerére
szorult a nap vihar
készült hatvannyolc nyarán
fejemen meg nem volt szalmakalap
se fehér kendő zsebkendő meg pláne
hogyan az árok vizébe mártva*

*hűsíthettem volna felforró fejem
egy hétig feküdtem az elsötétített
szobában citromon és szódavízen
meg a dublini embereken
egy kicsi rést nyitva a spalettán
belém szédült a világ
egykor ez volt apám szabóműhelye
és itt lett felravatalozva
pár nap múlva itthonról
hazautaztam kaposvárra
kiokádni a görögdinnyét
a rádióhírtől
hogy prágába
bevonultak az oroszok*

tele van az udvar

*tele van az udvar
kacsafossal
a japánkácsák finom pihéi
most vannak átalakulóban
élesebb matériává
keresztszüleimmel hegedűs
mári nagyamánnyammal
a baromfikat
hajkurásszuk a tullabari
udvaron mindhárman
jókedvűek csak
én vagyok dühös
számlámra élcelődnek
ahogy tehetetlenkedek
a kiscserepes akolban
a csirkékkel récékkel
az egérrágta kukoricaszemeket
taposva hajtva őket
az árpadarával teli etetőkhöz
az itatókban nincs víz
szomjas vagyok
ezt leszámítva
szinte már idilli a hangulat
mondjuk derűs*

*megérkezik marika is
az unokahúgom
miért nevetnek ezek
ennyire rajtam
hiszen már mindegyikük
réges-rég halott
csak a hajnali zápor
veri az ablakokat*

Megérteni egy léthelyzetet

Csorba Bélával beszélget Virág Zoltán¹

- Ragadjuk meg az alkalmat, hogy egy teljes körű...
- Átvilágítás...

- Átvilágításon eshessél át...
- Nemrég voltam úgyis tüdőrontgenen.

– Akkor a sugártechnológia után a kulturális diagnosztika következtek. Míg általános iskolai tanulmányaidat szülőhelyeden, Temerinben végezted, gimnáziumba már Kaposvárról és Újvidéken jártál. Hogyan kerültél magyarországi középiskolába?

– Ezt is elmondom majd. De volt egy előző kiruccanásom Magyarországra 1956-ban. A Mester utcában töltöttem az 1956-os forradalom napjait. Ennek nincs ugyan összefüggése a későbbi, kaposvári tanulmányaimmal, de hozzátartozott a későbbi eszmélkedésemhez, a világról alkotott véleményem kialakulásához és rögzítéséhez. Arról van szó, hogy... Beleférünk egy órába? Nem fogunk beleférni.

Onnan kezdeném, hogy az én anyai nagyapám 1919-ben, tizenhat éves korában a cseneji tanyákon szolgált mint kanász. Csenej és a környékbeli tanyák közel vannak Újvidékhez. A nemzetközi vonat pedig a cseneji boszorkányfa közelében állt meg. 1919-ben ez már szerb megszállás alatt lévő terület volt. A demarkációs vonal valahol Szeged és Baja magasságában húzódott. De mivel még a békeszerződés nem rögzítette, nem tisztázta, hol lesznek a végleges határok, a nemzetközi vonatok mozdonyait még mindig Zimonyban cserélték. Tehát a Budapestről érkező szerelvények Zimonyig közlekedtek, és ott vette át a vonatokat egy szerbiai mozdony. Ott cserélték a gőzöst. Odáig magyarországi mozdonyvezetők jöttek. 1919 kora nyarán vagy késő tavaszán Magyarországon még tombolt a kommün. Az újvidéki állomás bejáratánál megálltak a vonatok, a magyarországi mozdonyvezetők pedig *Vörös Ujságot* meg különféle kommunista röplapokat dobáltak ki a boszorkányfa közelében gyülekező béres gyerekeknek meg kanászoknak, az olyan agrárproli gyerekeknek, mint amilyen a nagyapám is volt. Ők pedig ezeket a kommunista röplapokat, újságokat előszeretettel terjesztették a szerb nagygazdák körében, akik, gondolhatod, hogy ennek mennyire megörültek. Gyorsan összeszedte ezeket a fiatalokat a szerb katonaság, elvitték őket Belgrádba, és egy iskolaépületben vallatták őket. Tizenvalahányan voltak, a legtöbbször kiskorú, de akadtak közöttük nagykorúak is. Néhányan soha nem is tértek azután vissza. Agyonverték őket.

Az én nagyapámat ugyancsak elkezdtek lapíthatni. Ő pedig egy heves vérmérsékletű ember volt, nekiugrott az őt verő szerb katonának, és megharapta az orrát. Erre azok úgy

---

¹ A beszélgetés a zEtna XIII. (Triszkaidekafób) Irodalmi Fesztiválján hangzott el a Zentai Alkotóházban, 2016. november 4-én. A hanganyagot feldolgozta: Döme Szabolcs.

gondolták, hogy ezen tudnak segíteni, és a nagyapám bal lábát a padlóhoz szögezték. Egy jó kis 200-as szöveget a lábába verték, úgy ütötték tovább.

Ekkor egy szerb pópa ment el az utcán, nyitva voltak az ablakok, hallotta az iszonyú üvöltést. Berohant, hogy megnézzze, mi zajlik ott. Láta, hogy egy gyereket szögezték a padlóhoz. Mert ráadásul a nagyapám kis növésű ember volt. A pópa azon nyomban, első felháborodásában leteremtette a szerb katonákat, mondván, hogy Krisztus urunkat is fához szögezték, mit csináltok, azonnal engedjétek szabadon. Ez mentette meg a nagyapám életét. Kihúzták a lábából a szöveget, seggbe rúgták és elzavarták. Ezután pedig valahogy hazavergődött Temerinbe. Feltételezem, hogy ő tizenhat éves korában még nem volt egy meggyőződéses kommúnár. Így hozta a helyzet, így hozta a sors. Viszont ez az élmény a későbbiek során kialakított benne egy meglehetősen heves ellenszenvet a szerbek, egyáltalán a rendszer iránt.

1941-ben tulajdonképpen a Magyar Honvédség ide még nem is érkezett meg, minden településen nemzetőrségeket és polgárőrségeket alakítottak. Erre Temerinben is sor került. Nagyapámból nemzetőr lett. A Tisza-mentiek a temerini helyi viszonyokat annyira nem ismerik, de akik gyakran utaznak Újvidékre, azok tudják, hol van a Csillag. Ahol a Nagybecskerekét Horvátországgal összekötő regionális út és az észak-déli, Újvidék és Szeged közötti út kereszteződik, ott volt valamikor egy híres nagyvendéglő, Csillagnak hívták. Egykor Rózsa Sándor is megszállt ott – ezt a legendáriumot nem kell ragozni. Minden faluban voltak ilyen helyek. A lényeg az, hogy ezen a fontos, stratégiai ponton néhány nemzetőr vigyázta a rendet, várva, hogy Óbecse felől majd érkeznek a honvédek. Nem arról érkeztek, de ez más lapra tartozik. Jelezték, hogy a magyar honvédelakulatok helyett kelet felől, a Bánság felől egy szerb katonai mentőautó jön, és az első felszólításra a falu határában nem akart megállni, hanem az utasai egy kézigránáttal fenyegetőztek, hogy azt fogják kihajítani. Summa summarum, amikor ez a mentőautó odaért a Csillag nagyvendéglőhöz, ott ez a jelenet megismétlődött, de a nagyapám kiállt az út közepére és beléjük lőtt. A kézigránát fölrobbant. Az évtizedekkel később visszaemlékezők egy része szerint kidobta, ahol a falnak csapódott. Mások úgy tudják, ki akarta dobni az ipse az autóból, de végül is nem dobta. Pánik tört ki. Egy ember meghalt, egy megsebesült. Továbbá egy ápolónő is utazott velük, ő vitte magával a készpénzt. Valaki ebben a zűrzavarban ellopta a pénzt, és aztán a magyar detektívek találták meg évekkel később a tettest, de ez egy másik történet.

– *Az alakulat pénze volt?*

– Hogyne. Ez a szerb katonaság pénze volt. Az illetőt el is ítélte immár a magyar hatóság 1943-ban, de, mondom, ez egy másik történet. Akik ebben az akcióban részt vettek, azok nyilvánvalóan féltették a bőrüket, így a nagyapám is. Aztán őt besorozták a Magyar Honvédséghez, a Dunántúlon hadifogságba esett, a Krím félszigetre vitték. Ott volt, azt hiszem, 1948-ig. Jól megtanult oroszul. Az ő élettörténete most nem érdekes, a lényeg az, hogy a kiszabadulása után Magyarországon maradt emigránsként a Dunántúlon. Ajka közelében, a padragi bányákban dolgozott. Előtte még másfél évet lehúzott Sopronkőhidán is, de arra most nem kalandoznék el.

A lényeg, hogy 1956-ban alkalom nyílt, hogy meglátogassuk. Megenyhültek a viszonyok, Hruscsov, Tito stb. Sztálin halála után enyhülési folyamat állt be. Anyám korábban többször kért vízumot, de sosem kapta meg. 1956-ban megkapta. Volt egy kis földünk, három hold. Apám különben szabó volt, és kukoricatörés után azt mondta anyámnak, hogy most itt a lehetőség, menjetek, úgyszem láttad már régóta apádat, legyetek ott, ameddig jólesik. De hazafelé, Pesten... Apámnak a mestere ugyanis valamikor hosszú évekig Pesten dolgozott, híres angol szabó volt. Az ő elmondása alapján ilyen feketekereskedelmi

alapon... A részleteket nem tudom. Volt valahol egy bolt vagy egy szabóüzlet, ahol lehetett jó minőségű, francia gyártmányú svédacél ollót kapni. Ami fontos volt. Apám adott magára, ismert szabómester volt, neki fontos volt, hogy haladjon a korral. Ez így szép és jó. Csak hát mi nagyon jól éreztük magunkat, egy hónapig éltünk a Bakonyerdő kellős közepén, és 1956. október 23-án elhatároztuk, hogy hazautazunk. Budapesten keresztül. Az volt a terv, hogy ott majd eltöltünk egy-két napot. Volt egy távoli rokonunk a Mester utcában, le volt már levelezve, hogy érkezünk, engem elvisznek majd a vidámparkba, az állatkertbe, anyám majd megnéz egy operettet. Mégis, mi kellene egy temerini háziaszszonynak? Élvezni akarta a fővárosi életet, annak a kínálatát. De nem így történt.

Amikor a pályaudvaron kiszálltunk a vonatból, és felszálltunk a villamosra, a tömeg hamarosan megállított bennünket. Kiszálltunk, ők pedig felfordították a villamost. Ezzel egy új korszak kezdődött az életünkben. A Mester utcában voltunk, úgy emlékszem, három hétig.

– *Az események sűrűjében.*

– Igen, az események kellős közepén. Mert az oroszok, amikor az ostrom megkezdődött november 4-én, odaállítottak két tankot a Haller utcai templom elé, és két hatemeletes tömbházat a miénk mellett simán rommá lóttak. A miénk úgy úszta meg, hogy ott a férfiak állandó ügyeletet tartottak, és óvakodtak attól, hogy valaki bemenjen, vagy bármi szokatlan történjen. Azt hiszem, nem kell illusztrálni, milyen meredek helyzet volt. Végül is ezt elkerültük, megúsztuk, csak egy találat érte az épületet. Az ötödik emeleten belőttek egy gyújtógránátot az oroszok. Mi a harmadikon laktunk. Egy szegény, magányos öregasszony lakását kiegészítették, de ennél nagyobb baj nem ért bennünket. Ezután pedig hazajöttünk. Nem volt egyszerű.

Nagyapám ugyebár tudott oroszul, és amikor már az oroszok voltak a helyzet urai, de azért még tartottak a harcok, akkor ő szóba állt az egyik orosz tiszttel. Emlékszem, csupa köpet, csupa turha volt nagyapám nagykabátja, mert összeköpdösték a pesti járókelők. Akkor még volt civil kurázi a pestiekben. Azt gondolták, hogy valami spicli, mert egyezkedik az oroszokkal. Holott ő csak azt próbálta megtudni, hogy hogyan tudnánk átjutni az ostromgyűrűn. Az orosz tiszt fel is ajánlotta, hogy szóljon a lányának, elvisszük mi, mondta, üljenek be a tankba. Erre nem került sor. Hanem Hódmezővásárhelyről minden másnap hozták a tejet a fővárosba, és a sofőrrel megbeszéltük, hogy két nap múlva, amikor újra jön, akkor majd ő hoz kellő mennyiségű ponyvát, és azok alá majd elrejt bennünket. Így sikerült Pestről kijönni. Ez volt az én első pesti utam.

– *Ezek után még volt kedved Kaposvárra visszamenni?*

– Volt. Mert nekem ez nagyon tetszett. Persze nyilván az emlékezet sok mindent megszépít. A gyermeki agy másképpen működik. Objektívebb.

– *A veszélyérzet teljesen máshogy jelentkezik.*

– Erről van szó. Nekem nem volt veszélyérzetem. Úgy éreztem, biztonságban vagyok. Ott volt velem anyám, ott volt a nagyapám. Bennük megbíztam, hallgattam rájuk. Tulajdonképpen nagyobb megrázkódtatás nélkül éltem át ezeket a napokat, holott sok mindent láttam. A Nagykörúton például, szemtanúja ugyan nem voltam, csak a következményeinek, de fültanúja igen... Úgymond tűzszünet volt, és egyszer csak elordította magát valaki, hogy mindenki a kapuk alá. Berohantunk egy házmeisteri lakásba, majd hatalmas robbanás következett. Egy idő után, amikor kimentünk, még láttam az elszenesedett, égő holttesteket, oroszok elszenesedett holttestét. A Molotov-koktél megtette a hatását. Szóval voltak ilyen élményeim is. De valójában ez sem rázott meg.

A néhány dolog közül az egyik, amin viszont fennakadtam, a lyukas zászló volt. Azt hittem, hogy ágyúval, vagy a tankok lőtték ki. Viszont nem ment a fejembe, hogy hogyan tudtak annyi zászlót átlóni egyszerre. A másik pedig a Sztálin-szobor csizmája. Többször elmentünk a jugoszláv nagykövetségre. Egyszer onnan indult két busz. Hallottuk a rádióból, hogy a jugoszlávokat buszok fogják a jugoszláv nagykövetségről hazaszállítani. De mi nem fértünk föl. Voltak így többen is, akik nem férték föl. Akkor bámultam ezt a csizmát. Állt mellette egy pasas, fönn az emelvényen, és ez nekem nagyon különös volt. Az óriásokról már hallottam, és azt gondoltam, hogy ez nyilván egy óriás csizmája lehet. Később értettem meg, fiatal felnőtt korban, amikor Nyugatról különféle képeket, albumokat kaptunk, meg egyéb helyeken láttam a pesti eseményekről fényképfelvételeket is, hogy tulajdonképpen mi volt az.

– *Ne feledjük Kaposvárt.*

– Az egy más helyzet. Magánéleti természetű. Nagyon korán elveszítettem édesapámat, '62-ben. Tehát tizenkét éves korban halt meg. Négy évvel később anyám újra férjhez ment, a mostohaapám kaposvári volt, és átköltöztünk oda. Én akkor már tizenhat éves voltam, és kiköttem, hogy érettségi után hazajövök. De ez sem volt olyan egyszerű.

Egyszerre két erő dolgozott bennem. Nem volt ez annyira definitív, hogy én most haza akarok jönni, igaz, megjegyzem, nagyon erős honvágy működött bennem. A mai embereknek ez talán különösen fog hangzani, de neked talán nem, te ott nőttél fel: a Kádár-rendszer Magyarországa egy másik Magyarország volt. Nagyon nehezen tudtam beilleszkedni abba a létformába. Megjegyzem, a kaposvári gimnáziumban, amit már akkor is Táncsics Mihály Gimnáziumnak hívtak, a korábbi neve Somssich Pál Gimnázium volt, és egy neves, elit gimnáziumnak számított, voltak kiváló tanárain, akikre meleg szívvel tudok visszaemlékezni. De alapjában véve, az egész légkör magán viselte a rendszer összességét. Nagyon nagy osztályunk volt, körülbelül negyvenen lehettünk a 3. d osztályban, és megjelent az osztály KISZ-titkára egy tagsági könyvecskével, hogy engem is fölvettek a KISZ tagjai közé. Erre én annyira dühbe gurultam, hogy a tagságit odavágtam a padlóhoz és megtapostam. Ez viszont nekik volt szokatlan, gondolom én. (*Nevet.*) Többet nem is próbálkoztak velem, és meg is nyugodtak ebben, hogy én nem leszek KISZ-tag.

Akkor én ezt még nem gondoltam át, de valójában egy ilyen érinthetetlen, se élő, se holt helyzetben lévő ember voltam akkor, abban a pillanatban, ugyanis csak valamikor december táján, Ilku Pál akkori művelődési miniszter jóváhagyásával írtak be a naplóba. Járhattam a gimnáziumba, feleltettek is, meg mindenféle diákköri kötelezettségemnek eleget kellett tenni, de ténylegesen, de facto nem voltam tagja az osztályközösségnek. Nem tudom, mi történt volna egy magyarországi nebulóval ilyen helyzetben. Föltételezem, sokkal keményebben leszámoltak volna velem. Ezt még egyszer megtapasztaltam. Tudniillik, mi megtartottuk a jugoszláv állampolgárságunkat, én is és a családom is. Ennek gyakorlati oka volt: világútlevelet jelentett, szabadon lehetett jönni-menni. A hátulütője viszont az volt, hogy nekem rendszeresen meg kellett jelenni a sorozáson. Nem volt ez olyan rossz amúgy, mert ilyenkor mégiscsak eltávozhattam az iskolából, régi cimborákkal találkozhattam itthon. Vihettem aztán Magyarországra *Magyar Szókat*, *Új Symposiont*, *Bravo* magazint. Én voltam a Jani, osztogattam ezeket a dolgokat.

– *A legnagyobb kincsnek számítottak.*

– Gondolhatod. Summa summarum, '68-ban kiéleződött a helyzet Csehszlovákiában. Mármost itt, az akkori Jugoszláviában sokkal szabadabb szellemben írtak ezekről a kérdésekről, mint odaát. Abban az időben, ha emlékszel rá, minden osztályban faliújságot készítettek. A mi osztályunkban is. Hát én ezt a faliújságot elláttam itthoni anyaggal. (*Nevet.*)

Előszeregettel olvasták azok a diákok, akiket érdekelt a politika. A tanárok nem vették észre rögtön, hanem csak egy idő után. Tesztet írtunk matematikából, és a matektanár unalmában elkezdte olvasni az egyik cikket. Rádöbbsent arra, hogy ez nem egy magyarországi sajtótermék. Ebből egy kisebb botrány keletkezett. Az igazgatóhoz mentem raportra, aki, megjegyzem, nagyon emberséges volt. Elmagyarázta nekem, hogy volt itt egy diák, a mi iskolánkban – meg is nevezte, hogy ki, én már elfelejtettem a nevét –, akit másfél évre bezártak, mert levelet írt a Szabad Európa Rádióknak. Azt mondta, hogy vegyem ezt a dolgot figyelembe, és gondoljam meg, meddig feszítem a húrt. Elmondta továbbá, hogy végül is nemcsak magamat keverem bajba, hanem az iskolát is. Én hálás vagyok neki ezért a tiszta beszédért, mert retorziók nem követték a kamaszkori rebellikéseimet. Bocsánat, hosszú voltam egy kicsit.

– *Egyáltalán nem, hiszen képet kaphattunk arról, hogy a Somogy megyei diákelet mennyiben számított másnak, mint a vajdasági. Az egyetemi tanulmányok időszaka, konkrétan a bölcsészlet, miképpen határozta meg szemléletmódod alakulását? Kik hatottak rád a tanáraid, a diáktársaid közül?*

– 1969-ben hazajöttem. Egyébként nem kevés illúzióval. Az előbb említett családi hagyományok folytán előttem világos volt, hogy mi történt például 1944-ben. Nekünk, temerinieknek megvolt az a helyzeti előnyünk, hogy a tömegsír nem valahol a dögtemetőben vagy a falutól távol eső helyen volt, hanem a temető bejáratánál. Ott mindenki láthatta. Közismert tény volt, hogy 1944 őszén a partizánok oda belelőtték a magyarokat. Ezt a helyet mindig is ápolták, gondozták. Az eseményekről nem nagyon beszéltek, de nyílt titoknak számított, hogy mi történt, nem egy 1990 után megvilágosodott tabu volt, hanem egy gyakorlati tény, élő valóság. Ennek ismeretében éltünk.

Ezenkívül nekem volt egy nagyon komoly családi indíttatásom is. Ezt nem mondtam el, de hozzátartozik, ezért is kezdtem az előbb nagyon messziről a történetet. Szóval, amikor a nagyapám emigrált, illetve amikor honvédként elvonult a faluból, és '44 októberében megérkeztek az oroszok, majd nyomukban a partizánok, akkor a nagyanyámat, aki harminchat éves volt, és az édesanyámat, aki tizenhat éves volt, korbáccsal összevissza verték a partizánok a községházán. Még hozzá nagyon brutális, nagyon kegyetlen, szadista módon. Csárdásokat játszott a harmonikás, nagyanyámnak és édesanyámnak, asszonyoknak és lányának pedig össze kellett fogódnia, és járni kellett a csárdásokat egy partizánó parancsára. Közben ütötték-verték, majd később meg is talpalták őket. Rá kellett feküdniük az asztalra, és megtalpalták őket. Ki tudja, hogyan végződött volna ez a történet... Úgy gondolom, ennek a kitalálásához nem kell különösebben vérmes fantázia. Viszont egy józan, épeszű partizántiszt meghallotta ezt a zenebonát, cirkuszt, orgiát. Véget vetett a dolgoknak, és külön őrséggel hazakísértette őket. Így mentette meg őket a haláltól vagy az erőszaktól. Vagy ki tudja, mi minden történhetett volna velük még. Előtte is ez is ismert volt. Tehát előttem teljesen világos volt, hogy ez a rendszer a leglényegét, a genezisést tekintve semmiben sem különbözik attól a másiktól, amelyiket Magyarországon ismertem meg, amikor ott voltam.

De a '68-as események, a jugoszláv kiállítás, Tito, egyebek... Meg eljutottak a hírek hozzám, hogy Tito itt engedményeket tett az egyetemistáknak stb. Némi illúziót keltett bennem ez, így jöttem haza. Aztán az illúziók rögtön az éjjeli vonaton semmivé váltak. Valóban, ez szinte sorsszerű volt. Amikor felszálltam a Keletiben a Belgrád felé induló vonatra, benyitottam egy fülkébe, ott egy idősebb, föltételezem, hogy szerb hölgy, amikor én magyarul megkérdeztem, hogy szabad-e, bemehetek-e, rögtön leordított ilyen olyan *gembos*nak, vagyis Gömbösnek nevezve. A *gembeš*, a *gemboš*, és ennek a különböző változata volt ugyebár a vajdasági magyarok gúnyneve. Merthogy Gömbös Gyulát nem

nagyon szerették, a marseille-i merénylettel összefüggésben gyakran emlegették a két világháború közötti időben ennek az eseménynek az egyik eszmei előkészítőjeként, támogatójaként. Nem azt mondom, hogy ekkor egy világ dőlt össze bennem, de megdöbbentett, valami másra számítottam. Később aztán tapasztaltam, hogy a valóság ettől még másabb.

Viszont számomra az újvidéki egyetemi évek, különösen ahhoz képest, amit korábban számomra a kaposvári gimnázium és az ottani irodalomoktatás jelentett, kifejezetten felszabadítók voltak. Abból az időből nagyon jó szívvel emlékszem akár Borira is. Később sok minden elvlasztott tőle. De az akkori előadásai számomra mindenképpen tudatébresztőek, szemfelnitőak voltak. Vagy Bányai. Bányai János kiváló tanár volt, és kiváló irodalomelméleti, esztétikai órákat tartott. Kultúrpolitikai szerepe viszont, akárcsak Bori Imrének, jóval ellentmondásosabb. De a többiek is. Például Szeli Istvánnak az irodalomtörténeti óráira szintén nagyon jó szívvel tudok visszaemlékezni. Sok újat hozott ahhoz a beszűkült, eléggé dogmatikus szemlélethez képest, amivel Kaposváron találkozhattam.

– *Az egyetem elvégzése után magyarkanizsai és temerini intézményekbe kerültél oktatóként. Úgyhogy az alap- és a középfokú, a szakiskolai és a gimnáziumi pedagógiai tapasztalatokat hamar elsajátíthattad. Mit tudtal ezekből kamatoztatni egyetemi pályádon, hiszen az 1980-as évek legelejétől már az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék nyelvi lektoraként kezdted tevékenykedni.*

– Ágoston Mihály, akkori nyelvészprofesszor, a nyelvészek doyenje, hogy így fejezzem ki magam, azt mondta, hogy végre idekerült egy olyan ember is, akinek van gyakorlati tapasztalata, hogy mit jelent tanítani. Félreértés ne essék, nem a kollégáimat akarom leértékelni, kitűnőségek között dolgozhattam, még akkor is, ha sok különféle ellentét határozta meg a későbbi együttlétünket. De tény az, hogy gyakorlati tapasztalata nagyon kevés embernek volt közülük. Ennyiből a dolgom könnyű volt. Különösen azokban az időkben, amikor ezeken a lektori órákon nekem még magyar hallgatókat kellett oktatnom, illetve számukra kellett a gyakorlatokat vezetnem. Ezt később a miloševići oktatási törvény megváltoztatta. Az első években ez annyit jelentett, hogy noha én a Magyar Tanszékhez tartoztam szervezetileg, a hallgatóim nem a Magyar Tanszék hallgatói közül, hanem különböző egyéb bölcsészkar tanszékek magyar hallgatói közül kerültek ki. Ezek számomra nagyon jó évek voltak. A hallgatóim különféle indíttatása és érdeklődése engem is arra inspirált, hogy többé-kevésbé elmélyüljek azokban a stúdiumokban is, amiket ők folytatnak. Egyébként nem tudtam volna nekik segíteni. Később ez megváltozott, és most, az utolsó tíz évben már szerbeknek tanítottam magyar nyelvet. Ám ez egy egészen más helyzet.

– *A több évtizednyi jelenlét az univerzitáson, a számtalan változás megélése, az ottani nehéz szituációk kezelése, az újabb és újabb generációk kiröppenésének tanulságaival egyetemben ösztönzött-e valamilyen számvetésre? Pláne, hogy már nem vagy egyetemi dolgozó.*

– Hogyne. Nyugdíjas vagyok most már egy éve. Valakinek éppen a napokban meséltem el, hogyan nem lett belőlem egyetemi tanár. Mert főlektori státusban végeztem, ha ez jelent valamit, de hát mégiscsak jelent. Húsz év lektori gyakorlat után mindenki automatikusan megkapta a főlektori rangot. A fizetésben ez jelentett némi státuszváltozást, de a munka szempontjából voltaképpen nem. Ugyanazt kellett csinálni, mint korábban. Már nem emlékszem pontosan, melyik évben történt Matijevics Lajos tragikus halála. A vonat elé vetette magát. Egyszer talán majd ennek a halálnak a tragikus körülményeire is fény derül. Szerintem nagyon izgalmas lehet nemcsak magánéleti vonatkozásban, hanem közéleti tekintetben is ez a furcsa, tragikus halál. De erre most nem akarok kitérni, mert túl keveset tudok róla. Tény az, hogy egy szemeszteren át jobb híján én vettem át az órái egy részét.

Egy délelőtt benyitott az irodámba Gerold László. Bori üzenetét hozta: adjam fel a lektori pozíciót, és vegyem át Matijevics üresen maradt dialektológiai tárgyát, hiszen már úgyszólván foglalkozom folklorisztikai szövegekkel, ez rokon terület, hamarosan doktorálhatnék, és elindulhatok a szokásos egyetemi számárlétrán. Én akkor már meglehetősen messzire kerültem Boritól, de a sokszor modortalán durvaságai, amit általában nemigen bocsátottak meg neki, nekem valójában imponáltak, mert tudtam, az ilyen, hirtelen dühbe guruló pasasokkal egyenesen lehet beszélni. Ezt mondtam Geroldnak: Mondd meg Borinak, hogy köszönöm a bizalmat, lenne is hozzá kedvem, de nem vállalom. Gerold: Miért? Azért, mert nem akarom háromévenként kinyalni a seggeteket. Háromévenként került sor ugyanis az újraválasztási procedúrára. Ezt így mondd meg? – kérdezte Gerold. Így!

Nem tudom, előtted mennyire ismert, de ekkor már állt a meglehetősen kellemetlen, meglehetősen rossz ízű, a hatalmi struktúrák által több irányból manipulált belharc a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete néven működő tanszéken. Akkor még önálló jogi státuszal bírt az intézmény. Ez egy meglehetősen éles konfliktus volt, amit anyagi természetű és munkaszervezési, vagy ha úgy tetszik, a munkaetika körüli viták indukáltak. De alapjában véve nagymértékben manipuláltak.

– *Leszámolási játék volt?*

– Ez egy leszámolási játék volt. Szerintem a belügynek a keze is könyéig benne volt, és a korabeli pártstruktúrák is. Ezt én ott végignéztam, és igyekeztem semleges maradni, amivel azt értem el, hogy mindkét tábornak magamra haragítottam. Mind a Bosnyák István által vezetett oktatói tábornak, mind a Hornyik Miklósék által képviselt kutatói tábornak. Kaptam hideget-meleget mindkét oldalról, de elégedettséggel tölt el így utólag, hogy most sem talált senki egyetlenegy olyan kompromittáló mondatot, aláírást vagy megjegyzést, ami velem összefüggésbe hozható volna.

Viszont ez azért mindennapos konfliktusokat eredményezett a számomra. Ugyanis én voltam a háromtagú munkásellenőrző bizottság egyik tagja. Abban az időben ez az öngazgató szocializmus egyik munkaszervezeteken belüli intézménye, szerve volt. Amikor valakivel le akartak számolni, akkor általában először idekerültek az ügyek. A háromtagú ellenőrző bizottság úgy nézett ki, hogy volt egy oktató tagja, Horváth Mátyás, aki a rossznyelvek szerint nagyon szoros kapcsolatokat ápol a belügyi szervekkel, a másik tagja Cseh Márta volt, ő a kutatórészleghez tartozott, tehát már az érdekeinel fogva sem képviselhetette ugyanazt az álláspontot, mint Horváth Mátyás, és én voltam a lektor. A lektor abban az időben önálló státussal rendelkezett. Szervezetileg a Magyar Tanszékhez tartoztam, de nem tartoztam sem az oktatókhoz, sem a kutatókhoz. Előnyöm volt, hogy engem nem kellett újraválasztani. Egy örökösen megválasztott valaki voltam ott. Nem lehetett olyan könnyen eltávolítani. Persze elérhető lett volna éppen különféle politikai kompromittációk árán.

E felállásnak köszönhetően a munkásellenőrző bizottság gyakorlatilag megszűnt létezni. Az oktató fújta az oktatók nótáját, a kutató ennek az ellenkezőjét, én meg rendszerint tartózkodtam. Ma ez persze, hogy is mondjam, szatírának tűnik, de akkor ezt megélni mindennapos stresszt jelentett. Annál is inkább, mert ebben az időben, nem teljesen ezzel párhuzamosan, de ebben az időben zajlott a leszámolás a symposionistákkal. Az *Új Symposium* vezéregyéniségeivel szemben a Forum Honvédelmi Bizottmánya, ennek már a neve is félelmetes, kezdeményezte az egyetemen is a leszámolást. Losoncz Alpárral a Jogi Egyetemen, velem szemben a Bölcsészkaron, és így tovább. Sziveri Jánossal máshol. Az a sajnálatos helyzet alakult ki, hogy az oktatók egy része egykori symposionista volt: Bosnyák, Gerold László, Utasi Csaba és így tovább, akik betyárbecsületből is, mert nem

mindenben értettek velünk egyet, különösen Bosnyák nem, de Gerold sem, tehát betyárbecsületből úgy vélték, hogy azért mégsem kellene hagyni, hogy engem kinyírjanak.

A másik fél, Hornyikék viszont... A tartományi notabilitásokat összehívták egy nagy értekezletre. Emlékszem, amikor Hornyik Miklós nyílt színen megtámadta a symposionistákat, hogy bennünket, a Sziveri-nemzedéket az „öreg” symposionisták manipulálnak. Gyakorlatilag így próbálták meg kimászni abból a szarból, amibe keveredtek. Úgy gondolták, most mindent egy lapra tesznek fel, egye meg a fene az etikát, hátha így ki lehet menekülni a csapdahelyzetből, amibe kerültek. Viszont a notabilitások, mögöttük Major Nándorral, mert az ő jóváhagyása nélkül ez nem történhetett volna meg, végül is úgy döntöttek, hogy nem őket fogják támogatni, hanem a másik tábor.

Közben ellenem hajsza indult. A Forum Honvédelmi Bizottmánya átküldte a megfelelő iratokat. Az előbb elmondottakból következett, hogy én nem a Bosnyákék irányát követtem ebben a belső leszámolásban. Hanem egyik irányt sem. Tudniillik, mind a két tábor részéről éreztem nem kevés hazugságot ebben a csatában, mondjanak utólag bármit is. Mindkét fél megírta a maga verzióját erről a kérdéstről. Nekem van egy harmadik, ami érthető, mert én egy harmadik pozíciót foglaltam el. A sajátomat.

De mi történt? Párttag voltam. A nyakazások úgy kezdődtek, hogy először a pártszervezetet hívták össze, és ott megvitatták a dolgokat. Összehívták az elvtársi bizottságot, és az történt, hogy az elvtársi bizottság ülésén a következőket mondta az általam egyébként nagyra értékelt... Na most, szeretném, ha senki sem úgy érezné, hogy ez egy utólagos kalaplengetés az emléke előtt. Nagyra becsültem Utasi Csabát. Az általam nagyra becsült Utasi Csaba a következőket mondta: igen, te itt most bajban vagy, és mi tulajdonképpen ki akarnánk ebből téged húzni. Nem ezeket a szavakat használta, de most rövidre zárva mondom el a lényegét. Ellenben, mondta, te nem úgy viselkedsz, ahogyan kellene. Hogy van az, hogy te itt, ebben a vitában nem a kutatók ellen foglalsz állást, mellettünk? Ezt, ugye, zsarolásnak hívják magyarul. (*Nevet.*) Én erre azt mondtam, hogy jól van, rendben van, gyerekek, csináljatok, amit akartok, bánja a fene. Tudtam azt, hogyha innen kirúgnak, akkor amonnan is elveszik tőlem a munkahelyemet. Lesz, ami lesz. Csináljatok, amit akartok, mondtam, de tőletek, és különösen tőled, Csaba, ezt nem vártam, mert eddig nem így ismertelek meg. Hát hol van itt a sinkói etika? Mindegy, történt, ahogy történt. Kisebb büntetéssel megúsztam, futni hagytak, becsületükre váljon. Itt futni hagytak, de utána mind Csaba, mind pedig Bosnyák Pista az én erkölcsi kompromittálásomban vastagon részt vett. De ez egy másik történet. Erre csak akkor térek ki, ha rákérdezel.

– *Persze, nagy kíváncsisággal. Folytatnád a történetet?*

– Nagyon csúnya történet. Rövidre fogva: A nyolcvanas években a románok kiengedtek Magyarországra és Jugoszláviába Molnár Gusztáv ellenzéki filozófust, aki Újvidéken többünkkel találkozott. Ez, mondani sem kell, csemege volt a jugoszláv állambiztonságnak, néhány nap múlva egy emberük megjelent nálam, és megpróbált beszervezni. Miután elképzelése nem sikerült, dühösen, fenyegetőzve távozott. Később bevonták az útlevelemet, hogy ezzel zsaroljanak. Védekezésül értesítettem a legközelebbi barátaimat, hogy mi történik körülöttem, és ha esetleg valami baj érne, legalább tudják, hol keressenek. Emellett elmentem két idősebb symposionistához is, tanácsot kérni, hogyan húzzam ki a nyakam a hurokból. Bosnyák Pista volt az egyik. Vesztemre. Tanácsával nem mentem semmire, ő viszont, mert az egyetemi klikkharokban nem támogattam, ma sem tudom, véletlenül-e vagy szándékosan, de elkezdte terjeszteni a rosszhíreket. Csaba nyilván őtőle hallhatott valamit az ügyemről, s egyik hevültebb pillanatában, paprikás hangulatában belőle is kitört az alaptalan vádaskodás. Ez akkoriban nekem kimondhatatlanul fáj, de később, még az életükben, megbocsátottam nekik.

– Az Új Symposion folyóirat körüli botrányos történéseknek nem pusztán a közvetlen érintette, elszenvedője voltál, hanem Vékás Jánossal karöltve pontos krónikása is. Egy nagyon fontos kiadvány fűződik a nevetekhez 1993-ból.

– Ezt egyébként sokan megpróbálják elhallgatni. Úgy tesznek, mintha *A kultúrtanti visszavág* meg sem született volna soha. Hadd tegyem hozzá, hogyan készült el. Úgy, hogy a kétharmad része János dokumentációja, egyharmad része pedig az enyém. Tehát nekem is volt sok olyan dokumentumom és anyagom, ami neki nem volt meg, és amikor erről elkezdtünk beszélgetni... Nos, mi nagyon régóta ismerjük egymást, még valahonnan a '70-es évek elejéről, amikor az Ifjúsági Tribünön voltunk rövid ideig szerkesztők. Ő hosszabb, én rövidebb ideig. Végel Pepi itt ül a közönség soraiban, tudna erről beszélni. Amikor ők megbuktak – az *Új Symposion* két számának a betiltása körüli időkről van szó –, akkor egy új vezetőség került oda, és akkor ilyen szűz embereket kellett az Ifjúsági Tribün magyar szerkesztőségébe is tenni, akikkel szemben nincs averziója a hatalomnak. (*Nevet.*) Így kerültünk mi oda akkor, illetve János lehet, hogy picivel előbb, de erre nem emlékszem pontosan. Akkor jöttem össze Vékással, aki tőlem valamivel fiatalabb ember volt, de kitűnt hihetetlen jó szervezőképességével. Így jött ez össze. A *Kultúrtanti* kiadása a '90-es években történt, akkor már az események fő sodrása nem ez volt, hanem a VMDK, de óhatatlanul ez is fölmerült, mert akárhogy is nézzük, van ebben kontinuitás.

– *A szereplők nagyjából ugyanazok. Akikről szó esett korábban is.*

– Abban a tekintetben is, de más tekintetben is. Végül is kiderült, hogyha mi ketten összerakjuk a motyónkat, akkor abból egy többé-kevésbé majdnem teljes kép kerekedik ki. Így jött létre a *Kultúrtanti*. Ehhez kaptunk az akkori Illyés-alapítványtól valami kis pénzcskét, és meglehetősen szegényes formában, de ez a könyv megjelent. Annak ellenére, hogy nagy volt körülötte a csend, az utolsó szálig elfogyott.

– *Vegyük az irányt a költészet felé. Az értékek átértékelését, a hagyományokhoz való viszony újraszituálását emelte ki a kritika első verseskötetted, az 1980-as Stratégia apropóján. Következő alkotásod, az 1989-es Rögeszmélet kapcsán a közösségi torzulások fanyarul kiélezett interpretációit, továbbá a szövegek nyelvi eredetiségét, bravúros formakultúráját, műfaji gazdagságát méltányolták többen. Megjegyzendő itt, hogy Utasi Csaba kiváló véleményt tett közzé róla, s ne feledjük Maurits Ferencet, aki mindkét könyvborítót tervezte. Mindezek ellenére gyorsan stílusrombolónak, a köznyelvi ékesszólástól elrugaszkodó, exkrementikus költőnek nyilvánítottak téged Sziveri Jánossal egyetemben.*

– (*Nevet.*) Ez az exkrementikus költő attribútum Bella Istvánnak a fölháborodott megjegyzése volt. A JAK-füzetek sorozatban megjelent *Ver(s)ziókban* is szerepeltünk néhányan a symposionisták közül. Bella érzékenységet pedig, aki a tradicionálisan felfogott nemzeti költészeti hagyományokhoz vonzódott, ahhoz ragaszkodott, sértette a mi sokkal durvább szókészletünk és stílusunk. Amit le is írt.

– *Itt helyben is zokszó nélkül átvették. Ez a különösen érdekes.*

– Például a Bori is átvette.

– *Pedig talán azt kellett volna észrevenniük, hogy ti aztán tényleg nem lacafacáztok. Vagy a jelzett stílusrétegződés közelében maradva: nem szaroztok.*

– Valérynek van egy nagyon fontos mondása, hogy az „Igazi ellenségeink hallgatógok”. Nagyon igaza van. Tehát nem azok voltak itt az igazi ellenségeink, akik megszólaltak, hanem azok, akik nem szólaltak meg.

– Gyerekeversek, folklorisztikai gyűjtemények, publicisztikai írások, forráskiadások, közéleti megnyilatkozások jelzik munkásságod, pályád további alakulását. Hosszabb kihagyást követően egy újabb kollektív jelent meg *Orális élvezetek címmel a zEtna Kiadó jóvoltából 2008-ban*. Számomra azért döbbenetes olvasmány, sok egyéb mellett, mert 1973-as datálású szöveget is tartalmaz. Ami azt sugallja, hogy a Csorba Béla-i költői oeuvre nincs híján a meglepetéseknek.

– (Nevet.) Adja Isten, hogy így legyen!

– Ezek szerint újabb ismeretlen szövegekkel szintén számolnunk kell majd a továbbiakban?

– Ez valóban így van, de hát az *Orális élvezetek*nél, pontosabban, hogy elkészült, Beszédes Pistának vannak elévülhetetlen érdemei. Mert ő beszélt rá.

– Hálával tartozunk neki. *Ügyesen kiénekelte belőled.*

– Pontosán. Ő beszélt rá. Elkezdtem megnézni azokat a dolgokat is, amiket korábban félredobtam. Van még sok. A napokban előkerült egy régi füzetem, nem is tudtam, hogy ez még létezik. Nem is értem, bizonyos dolgokat miért nem jelentettem meg annak idején.

– *Az idő próbáját, szerencsére, kiállták.*

– Nem tudom. Az én próbámat kiállták. Lehet, hogy én lettem elnézőbb.

– *A horatiusi kilenc év többszörösen letelt.*

– Jó, de a horatiusi kilenc évet nem kell szó szerint venni. Annak idején, amikor az első kötetemet összeállítottam, akkor meglehetősen szigorú voltam. Szigorú mércéket állítottam föl önmagammal szemben, mai szemmel nézve. De hogy az akkori énemnek volt igaza, vagy ma lettem elnézőbb, ahogyan öregszem, és az egykori fiatalkori énemmel szemben megbocsátóbb vagyok, nem tudom. Tehát lehet, hogy csak erről van szó, s nem biztos, hogy most járok az igaz úton. De tény az, hogy maradt sok olyan szövegem, ami nem jelent meg akkor. Mint ahogyan az említett könyvbe is betettem régebbi szövegeket. Részben a szükség kényszerítette erre, részben pedig úgy éreztem, ezek valóban megállják a helyüket.

– *E harmadik gyűjteményednek mintha közvetlenebbek lennének a személyi vonatkozásai: Sinkó Ervin, Hamvas Béla, Danilo Kiš, Sziveri János, Podolszki József, Szirmai Károly, Petri György, Böndör Pál, Orbán Ottó, Ladik Katalin, Parti Nagy Lajos. Szóval, nem akármilyen kompánia.*

– Kiváló emberek, kiváló költők. Kell ezt mondani? Az más kérdés, hogy nem mind-egyikőjüket simogatom. De ettől függetlenül ők remek emberek és irodalmárok.

– *Ez a dédelgetés önmagadra vonatkozóan is keményre sikeredik némelyik részletben. Különösen kiemelendő itt most a Marcus Aureliushoz szóló költeményed, amelyik egy izgalmas, 1992-es mitrovicai tartózkodásodnak az emléket idézi, a bebörtönzésed pillanatait.*

– Inkább unalmas ott-tartózkodás... (Nevet.)

– *Két olyan alkotásodat viszont, személy szerint én ezeket is a legjobb költeményeid közé sorolom, amelyek formai kvalitásaikat, instrukciós felépítésüket, axiomatikus szerkesztésüket tekintve újavantgárd poétikai eljárásokat idéznek, és komoly szimpátiát váltottak ki, jelentős olvasói sikerre tettek szert, nem vetted fel az anyagba. A háborúellenes katonaszökevény-lét kiskátéjáról, Az engedtlenség hét aranyszabályáról (1991) és a lírai sodrású, mini szójegyzedről, a Kis katonai pornográfiáról (1992) van szó, amit akár military bestiáriumnak vagy military tudástárnak is nevezhetnénk.*

– Persze.

- A Ceruza vagy cenzúra című, 1995-ben kiadott publicisztikai gyűjteményedben kaptak helyet.
- Éppen akartam mondani, hogy ebben jelentek meg.

- Azaz nem verseskötetben, pedig oda is tökéletesen illenének. Nincs ellenedre, ha szépirodalmi szöveggént tartjuk evidenciában mindkettőt?

- Nem vitatom. Bár én nem versként fogtam fel őket. Természetesen mindenkinek szíve joga úgy olvasni őket, ahogyan akarja. Örülök, hogy ezek a szövegek elnyerték a tetszésedet. És ha ezeket lírai vagy költői alkotásoknak tekinted, akkor tekintsd őket azoknak. Azt hiszem, hogy a minőségükből, ha ezek tényleg értékes szövegek, akkor ez nem fog semmit elvenni. De másként fogták ezt fel. Én magam sem gondoltam, hogy *Az engedetlenség hét arany szabálya* milyen népszerű lesz. Akkor, '92-ben már eléggé egyértelmű volt a békegondolat, vagy hogy is mondjam, a dezertálásnak a gondolata. És ezt terjesztették. A tudtomon kívül terjesztették ezt a szöveget. A pártlapunknak a viccrovatában jelentettem meg. Sokan emlékeznek még a *Hírmondóra*. A *Hírmondónak* a viccrovatában jelent meg. Viccnek szántam. Megjegyzem, amolyan komoly viccnek. Ez egy szatíra, a rendszer természetének a szatírja.

- A szépirodalomhoz sorolhatóságot a műfaji megjelölés támogatja.

- Summa summarum, ezt terjesztették. A VMDK évkönyvét nem én szerkesztettem. Hanem vagy a Hódi, vagy a Vékás, vagy mindketten. A négy évkönyv közül az egyikben megjelent, és a Szerb Radikális Párt egyik képviselője a parlamentben interpellált, mondván, hogy be kell tiltani a VMDK-t, mert íme, itt van, nyílt színi dezertálásra szólítanak fel. Nem maradt a dolog ennyiben, de persze nem tiltották be a szervezetet. Ahhoz ez túl vékony lett volna. Viszont két nagyhatalom is reagált erre. Nekünk abban az időben rendszeres kapcsolatunk külföldi diplomatákkal. Többek között az oroszokkal és az amerikaiakkal is, és az oroszok ezt kifogásolták. Erről jegyzőkönyvek maradtak fenn. Az amerikaiak pedig erre úgy tekintettek, hogy ez egy nagyon szellemes tréfa. Mindez a két szemlélet közötti különbséget jól illusztrálja. Ilyen tekintetben ez a szövegem valóban nemzetközi hírnévre tett szert. *(Nevet.)*

- *Mitrovica unalmas pillanatai?*

- Apáinknak és nagyapáinknak valamikor úgy tették fel a kérdést beszolgáltatás idején, hogy kukorica vagy Mitrovica. *(Nevet.)* Én nem a kukoricára szavaztam, így aztán odakerültem. Kalandos történet. Ezt meg is írtam. Igyekeztem nagyon szigorúan pőrén, szürkén, tárgyilagosan megírni. Az *Aracsban* megjelent az elfogatásomnak és a kihallgatásaimnak a története. Úgy gondoltam, hogy azokban a dolgokban, amelyeknek a dokumentumértéke kifejezőbb, mint minden más, Danilo Kišnek adok igazat, aki szerint, ha egy szövegben túlságosan sok a metaforikus elem, akkor az elkerülhetetlenül hazugsághoz vezet. Így ezt igyekeztem kerülni. Summa summarum, ezt leírtam. Ilyen tekintetben ez nem irodalmi szöveg, de ha erre nem így tekintünk, hanem etalonnak mondjuk a Varlam Salamov-féle pőreséget, ezt tartjuk szem előtt, vagy ez a mintaképünk, akkor talán ez is irodalmi szövegnek tekinthető. Nem az élethelyzet azonosságára gondolok itt, hanem pusztán egy olyan szemléletre, amit én az utóbbi időben teljes mértékben a magaménak vallok és a magaménak tartok. Ezt leírtam, hátha egyszer valaki előbányássza, mint te most *Az engedetlenség hét arany szabályát*, és azt mondja, hogy az is irodalom.

- Az Új Symposion szellemi-kulturális örökségével összefüggő, és a Sziveri János emléket többször idéző, mértéktartó megszólalásaidból mindig érződik, hogy nincs ínyedre az utólagos szépítgetések, mentegetőzések és a nyilóános összeborulások mesevilága.

– Ebben igazad van. Valóban nincs ínyemre, bár hozzáteszem, hogy sajnos annyira összeszűkült a vajdasági magyar irodalmi életnek, és általában, a vajdasági magyar életnek a létformája, hogy lépten-nyomon arra kényszerülsz, hogy részt vegyél ezekben a kompromisszumokban, mert nem tudsz kitérni előlük. Tehát egy nagyobb kultúrában megteheted azt, hogyha valakivel elvi ellentéteid vannak, akkor azt mondod, túl azon, hogy leírtad, hogy fütyülök rá, messzire kerülöm még azt a tájat, azt a kávéházat, vagy azt a szerkesztőséget, ahol te működsz, vagy ti működtök, ezért meg ezért. Itt ezt nem lehet megtenni a miserábilis viszonyaink miatt, de ezt el kell fogadni. Olyan értelemben ennek van jó oldala is, hogy mindenkit egyfajta toleranciára is nevel.

A legnagyobb bajt én abban látom, hogy egyfajta önkritikus önreflexió hiányzik a kultúránk eminens képviselőinek a magatartásából. Mondhatnék más példákat is, de most konkrétan az *Új Symposion* ügyeire gondolok. Én azoknak az embereknek soha, egyetlenegy megszólalását sem hallottam ebben az ügyben... Illetve volt egy, Gion Nándor. Miután elment Pestre, utána már próbált ehhez egyfajta magyarázatot adni.

– *Tévés beszélgetésben és nyomtatásban megjelent interjúkban egyaránt. Persze, ha például a Kultúrtantival, vagy más archív anyagokkal összevetjük, valahogy nem tűnik egybecsengőnek és hasonló felépítésűnek a mondanója.*

– Legalább megpróbált reflektálni.

– *Kétségkívül a javára írandó.*

– Megmondom úgy, ahogy van, én már több újságíró-t főlusztítottam arra, hogy például a Major Nándorral készítsenek egy mélyinterjút. Nemcsak erről az ügyről, hanem más ügyekről is. Major ezeket a próbálkozásokat kategorikusan visszautasítja. Nekem a céltom itt nem az kell legyen, most magamról beszélek, de azt hiszem, lehet általánosítani is, hogy pálcát törjünk bárki fölött, hanem az, hogy megértsünk egy léthelyzetet. Egy helyzetet, aminek, hogy' is mondjam, ő egy aktora, egy elsőrendűen fontos szereplője volt. Azért volna erre szükség, mert akkor talán jobban megértenénk a múltunkat, a közelmúltunkat is. Ez hozzásegítene ahhoz, hogy a jelenünknek bizonyos kérdéseit jobban megértsük: hogyan is jutottunk ide? Egyébként kisebbségi helyzetben politizálni, ezt most a Major védelmében mondom, közel sem olyan egyszerű feladat. Tehát nem értek egyet azokkal, akik úgy vélik, hogy az a jó kisebbségi politika, amely kompromisszumoktól mentesen képvisel bizonyos szent elveket. Nem. Hiszen ezt nem teheti meg. Nincs abban a helyzetben, hogy ezt megtehetné. Mindennapos tény, hogy kis nemzetek atyavajdái vagy politikusai sem függetlenek oly mértékben, hogy ezeket az erkölcsi, vagy akár össz nemzeteti szempontból fontos alapelveket kompromisszumok nélkül, kristálytisztán meg tudnák valósítani. Lehetetlen. Tehát nem arról van szó, hogy valamiféle, a kompromisszumok iránt érzéketlen, nyakas, renitens erkölcsi magaslatról próbálnék én most bárkivel szemben is bármit megfogalmazni. Eszem ágában sincs. Egyrészt ettől sokkal nagyobb az élettapasztalatom, másrészt ezt akkor sem gondoltam így, amikor ebben az egész szituációban benne voltunk. De az, hogy valaki az élete alkonyán ezeket a kérdéseket önmaga és a közössége számára, amelynek egykor, mindegy, hogy milyen úton-módon jutott oda, mégiscsak első számú vezetője volt, ne próbálja megfogalmazni, ezt nem tudom megérteni. Tehát ha ma valamit elítélek a Majorban, inkább ezt ítélem el.

– *Milyen munkád vagy munkáid megjelenése várható mostanság?*

– A helyzet az, hogy holnap kell, hogy a nyomdából megkapjam a korrektúráját a *Temerini szólások, szóláshasonlatok, közmondások és egyéb állandósult szókapcsolatok* hosszú alcímű könyvemnek. A címe más lesz. Ez lesz a következő, ami talán majd decemberben

megjelenik. (A könyv *Ez olyan mondás* címmel látott napvilágot 2016 decemberében – V. Z. megj.) Meg a Forumnál van most egy, nem is tudom, minek nevezzem, egy vegyes, ilyen oroszálata-szerű, tanulmányokat, esszéket, egyebeket tartalmazó kézirat. Főleg 20. századi kérdésekkel foglalkozom ebben szerb-magyar relációban is, meg vajdasági magyar relációban is. Elég sok mindent elkövettem az elmúlt években, és ebből összegyűjtöttem valamennyit.

– *Nagyon várjuk. Az előbb puhatolóztam a rejtett versanyagok után. Amivel arra igyekeztem rájátszani, hogy új szövegeknek ugyancsak kell lenniük a tarsolyodban.*

– Kérdeztem a Pistát, azt mondta, nem kell semmit sem hozni. De aztán azt mondta, hozzá mégis, fene tudja, milyen irányt vesz a beszélgetés. Szándékosan nem komoly dolgokat hoztam.

– *Igen, tudjuk. Vicclapban jelent meg Az engedetlenség hét aranyszabálya is.*

– Am azt nem tudjátok, hogy a *Grimasz* állandó munkatársa vagyok most is, *Lószerszám* című rovatukat én írom. Némelyik már megjelent a *Grimaszban*, de aktuális. A *Gulya, ménes itt legelget* a következőképpen hangzik:

*„Ménesből gulyához lett csapva a csikó,
és már kezdte hinni, ő maga is tinó,
mondván, illúzió minden identitás,
szép az, ami erős, főleg akkor, ha más,
és ha már nem nőhet neki is két szarva,
kamu egyszarvú lesz, kisebbségi fajta,
azzal döfköd össze minden kósza lovat,
tán a pörköltbe így utolsónak marad.”*

– Maradjunk talán ennyiben.

– *Illik végszónak is. Köszönjük szépen a beszélgetést.*

– Én is köszönöm.

Kurdy Fehér János

A tenger emlékei

*A völgy (ami a házat határolja), és
a Naszály üledék rakta 650 métere
felett a tenger hullámai összeértek
a listába vont otthonom felett.*

Idén a február mintha április lenne.

*Napfény öntötte zugban
narancssárga párnáról figyelem,
miként páráll kint a kert, és
minden, amit a SONY α
átvitt egy párhuzamos képvilágba.*

*Szabadulva a számok bővületéből
végigfotóztam szűkebb otthonom helyeit.
A fürdő, konyha, nappali, és a háló után
a kertben zuhog rám a világnézés.*

*Jó hozzád beszélnem,
vasárnap van, a rendrakás napja,
majd a hétfő elragad, hogy
megmutasd, mit tehettél a
víz ellenében magaddal.*

*A SONY α fekete tömbje
követi a fekete macskát
a fűzfa törzsén felfelé, aki
követi a fehér macskát, aki
már szinte a tavaszban
a sárga ágak között a
Napba néz.*

*Hagyd, essen szét,
ne számolj bajjal, nyereséggel.*

*És én Odüsszeusz tanácsadója,
elmerülve tartalomban és kontextusban,*

*remegő orral, nyitott fülekkel, javításra
készen, újrakezdve, de gyakorlottan válogatom
az imatorony szótégláit és köveit
követve mindent, amit ma vetítenek, és
kidobálva mindent, ami felesleges, és
megtörné a tengert hullámain felettem,
hogy rajtuk át felnézhessek.*

*Mindent, amit a kezem fogott,
a szemem látott, egyszerre és kicsinyítve
az emlékezet nedves kötélére feszítve,
meglepő nyugalommal, hogy a vitorla
felfoga a szelet, elindulok utamra,
körbe-körbe nyílegyenesen, mert
sejtem, hogy így volt, és így lesz, míg
én gondozom a kertet, vagy majd áthúzza
más a növények és önmaga vakhálóját.*

Egy döntés előzményei

*A vérmes inkvizítor-tiszt meditáló szerzetessé
alakul a reggeli kontemplációjában, majd*

*Dunakeszinél lassult a belső sáv, az oldaltükörben
egy szürke BMW nagyobbodott gyorsan,
villám index, és kivágott a dzsippel.
A középső visszapillantóban látta,
a figura elképedt, felharsant a duda.
Kis üldözés a reggeli csúcsban.
A figura rátapadt, ő befékezett:
a gyömbéres narancsos tea az adrenalinnal
párhuzamosan emelkedett, az agy és a gyomor
összeérték, és beleálltak
a kezdődő nap jelentéscentrumába.*

*Aztán győzött a sok előzmény.
Lehúzódott a jobb sávba, a figura pedig elévágott,
felemelte középső újját, ő pedig rávillantott négyyszer,
és lekapta kapucniját, kopasz fejét
a szélvédőhöz tolta, elejét vette a további
hercehurcának.*

*A fickó vette a jelet,
felpörgette bömösét, és eltűnt az M3-asra
soroló bal oldali sávban, a fél kilences
tejszínű köd búraáramában.*

*Az előzmények szerint
hajnalban kelt, beült a sámliba,
„a magánúrrepülőjébe”, amit
tavaly kapott Zolitól, Jálicstól és
Loyolai Szent Ignácától, bármit is jelentsen az időn átívelő
átadásjel.*

*A jezsuita menedzser és szent
vezeti őt a négy órával későbbi
kekeckedésbe a félautópályán.
Ignác atya szorította a kormányt,
aki újra lobbantotta a katolikus hitet a XVII. századi
Európában.*

*De még a mécses előtt ült és
sorra dobálja ki fejből
mindazt, ami az álmában életéből összenőtt.*

*Elsősorban egy a hasán fekete, hátán porosz kék színű pió-
cát, amit ollóval vágott ketté.
Amint a vér a gyűrűs testből előbukkan,
soha nem tapasztalt őszinteséggel
beszélni kezd önmagával.*

*Másodsorban a „terveit
hullasztja”, mint egy bő termésű fa.
Abból élt, amit kitalált, ezért érezte
pazarlónak, de egyben elkerülhetetlennek
a hullasztás és az őszinteség együttesét.*

*Harmadsorban mindent kidobott,
amit előzetesen tervezett a napra:
„ami lehetne” – azt kidobta, és
megtartotta azt – „ami van”.*

A parancs

Egy kormányát vesztett hajón utazom. A parancs, amit rám bízta, valahol az utastérben elkallódott. Már nincs kapitányunk. Hogy megöltük, elmaradt egy kikötőben, vagy elfelejtettük melyikünk volt, szinte nem is lényeges. Az időjárás szerint vesszük és adjuk az irányt, ami már nem cél többé, hanem napi program, részletes gyakorlat, ami ránk maradt, mint a fül nélküli ivóbögre, ami kézről kézre jár szombatonként.

Nem kötünk új barátságot és nem írunk levelet. Nem készítünk feljegyzéseket, csak az utolsó napiparancsot ismétljük a hajónaplóból azon a töredékes és érthetetlen nyelven, amit a kabinom priccseiben rejtegetek. Időnként véres közelharcot folytatunk a napi beosztásért, ami inkább büntetés, mint kötelesség. A víz fekete hullámokat sodor a hét elején, majd átfordul fehér tajtékba.

Találtam egy feliratot a budink ülődeszkáján, azt másolgotam hajnalonként, hogy elűzzem az álom farkasait.

A reggeli létszámenőrzéskor kiderült, hogy minden kötélvégre jut egy ember. A vita azon folyik, hogy mire használjuk ezt a biztató egybeesést.

Világzene

(12 hajlás a Kittenberger-fogashoz)

*A Duna partján, az erősödő szélben,
a nedves fűvenyen megláttam Tahi fölött a Napot.
Sugari narancssárga edzőcipőmre égtek.
Hívott a fényösvény: összes futásomról
adjak rögvést számot.
Szódligetig és vissza Vácig 12 kilométer a táv,
amint akkortájt futottam bárhol is,
Berlinben vagy Frankfurt am Main-ban.*

*Levegő töltött fel és ölelt körbe, eltűntem
egy napló lapjain, amit már oly régóta írtam
lábbal, másodlagos jelenléttel.
Az én óriási könyvem, ami inkább hely, mint idő.
Években mérve van oldalszáma, lábjegyzetei, előszava.
A februári nyárfák, a száraz aljnövényzet,
néhány kocogó, futó alak, például a vörös felsős,
idősebb férfi, vagy a visszafelé úton a hosszú
hajú, tinédzser lány, hová és minek tartott?*

*Hirtelen a napló filmre váltott.
Sötétedett. Bagoly
árnyéka suhant a bicikliúton a víz felé.
Tömör és énszerű lett a sötét, és akkor
felötlött bennem, mi minden történhetne
itt a ligetben: jó és rossz. Főleg az utóbbi, sőt kifejezetten
gonosz dolog, miként igazolnám magam, ha gyanúsított
lennék? Több konkrét
lépés, igazolás-tény ötlött fel bennem futás közben,
már a vége felé – 2 km volt hátra, vagy annyi sem –,
hogy felhívom G-t, majd ezt hozom szóba a jardon,
vagy erősen köhögök, ha elhalad mellettem
valaki, hogy arra visszahivatkozzak.*

*(...) egészen belelendültem a védekezésbe,
bár tudtam, semmi sem segíthet, ha a
körülmények úgy hozzák, biztos elítélnék,
és majd a cellában rakom ki a mandalát, hogy
mi vezetett a véghez.
Milyen kód van elrejtve bennem? Milyen sors
veti rám magát a számtalanból?*

*Mire erősen átizzadva az autómhoz
értem, tűnt fel, milyen abszurd,
önvád, önutálat, kilátástalanság,
mély egyedüllét van bennem.*

*(...) a motor beröffen, és elhagytam a sejtés-helyet.
De visszafelé számoltam az ide vezető
lépteim. Egész sokat
kellett hátramennem, hogy fennakadjak egy kis ágon,
és már itthon, a Kittenberger-fogas
előtt járt át amint meghajoltam
tizenkétszer egymást követően, hogy mégis jól vagyok,
és mint mindig, most is
a jó győzött. És ezt, megköszöntem.*

*(...) bár végiggondolva az összes összetevőt,
a délutánba ütött lyukon áramlott a világ zenéje,
amint elfutottam egy lehetséges értelemig,
és szerencsésen visszatértem,
mert senki nem mondta, hogy ez
legyen.
Így maradt esélyem,
bár belátom, szinte semmi,
vagy legalábbis nagyon kevés,
holnap mégis újra nekiindulok,
és ha lehet, vagy bírom, ne legyen
rossz a vége.*

Kriskó János

Fémszobrok búvületében

Ulrich Gábor alkalmazott grafikus, Balázs Béla-díjas animációs filmrendező, fémszobrász elkötelezettsége a művészetek iránt általános iskolai rajztanárának, az egykori Jókai-iskolában tanító Szabó Zsuzsának köszönhető. Ebben az intézményben kedvelte meg a népzene is, ahonnan aztán egyenes volt az útja a free jazz és a zenei performanszok felé. Középiskolás éveit követően, amikor még a vendéglátóipar és a hajószakács-mesterség vonzotta, a Kecskeméti Tanítóképző Főiskolán szerzett vizuális nevelés szakos tanítói oklevelet. Két év pedagógusi gyakorlatot követően alkalmazott grafikusként dolgozott tovább. Időközben elvégezte az Iparművészeti Egyetem tipográfusképzőjét, majd az ELTE Bölcsészkarának Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetében szerzett újabb oklevelet, amelyet megfejtelt még a Metropolitan Egyetem Médiaművészeti Intézetében szerzett mozgóképművész mesterszakos végzettséggel. A kilencvenes évek eleje óta dolgozik művészetpedagógusként. Kezdetben a Kecskeméti Tanítóképző Főiskola, jelenleg pedig a Metropolitan Egyetem vendégoktatója. 1992 óta szabadúszó művész, a *Tapasztalt Ecsetek* nevű, képzőművészekből álló zenei formáció meghatározó tagja.

Ulrich Gábort évtizedeken keresztül úgy tartottuk számon, mint sikeres és keresett alkalmazott grafikusot, mint Balázs Béla-díjas, a Filmkritikusok Díjával is kitüntetett, nemzetközi híru animációs filmes alkotót. Az utóbbi néhány évben alkotói érdeklődése markánsan a fémszobrászat felé fordult. A KÉSZ Kft., az IQ Kft. és a K – Arts Kft. jóvoltából egy tanműhelyben napi rendszerességgel és nem múló lelkesedéssel készíti senkiével össze nem keverhető fémszobraikat.

Munkáinak középpontjában az emberi test struktúráinak önmagukhoz és környezetükhöz való viszonyán alapuló, az organikus szerkezeteket kutató formanyelvi kísérletek állnak, kiegészülve azzal az erőteljes képzőművészeti látásmóddal, amely az alkotót grafikusként is, filmszerűen is jellemzi. Ulrich Gábor 2010-es évek elején egy meghívásnak köszönhetően, szinte véletlenszerűen került kapcsolatba a fémszobrászattal: meghívót kapott, talán a maga számára is meglepő módon, a Kecskeméti Acélszobrászati Szimpózium alkotói közé. Az animáció és a grafika világából átlépett a háromdimenziós tárgyi világba, olyan természetességgel, mintha kezdetektől fogva erre a műfajra készült volna, és amelyhez eddigi, több évtizedes grafikus és animációs filmes munkássága pusztán szükséges előtanulmányokként szolgált volna. Ugyanakkor fémszobrai szerves és megkérdőjelezhetetlen kapcsolatban vannak korábban készült, moz-

galmas grafikai műveivel. Az első acélszobrászati szimpóziumon valóban nem történt más, minthogy a művész „átette vasba”, megfogalmazta három dimenzióban mindazt, amit korábban grafikai lapjain rögzített. Itt is az organizmusok, a szerves emberi test, a bordakosár, mint befoglaló keret, állt munkái középpontjában. Ulrich szobraiban mintha a test lebomlása, pusztulása uralná a világot. Mindezt tekinthetjük akár egy művészi vízió részének az emberiség lehetséges jövőjéről. Szinte automatikusan ezeknél a formáknál köt ki grafikai lapjain is, a fémszobrászatban is. Egyfolytában érzi a feszülő ellentétet a természeti ember és a társadalom által meghatározott emberi lény között. Az emberben lakó két entitás folyamatos konfliktusban van egymással, valójában az ember saját magával. Közösségi, társadalomban élő emberként olyan kompromisszumokat kell megkötnie, amiket másoktól is magától értetődően elvár, de ezek az elvárások a benne rejlő ösztönös, zsigeri lényvel folyamatos összeütközésben vannak. Mindennek az egyik legerősebb kifejeződése a testbe, anyagba való zártságunk. És itt érkezünk el Ulrich egyik leggyakrabban használt formájához, a bordakosárhoz, amely valójában olyan ketrec, amelyben a legfontosabb szerveink nagy része elhelyezkedik, amely a védelmet adja e létfontosságú szerveknek, de amely törekenységével ki is szolgáltatja a lényt a rá leselkedő veszélyeknek.

A motívum meghatározó erővel van jelen Ulrich Gábor grafikai lapjain is, szoborműveiben is, de a szerző szobrászati világa ennek ellenére nem keserű és kilátástalan. Jelszobraiban *„a figurativitásnak legfeljebb abban van szerepe, hogy a tudó bordacsontjainak hitt formák kitarják előttiünk a pusztulás setéten kongó időkapuját, ahová belépni zsigeri rettegés nélkül nem lehet. Csakhogy a félelmet másodpercenként liuktetve váltja föl az az irreálisan szép örömhír, hogy mindezt sötét fantáziánkban élve éljük át, és nem a holtlét érzékiségének elmesélhetetlen tapasztalataiként”* – írta Ulrich Gábor *Szertár* című kiállításának meghívójában Podmaniczky Szilárd író.

Ulrich művei akkortól lettek egyre inkább szoborszerűvé, amikor már magabiztosan kezelte a plazmavágót és a hegesztőberendezéseket, és ahogyan gondolkodása átállt a három dimenzióra. Szobrai nem lecsiszolt, szépen megoldozott felületű, gondosan cizellált művek, hanem olyan alkotások, melyeken látszik, hogy a tűz alakította őket. Az alkotó ebben az új közegben is úgy viselkedik, ahogyan az alkatából fakad: nehezen fogad el segítséget, mindent maga készít, alakít, formáz, vagy épp újraformáz, ahogyan a készülő mű megkívánja. A fémszobrászatban is egyszemélyes produkciónak készíti, vállalva az égési és egyéb sérülések kockázatát, amelyek a tanulási folyamat elkerülhetetlen részei. Minden munkafolyamatot saját kezűleg végez, a legelső lépéstől a legutolsó felületkezelésig. Annak ellenére sem ad ki munkát a kezéből, hogy átélt rengeteg zsákcútát, sok félresikerült próbálkozást. Az úton, amit választott, makacs következetességgel halad, ezt tartja természetesnek és egészségesnek. Az átélt kudarcok nem tántorították el a szobrászattól, sőt. Igaz, már az első acélszobrászati alkotótelepről is sikerélményekkel távozott, ami meg is határozta a későbbieket. Minden kezdeti kudarca és technikai hiányossága ellenére is élvezte, hogy valódi háromdimenziós munkákban látta megtestesülni korábbi grafikáinak tárgyait.

Új, eddig hiányzó élmény volt Ulrich Gábor számára a matériával való közvetlen, szoros kapcsolat is. A születés élményének átéléséhez már nem volt elég neki a fehér papír, és az azon megszülető monokróm grafika. Noha az is egyfajta születés- vagy teremtésélmény, de hiányzik belőle az az elementáris és direkt visszahatás, az a sokszor kemény fizikai igénybevételt jelentő küzdelem, amelyet az acéllal meg kell vívnia mindenkinek, aki alakítani akarja. Tűzzel, vassal, folyékony fémmel dolgozva, gőzökkel, gázokkal, fényekkel, zajokkal körülvéve, kiteve égésnek, szúrásnak, vágásnak, köhögés rohamnak. Ha ehhez még hozzászámítjuk a technológia alapos ismeretének hiányát is, beláthatjuk, hogy ez olyan párbeszéd az acéllal, amely sokszor fájdalmas, de nagyon intenzív élményt képes nyújtani. Olyat, ami magához láncolja és visszahívja, újabb próbálkozásra ösztönzi az alkotót.

Új impulzus volt Ulrich Gábor számára a háromdimenziós tárgyformálás is a kétdimenziós grafika után. Az első csalódás akkor érte, amikor szembesült vele, hogy frissen elkészült szobra nem minden nézetből értelmezhető. Nem azt jelentette, amit szeretett volna, nem volt szép, nem volt érdekes, és hibás volt a struktúrája is. Ekkor tudatosodott benne, hogy a tárgyalakítás a fémszobrászatra jellemző szélsőséges fizikai körülmények között milyen rendkívüli és izgalmas kihívás. Néhány évnyi szobrászkodás után mára elérkezett a tárgyi-anyagi világhoz vezető valódi kapcsolathoz, amelyben már igazi realitásában látja és tapasztalja a világnak ezt a szeletét.

Az új képzőművészeti alapanyag, a kemény acél igen alkalmas a maga sokszor durva, rusztikus felületeivel arra, hogy Gábor formakísérleteinek anyagául szolgáljon. Tűzben születik, férfias munkával bár, de jól alakítható, és kivételesen alkalmas a drámai tartalmak megjelenítésére, amelyek nagyon is kapóra jönnek a kontemplatív, meditatív alkatú művésznek. Az, hogy nagyon sokféle műfajban alkot, erősíti benne a folyamatos identitás zavart, amit azonban szerencsére képes pozitív energiákká átfordítani. A benne rejlő, a még kevésbé ismert technikának szóló, és javarészt teljesen indokolatlan bizonytalanságnak is kedvez az acél: mivel jól alakítható, korrigálni is könnyebb utólag a már késznek hitt műveket, ha a kételyek mégis hatalmukba kerítik az alkotót.

Ulrich Gábor 2017 nyarán mutatta be a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Kápolna Galériájában *Szertár* című kiállítását, ahol a fentebb tárgyalt organikus jelszobrokat és azok grafikai változatait állította ki. A tárlat eljutott a bukaresti Balassi Intézetbe is, ahol Aurel Vlad világhírű fémszobrász nemcsak megnyitotta Ulrich Gábor tárlatát, de meghívta a műtermébe is, és igen elismerően nyilatkozott egy romániai magyar nyelvű tv-adásnak a magyar művész szobrainak kvalitásairól. A kiállítást itthon is, Romániában is igen pozitívan fogadta a szakma is, a közönség is.

Ulrich Gábor, talán az emlegetett bizonytalanságai miatt, nincs híján az öni-róniának sem. *Szertár* című kiállításának megnyitójához kitalált egy nem létező szaktekintélyt, bizonyos professzor doktor Fekete Ernő organoesztétát, aki a következőket írta a kiállított művekről:

„Pseudoteremtmények, álhumanoidok, kétséges eredetű leletek apokrif variánsai, kitalált vizsgálatok preparátumai, megmagyarázhatatlan géplények megtévesztő konst-

rukciói, titkolt, mesterséges kriptóorganizmusok egyedei és imaginárius látszatentitásai, bordakosár-analízisek fiktív vizsgálati eszközei, valamint nem létező biodeformitások, experimentumok, konstrukciók ir- és szürreális vascsontkreatúrái, enigmatikus, művi élőlények sosemvolt apparátusai, továbbá képzeletbeli, metafizikus tesztek mutánsai, mechanizmusai, hamisított fajok absztrahált gerinctotemei... talán ezekre is gondolhatta Ulrich Gábor, mikor megalkotta a Szertár anyagát." A szöveg mögött Wahorn András, Ulrich Gábor barátját és a *Tapasztalt ecsetek* nevű formációbeli zenésztársát sejtettem, de az alkotótól tudom, hogy tévedtem.

Ulrich 2018 tavaszán, gyors egymásutánban két díjat is kapott a szobrászati tevékenységéért. Neki ítelték a város díját a Tavaszi Fesztivál nyitókiállításán, a *Kecskemét Arcai* című tárlaton, és második díjat nyert a 9. Kortárs Keresztény Ikonográfiai Biennálén is *Privát inkoherenciák* című, hét darabból álló fejsorozattal. A bordakosarat felváltó fejszobrok háttérében a művész komoly kétségei, szélsőséges érzelmi állapotai állnak, amelyek felborították a mindennapjait, át- és destrukurálták a gondolatait. A hét szoborból álló sorozat mintegy véletlenül kapcsolódott a Cifrapalota által meghirdetett, *Hét főbűn* című pályázati kiíráshoz. A szoborcsoport egyes darabjaiban a hétköznapi életben előforduló határsértések által okozott zavarok testesülnek meg.

A fémszobrászatot mintha Ulrich Gábornak találták volna ki. Felfedezett magának egy új technikát, egy új játékot, és korábban domináns műfajai, az alkalmazott és az autonóm grafika, valamint az animációs film némileg háttérbe szorultak az életében. Már évek óta fogva tartja az új játék öröme. Aktuálisan a szobrászaté a főszerep az életében, de azért a film továbbra is nagy szerelem maradt. Veszített ugyan a pozíciójából, de mert Gábor leendő animációs filmeseket is tanít a Metropolitan Egyetemen, elemi érdeke, hogy ebben a műfajban is naprakész maradjon. Úgy maradhat hiteles pedagógus, ha továbbra is alá tudja támasztani a szakmai hozzáértését a maga alkotásaival is. Jelenleg azonban kétségtelenül a fémszobrászat uralja alkotói világát.

Lengyel András

Tömörkény István egyik élclapfigurájáról

1

1907 és 1909 közt, évenként 4, 8 és 5, összesen 17 darab *Gátugró Menyhért* című rövid írás jelent meg a *Borsszem Jankó*ban. Ezek a szövegek, mint a címmel egybeolvasandó alcím mondja, *Gátugró Menyhért szervezett parti ember darvadozásai*. A cím: egy név, amely egy szimbolikus figurát nevez meg, azt az egyénített típust, amelyet a szerző és az akkor már tekintélyes múltú élclap (vö. Buzinkay 1983) be akart mutatni. A figura jellemzését a címben megnevezett személy monológjai végzik el: mindig Gátugró Menyhért beszél, s az ő monológjai rajzolják ki azt a karakterisztikát, amely identifikálja a bemutatandónak ítélt társadalmi típust. Esetünkben egy parasztembert, aki mindig egy bizonyos *Miháj bácsi*hoz intézi szavait. A szerző, aki Gátugró Menyhértként megszólal ezekben az írásokban, sohasincs megnevezve – az élclap (s olvasói) szempontjából nem a szerző, hanem maga a figura, a típus volt érdekes. (Egy-egy ilyen élclapfigurát, tudjuk, sokszor többen, főlváltva, sőt olykor együtt írtak.) De ki teremtette meg Gátugró Menyhért figuráját? Annyit bocsássunk előre, a szöveg egy-egy nyelvi fordulata árulkodik a szerzőre, voltaképpen elég jól azonosítja is, a nyelvi, stilisztikai érvek mellett azonban szerencsére ez esetben ennél explicitebb bizonyíték is van. A *Borsszem Jankó* ez időben volt szerkesztője, egykor maga is szegedi újságíró, Molnár Jenő (1880–1933) 1930-ban írt egy kis cikket szerkesztői emlékeiről, s ebben közreadja Tömörkény István egy levelét, valamint – a levél tartalmának kiegészítéseként – szól a Gátugró Menyhért-írások szerzőjéről is. „A *Borsszem Jankó* régebbi évfolyamai, főleg a századelejeiek, teli vannak Tömörkény István ízes, humortól duzzadó írásaival”, írja itt Molnár. „Volt egy állandó alakja: »Gátugró Menyhért szervezett parti ember darvadozásai.« Garay Ákos rajzolt hozzá képet, amelyen két alföldi magyar látható, amint a Tisza vízébe lógatják a lábukat s az egyiknek hosszú horgászó bot van a kezében.” (Molnár 1930: 11.) Az emlékező szerkesztő nem is állja meg, s Gátugró Menyhért „kiszólásaiból”, 1907 tavaszáról idéz is egy passzust. Ennyi fogódzó alapján már nemcsak a szerző személye tekinthető egyértelműnek, de vissza lehetett keresni az írásokat, s összeálló sorozatukat regisztrálni is tudjuk: 1907. márc. 31. 7., 1907. ápr. 14. 10., 1907. jún. 16. 8., 1907. szept. 29. 10., 1908. jan. 5. 13., 1908. febr. 9. 9., 1908. márc. 8. 11., 1908. ápr. 26. 13., 1908. júl. 5. 14–15., 1908. szept. 6. 8., 1908. szept. 20. 8., 1908. nov. 22. 10., 1909. ápr. 4. 11., 1909. máj. 2. 11., 1909. máj. 30. 15., 1909. aug. 8. 10–11., 1909. okt. 17. 13. Összesen, mint már említettük, 17 cikk. Valamennyi címe, alcíme és illusztrációja azonos, s terjedelme is nagyjából azonos.

A szövegek, ha végigolvassuk őket, számos kérdést fölvetnek. Az első, ami automatikusan előjön: csakugyan Tömörkény írta ezeket? Ám Molnár Jenő szavahihetőségében nincs okunk kételkedni – s amikor emlékezését publikálta, állítása még könnyen ellenőrizhető volt: élt Tömörkény özvegye, lánya, fia, s olyan közvetlen munkatársa, élete közeli tanúja, mint Móra Ferenc. Ha Molnár konfabulált volna, ők könnyen leleplezhatték és cáfolhatták

volna. Az is tény, hogy – érdemben máig nem tárgyalt okokból, de – Tömörkény máskor s máshová is írt hasonlókat. Saját lapjának, a *Szegei Naplónak* mellékletében, a Hüvelyk Matyiban is több figura megteremtése és működtetése az ő leleménye volt. (Humorát, amely életrajzban is jellemezte, a rá emlékező kortársak is rendre föllemegették.) Ezeknél is közvetlenebb bizonyíték azonban, szerzősége mellett, hogy Gátugró Menyhért monológjaiban, ismétlődően, jó néhány jellegzetes Tömörkény-frazéma is kimutatható (vö. Apró 2017). Ilyen mindjárt az alcímben a „*darvadozásai*” szó. De ilyenek a következők is: „*verje el az isten a tüvit útról útra*”, „*oszt’ föl is hajózunk, mög le is hajózunk*”, (1907. márc. 31.), „*nincsetlenség*” (1907. ápr. 14.), „*kiver a partra szelet heverni*”, „*láttam oda alá*” (1907. jún. 16.), „*bele van alapodva ebbe a sorsba*” (1907. szept. 29.), „*csak a készbe tud hibát tanulni*”, „*dángubázás*” (1908. jan. 5.), „*arasztos szalonna*” (1908. febr. 9.), „*ojan öregkutyakedvü mán*” (1908. júl. 5.), „*ne adja kend hozzám a lányát*” (1908. júl. 5.), „*czélszörű szögény embör*” (1908. nov. 22.), „*fahögyben van mán a nap*” (1909. máj. 2.), „*hogy a szó ne öggyezzen*” (1909. okt. 17.) stb. S – mint látni fogjuk – az észjárás is, bár nehezebben formalizálható, mindent összevetve Tömörkényre vall.

2

A Gátugró-monológok a korszak nagy múltú, legnagyobb hagyományú élclapjában jelentek meg, s ez értelemszerűen meghatározta e szövegek karakterét is. „*A politikai szatíra a Borsszem Jankó legnyitabban harcias, legszembeötlőbb oldalát jelentette. Azonban a lap időtállóbb, és végső soron radikálisabb újítása a visszatérő társadalmi típusok megteremtésében kristályosodott ki, melyek az 1870-es évektől profilja egyre inkább meghatározó elemévé váltak. A létező társadalmi csoportokból vagy egyénekből elvont sztereotípiákon felépített figurák nemcsak holmi bábuként vagy szerkesztők szócsöveként funkcionáltak, hanem több esetben kiforrott műalkotások voltak.*” (Gluck 2017: 119.) A figurák sorsát gyakran az olvasói reagálások is alakították. A lap karakterét elég nagy mértékben egyes zsidó figurák (pl. Spitzig Itzig vagy később Seiffensteiner Salamon) és az úgynevezett zsidó vicc adta meg. Maga a lap azonban nem szűkíthető le a zsidó tematikára és az erősen önironikus, reflexív zsidó társadalmi karakterű és viselkedésformák képviselőjére. A lap fazonját kialakító Ágai Adolf (1836–1916) „*kordokumentumnak szánta társadalmi típusait, melyek rendeltetése a századvégi Magyarország roppant sokféleségének szemléltetése volt*”. Már az 1880-as évek végén a szerkesztő, egy magánlevélben, 39 típusal büszkélkedett, s úgy vélte, hogy „*a Borsszem Jankó galériája*” ezzel lett teljes. „*A Borsszem Jankó karakterei megannyi hang, akcentus, tájszólás és nyelvi keverék zűrzavarában szólaltak meg. [...] A Borsszem Jankó társadalmi típusai a kulturális másság gazdag, és sokszor mulatságos világát jelenítették meg, felülírva a kulturális egyneműség hivatalosan terjesztett, elvont vízióját.*” (Gluck 2017: 121.) A sokféleség bemutatása elsősorban a típusok nyelvhasználatának ironikus megjelenítésével valósult meg. „*A Borsszem Jankó kedvenc alakjai szinte kivétel nélkül úgy szólnak meg, mintha a magyar nyelv paródiáját hallanánk. A találon Monokles'-nek nevezett arisztokrata például erős francia akcentussal beszél, a nagyvilági élet érdekeit taglaló, komikus értekezéseibe rendre francia és angol kifejezéseket kever. A reakciós katolikus klérust képviselő Péter Povedálik Hyacinthus cseh akcentusa ugyanolyan nyilvánvaló, mint az antiszemita dörgedelmeit tarkító latin közhelyek iránti lelkesedése. A német városi polgár mintaképe, Kraxelhuber Tóbiás ugyancsak töri a magyart, és a jövevények (különösen a zsidók) ellen irányuló idegengyűlölő kitöréseiben mindig sváb tájszólásra vált. Még a tősgyökeres magyar dzsentri, Mokány Berczi is tájszólással beszél, és kívülállónak érzi magát a főváros kifinomult kulturális környezetében.*” (Gluck 2017: 121.)

Gátugró Menyhért figurája, bár már a lap történetének zenitjén túl bukkant föl, ennek a nyelvileg (is) jellemzett „galériának” az egyik, speciális típusaként öltött alakot. Az alföldi – tiszai, sőt szegedi – paraszt élclapi megtestesülése. Minden jel szerint nem a legsikeresebb, legnépszerűbb figura a *Borsszem Jankó* történetében, hiszen csak szűk három évig élt, s megjelenési gyakorisága sem túl gazdag. De ha valaki, akkor Tömörkény ismerte e típust: életét is, észjárását és viselkedéskultúráját is, s volt humora. Volt érzéke a dolgok fonákjához. Ez elégnék bizonyult a karakterizáláshoz, a figura életre keltéséhez, ugyanakkor a figura megalkotásában a distanciálódás igényének nyelvi s egyéb jelei nem nyomják el Tömörkénynek a parasztemberek iránti eredendő empátiáját. Ha összevetjük Gátugró Menyhért figuráját a zsidó szerzőknek a zsidó Spitzig Itzig figuráját megteremtő – erős – eszközeivel, akkor egyértelműen kitetszik, Tömörkényben a parasztjai iránti empátia volt az elsődleges.

3

Gátugró Menyhért monológjainak nyelve az irodalmi és a köznyelvtől is eltérő, paraszti előbeszédet imitáló nyelv, fonetikus átírásban. Ő-zó, szegedi nyelv ez: *tökéletös, embör, fölhatalmasítottam, szervezetöt, lögyön, tisztösségtelen, fölmöhetünk, mögérjük, télön, öttem, lönni, mögyünk, sömmitül, pénzöm, kivösöm, kitösöm* stb. Az ő-zés nem erőltetett, nem eltűzött, csak természetes helyén szerepel, de következetesen jelen van. A szóalakok torzulása, rövidülése, olykor megnyúlása jól megfogható. Például: „*ténnap* (= tegnap) *odabe* (= odabent) *vótam* (= voltam), *szervezetbe* (= szervezetben) stb. Van hangcsere: *mán* (= már), *késértse* (= kísértse), rövidülés és megnyúlás: *akkó* (akkor) stb. A fonetikus írásmód nemcsak a köznyelvtől eltérő szóalakoknál érhető tetten, de például a sűrűn ismétlődő személynév, a Mihály írásában is – a szövegekben következetesen: *Miháj bácsi*. A fonetikusság elve persze nem következetes, olykor sérül: a *fináncz, deczi, krajczárunk* stb. szavak *cz*-je éppen hogy az akkoriban még érvényes helyesírási szabály követéséből adódik. (Hogy ez a szerző vagy a lap következetlensége, nem egyértelmű, ez is, az is lehet. Ugyanakkor a fonetikus írásmódot tökéletesen nem is igen lehetett volna érvényesíteni, s az nem is lett volna célszerű, az olvasót túlzottan megterhelte volna. A fonetikusság annyira mindenesetre érvényesült, hogy felhívja az olvasó figyelmét a köznyelvtől való eltérésekre.) Van másféle következetlenség is: olykor *ken*, olykor *kend* alak fordul elő például, s van, amikor egy-egy szó kiesik a szerepből, s hétköznapi alakjában találkozunk vele. A legerősebb, legjellegzetesebb nyelvi eltérés mégis a szókapcsolásban (is) tetten érhető *észjárás* különbsége. Például: „*lépje érintkezézésbe a nagyságos királkormányt*”, „*agyufai viszony lögyön ezönttul a kegyedáruság*” stb. Ilyenkor a köznyelvtől eltérő kapcsolódás a belső relációkat mozdítja ki helyükről, s kicsi, finom, de érzékelhető változást hoz a leírásban. Ez természetesen nem minden olvasó számára ad evidenciaélményt, van, ki modorosságot, fölösleges cifrárt lát benne, de megvan a maga szemléleti aurája. Az észjárás persze nemcsak egyes szókapcsolatokban, hanem olykor ennél terjedelmesebb, mondat- vagy mondatcsoport szinten is érzékelhető. Nekrológiában ezt vette észre Kosztolányi, amikor egyebek közt így írt Tömörkényről: „*Tömörkény az Alföld elbeszélője. Itten élt a csöndes, méltóságos, keleti parasztkok közt, kiknek nemcsak a gubáját ismerte, de a kacskarinos, színes, más nép előtt érthetetlen észjárását is, mely épp oly eredeti, mint a szürre hímzett magyar minták.*” (Kosztolányi 2005/1917: 176.) Mindez tetszik-e az olvasónak vagy sem, utólag is egyféle nyelvi védjegy. Identifikál és elkülönít.

Hasonló szerepe volt a *Borsszem Jankó*ban a zsidó figurák nyelvi megkülönböztetésének is. Itt is, ott is jellegzetes nyelvi parcialitások érhetők tetten. Ez itt is, ott is a hivatalos zsidóság-, illetve parasztsággép alternatíváját adta. Humorosan, úgy, hogy a különössé-

geket a humor automatikusan oldotta is, de ugyanakkor óhatatlanul sztereotipizálta is. Kiemelte a típust egy ideologikusan homogenizáló értelmezésből, ám maga is elősegítette egy ellenséma kialakulását. Az élclapfigura, természetéből adódóan, mindig ambivalens képet teremt és rögzít meg.

Gátugró Menyhért monológjai mindig ugyanazzal a címmel és alcímmel, ugyanazzal az illusztrációval jelentek meg, de a megjelenési időpont és a szövegben tematizált évszak, valamint az abban kibontakozó élethelyzet változott, egymással azonban szinkronban volt. A monológok így „tartalmilag” is sorozatot alkotnak. A monologizáló Gátugró s az impliciten mindig jelen lévő Miháj bácsi egyszerre reprodukálja élete standard elemeit és a külső világ függvényeként bekövetkező, ilyen-olyan változásokat. Ez persze így sem áll össze valamiféle „fejlődésregénnyé”, az élethelyzet és a szűkösség is konstans, de az évszakai pergése mégiscsak mozgásban tartja e világot.

A szövegeket olvasva az első, amivel szembesülünk, a nyelv és a nyelvillel megjelenített, ráérős, mondhatnánk lassú és körülményes észjárás szokatlansága. Ennyiben Gátugró jellegzetes élclapfigura, s megszólalásának módja e figurát behelyezi egy, a többiek számára szokatlan, talán érdekes, de mindenképpen különös világba. Ez a nyelvhasználati „szűr minta” (hogy Kosztolányi hasonlatát átvegyük és parafrázáljuk) magához vonja a figyelmet, s bizonyos értelemben kódolja a mondandót. De nem tünteti el azt, s a monológokból kirajzolódó szociokulturális mező egyszerre referál az *élethelyzetről* s az élethelyzethez való *viszonyról*. Arról a viszonyról, amely kifejezi és feldolgozza ezt az élethelyzetet.

Minden monológ a vízparton, „estefelé” hangzik el, Miháj bácsi valami horgász-készséggel halat igyekszik fogni (nem nagy sikerrel), Gátugró pedig, talán mint fiatalabb s a városi dolgokról is tájékozottabb, melléje telepszik, és szóval tartja. Gátugró „szervezett” ember (hogy ez mit jelent, utólag már nehéz pontosan megmondani, de valamiféle intézményi bekötöttsége van), Miháj bácsi viszont kint élőként „integrálatlan”. (Ő öreg is: mint fiatal katona, már a königraetzi „nagy szaladásnál” is ott volt, élete vége felé járhat, szóval tartója, Menyhért viszont jóval fiatalabb, legfőljebb középkorú.) A monológok ad hoc monológok, nem szigorú logikai rend, hanem a szójárás, a szóból szó következik logikája szabja meg, hogy mikor miről hallunk. De, s ez figyelemre méltó, Tömörkény nemcsak nem gúnyolódik a két darvadozón (tágabban: a paraszton), de úgy adja Gátugró szájába a szót, hogy a fecsegésből sok minden kiderül róluk: *életkörülményeik és lehetőségeik* is. A monológok sorozata, ha veszi az olvasó a fáradságot a szöveg figyelmes olvasására, dekódolására, *szociális helyzetkép* is. Öniróniában feloldva.

A monológok afféle szabadidőt beszéddel kitöltő társalgási bölcsködések, az élet verbális elrendezési kísérletei, azon a szinten s azok közt a körülmények közt, amelyekben a beszélő él. „Filozófia” ez, az életet egységbe foglaló személyes rabulisztika. De közben az életkörülmények is föltáruznak egy-egy ilyen elmélkedés közben. Az első darab (1907. márc. 31.) például a dohányzás körül forog („nem csatorna kéne ide, hanem csutora”), de ezt-azt megtudunk a helyzetről: „tizenhatunknál sincsen három hatos”, azaz nagyon kevés a pénz. Majd: „mán annyira letört az elhagyatottságba a sanyaru nemzet, hogy még pipálni se löhet, hanem csak szárszopogatással időtlenkődünk”. A munka- és kereseti lehetőségekre is fény derül: „a fele nyarat mögérjük a munkába: de akkor még mindig arra a hitelre dolgozunk, amit ebbe a télségbe csináltunk, pedig én az egész télen úgy éltem mint a valóságos mönnybéli angyal: hun öttem, hun nem. Hát miből lett vóna? Én nem kerestem egész télen át sömmit, még hótest se gyűtt, pedig eleget vigyáztam.” (A „hótest” itt az a vízi hulla, amelyet a vízből ki kell fogni, s amely munkáért valamicske fizetség járt annak, aki ezt megselekedte.) Élethelyzeten festő adalék ez is:

„két deczi rumot mögiszok hitelbe, oszt' nem köll az étel egy huszonnégy óráig. Hanem mikor a gyereköknek nincs mit önni otthun, akkor a szívembe ojan hasogatások vannak, hogy még a gyükere is rösztet.” Némi szolid társadalomkritika is megfogalmazódik: „Igy nem társadalom a helyzet”, mondja Gátugró, hiszen „nyóczunknak van négy krajczárunk: mög valamennyiönket úgy lepassztotta husba a téli kietlenség, ételtül való eltartózkodás, hogy mindnyájunk kerekátaljába egy hizott malacot nem érünk”. Amikor pedig a víz közeleiben feltűnik egy potenciális öngyilkosjelölt, Gátugró így reflektál rá: „Várjon egy-két hetet – ha én el tudok lönni a kis családdal együtt a sömmibül, ü is ellöhet – a tavaszszal ha belemény, majd utána mögyüünk a ladikon, akkor kivöszöm, a partra kitöszöm.” S amit ehhez hozzátesz, már statisztikai relevanciájú adalék: „Most ősszel huztam ki a harminczhetediket, hát ne tartson sömmitül, jó kézbe lössz.” A reményt az adja: „No de maj kimén mán a jég a vizbül nemsokára [...], oszt' akkor maj fölmehetünk a hajóra, oszt' föl is hajózunk, mög le is hajózunk”. A monológ zárópasszusa pedig akasztófahumor, bölcsködés: „Fogadjunk Miháj bácsi, fél koponyába, hogy ha annyi pénzöm vóna, mint amennyi nincsen, akkó legalábbis félannyiival több vóna, mint amennyi van...”

A második monológ (1907. ápr. 14.) már tavaszi, a kedély jobb. Miháj bácsi mindjárt az elején kap egy tréfás fricskát: „Hát látom, hogy már megint a tilos vizbe mártogatja kend bele hol a lábát, hol esztet a rossz rudvéghálót. Mondok, meszelőnyél löhetett ez is valamikor.” Gátugró most városi élményeiről referál kicsit (ehhez tudni kell: a szegedi polgárok kb. egyharmada ekkor a tanyavilágban élt, szegedinek számított, de a városba úgy kellett bejárnia, ha valami ügye volt: Tömörkény „rendes” prózája is nem kis részben erre a kontrasztra épült, ez a kontraszt tette fogékonyvá a paraszti élet specialitásaira). De a reáltörténet egy-egy eleme megint láthatóvá válik: „Aki két kis hold dinnyeföldet béreltem tennap az uraságtul, egészen jó kis föld, tudja kend: nem fog kezét a széllel. Ha az isten is úgy akarja, ahogy én, nem fújja ki belülle a dinnyemagot ide a halaknak. Mondok: így legalább, ha én nyáron oda alá járók ereszködőben a hajóval. A kis család majd élél a dinnyén.” Az „urfélék” aranyára utalva mondja, hogy ez az az arany, „amit az én kis családomtul elvött, mert tennap is bevitem a városra az álogházba az Emer lány aran fülön függőjit.” Ezért: „Máma aranyat öttünk Miháj bácsi paszujra váltva. Igaz, hogy birkahussal jobb, de majd élvezük avval is, mert – tudja kend, Miháj bácsi – én rám sok birka néz, ha az uraság nyája mellett elmék.” (Az urasági birkákra való utalás finom jelzése annak, hogy Gátugró majd eltiedel egy-két birkát...) De tavasz ide, tavasz oda: a lehetőségek egyáltalán nem rózsásak: Miháj bácsi csak a halak aprajához jut hozzá („kimönt mán a nagyhal a szervezetbül”), s a perspektíva sem sok jóval kecsegtet: „Gyék [= menjen] kend ki, Miháj bácsi, az Emerikába. Aszongyák, hogy ott a tarka ló sömmiféle hidon se fizet vámot...”

A harmadik monológ nyári (1907. jún. 16.). Kesernyészöveg ez, mindjárt a felütése is az: „adjon isten jó estét”, mondja Gátugró, de az üdvözlési formulához ezt teszi hozzá: „én olyan szöröncsés embör vagyok, ha én kívánom: úgy se ad”. Mi ennek az oka vagy magyarázata? Talán az időjárás, amely nem kedvez az egyik fontos nyári munkának. „... hallom, hogy kend is bele állt volna a homokhordási viszonyba, azomba nem löhet, mer ez az órijási szélség mindön homokhajót kiver a partra szelet heverni.” „Szóval, láttya kend, az égi hatalom is csináli a munkakizárást, osztán csak jádzik kendötökkel.” De a külső körülmények sem jók, az a bizonyos „szervezett”, amelyre így vagy úgy, mindegyik monológ utal, lojalitást, sőt igazodást várna a parasztembertől, ennek hiánya viszont visszaüt rá: „De ez is csak azért van, mert kend sem adta még a derekát a hatalmi szervezetbe, osztán nincsen mög kendbe a fölső központi szervezeti gyüleködő erő.” „Pedig ebbe bele köll győzőnni, akkor nem hiába fizeti kend a szervezeti hatost hetenkint egyszer a párkasszába, mint én is e.” Ez a szervezet – politikai párt? – talán a szociáldemokrata párt volt, a „piros nyak-raláló” emlegetése mintha erre utalna, de ez a „hatalmi szervezet”, bármi lett légyen is,

elég általánosra van körülírva. Igazában, Gátugró tapasztalata szerint, ez valami idegen, személytelen erő, amely nem segíti őket (vagy nem kellően segíti). Az alaptapasztalat az inkongruencia: „A nyúl is a kend répáját rágia ki, mégis más lövi le – kendnek csak a szőrübül csinálnak ünneplő kalapot, ha mög tudná kend vönni. De nem tudja kend. Mer nem fog kend halat.” A szöveg zárata is kedvetlen: „Haggya kend mán abba esztet a hiábavaló hálómerigetést. Mert az ijen savanyu ábrázatu embörtül, mint mink ketten, még az a hal is elmén, aki gyünne...”

A negyedik monológ, amely már az ősz szülötte (1907. szept. 29.), sem az optimizmus jegyében keletkezett. Ebben is megvan a ‚szociográfiai‘ betét, s ez is a gondok-bajok regisztrálása: „Láttya kend, hogy a viz le van apadva, a hajózási viszony is alábbhagyott a forgalommal [...]. Ken persze bele van alapodva ebbe a sorsba, mer ken csak asztat a rossz halat lesi örökké, amék nem gyün. Jól töszi. A krumpli se akart ez idén kigyünni a földbül, mér gyüjjön ki a hal a vizbül? Nézze kend, ahun uszik egy fadarab a vizön, jobb lösz ha utána mén kend a ladikkal, majd fűthet kend vele a télön, ha a gyerököt rázza a hideg. Mer, tuggya kend, az is jobb nyáron. Télön a főrróság az igazi, mer legalább melegít...” Érdekes viszont, hogy a monológ nagy része az ítéletnap eljövételéről beszél, amely „még messzebb van, mint hat hét. De, tuggya kend, az asztán valami finom-fánium ítéletnap lössz: nem papirosrul mongyák, osztán nem is tösznek rá stemflit. Sok embör leesik akkor a póczrul, kend mög első helyre jut a makrapipával az uj csizmába, ojat még úgy se viselt kend.” Gátugró persze látott már olyat, akinek új csizmája volt (s „nem tartozott bele a szervezeti viszonyba se”), róla lehúzta volna a csizmát, „mondok: le a vagyomos osztájgöggel az lábakrul!” Ez az elégtételigény azonban még vágyaiban is naiv, de keserűség van mögötte. Gátugró ezzel kapcsolatos ‚szózata‘ szimptomatikus: „Mongya ken mög, igazam van-é a világi tudománba? Mongya csak ken bátran. Törjék ken ki zajossan. Hujántsza ken, hogy éjjön, éjjön poczokméröggel, ha mást nem kap. Ugy kő annak lönni, hogy a mérög jó eledel, mer sok szögén embör mögösz, mer az is hajóbiléta a másik világba.”

Egy biztos: nem idilli világ, amelyik e monológokból kirajzolódik.

Az ötödik szöveg (1908. jan. 5.) téli szöveg, a tél jelenik meg benne. A hangütés most bizakodó. „...a fölségös uristen mégis csak a legjobb ajándékosztó, mer adott a szögénységnek enyhe telet. Nem fagy el se a kezünk, se a lábunk, kendnek mög ehun idadta a vizet e jég nélkül” – azaz lehet próbálkozni a halfogással. Minden rendben azért mégis, a külvilág beleszól az életbe. „Hanem hallja kend, gyünnek ám mostanság borzasztó módon a Fiuma felül a tengöri halak, de mind fejetlen, de azér csak vöszi ez a szervezetlen polgári társadalom, hogy avval is kendnek csinájjon bajt. Igy, így, Miháj bácsi.” S más gond is akad: „Láttya kend, az Emerikából is gyünnek haza az embörök, most majd lemén a napszám ára is, egészen helyben löszünk a szervezetbe.” Gátugró monológjának társadalomtörténeti adalékai most is figyelemre méltóak. „A hajózat mán is mögállt, mert félik a jeget, pedig nem gyün: a nyáron majd hütetlen issza a bort, akinek telik rá. Már nekem nem telik, mer én egy kis malaczba fektettem a vagyonomat [...]. Pedig jó borok termöttek ám az idén, ojantul hallottam, aki látta, hogy itták, ojan jófajta tejbor, tuggya kend, nem szédít az, csak mikor föl akar kend állni a székrül, akkó leül a földre.” Hangulata van ennek a jellemzésnek, de még ehhez is kapcsolódik egy borúsabb asszociációs mező. A földre leülő borkóstoló esetét egy zárójeles kérdés köríti: „Ugyan ott is jobb, mint a viz alatt, igazam van-e?” S amikor a téli álomba merülő béka kerül szóba, ez is kivált egy asszociációt: „Ugyan mink is jobban tönnének, ha átalunnánk a telet, legalább nem fogyna a világítóolaj mög a könyér.” Az igények és a lehetőségek alacsonyan szállnak. A zárlat pedig jól érzékelhetően ambivalens: „Gyék kend hát, oszt ne busuljék kend! Föl kerek, le kerek, majd csak lössz ez még másképpen is – majd ha az enyiszhetetlen világosság fényösködik nékünk is...”

A Gátugró-történetek további darabjait ilyen részletességgel alighanem fölösleges itt rekapitulálni – jellegük és szociális tartalmuk ennyiből is kitetszik. (A további részletek fölidézése persze nemcsak mennyiségileg gazdagítaná a képet, de új színeket is adna hozzá.) A Borsszem Jankóban megjelent 17 írás teljes „szociográfiai” anyagát a Tömörkény-kutatásnak (s a néprajznak) mindazonáltal érdemes lesz minuciózusan számba vennie. Most megelégedhetünk néhány további részlet illusztratív bemutatásával.

Az egyik újabb monológban (1908. febr. 9.) például a *sátoros cigányokról* esik szó. Ez, Tömörkény ismeretében nem meglepő (vö. Lengyel 2012), de a korra jellemző diszkurzustérben szokatlan. *„No de hajja kend, Miháj bácsi”,* mondja Gátugró, *„ahogy oda alá a másik falu végibe a sátoros cigányok vannak, az se valami röndös szervezeti munka. Minálunk se igen akad befaló falás, de azoknál már éppen nincsen ojsami, ami után a fogukat köllene piszkálni. Ugy sirnak a rajkók a hidegtől a sátorba, mint a mezei egér ha csomóssan van, aztán ez is beteg, az is beteg, pedig nem is jár hozzájuk orvos. A vajda mög már mind eladta ami kis ezüst gombja még a lajbiján vót: a fölötőjit is kinájja, de eddig nem mönt bele senki a vállalatba.”* Egy másik írás (1908. márc. 8.) két új motívumot is szolgáltat. Fölbukkan benne a városi építkezések megszaporodása mint munkaalkalom: *„Hallja-e kend, ha lepad a víz, mög lehetne kezdeni a homokhordást a városra, mert aszondják, sok éptközés lösz a tavaszra, sok téglát raknak egymás tetejére magasra, mint a torom. Aszondják, aki kémives onnan leesik, lassan hal mög, mert sokáig ér le a földig.”* A másik új motívum (talán a szóasszociáció logikájának engedelmességgel), a halálhoz való viszony tematizálása: *„A két ballábu öreg Szabó Miska is elaludt az este, hogy föl se ébredt. Ma délután küldte be rulla a vízi raportot a városba a halottgém. Látja kend, az öreg Miskának jó, mert az mindig szöröncsés embör volt, lám most is azt se tudja, hogy möghalt. Nem hiába, hogy hetedik gyerek volt, mög péntökön születött, de mindig igen jól szolgált neki az élet.”* Az 1908. április 26-i monológ újdonsága is említésre méltó. *„A víz mán nem ád életöt”,* mondja Gátugró. *„A föld anna, de a föld mög a másé. Mondom, hogy lépjön kend be a szervezetbe.”* A pespektíva ugyancsak tanulságos: *„Ha nem tud kend jó lakni, akkor kívándorol kend a Délamerikába. Ott ugyan sok dolog van, de nem köll félni a dologtul, mer ugyis elpusztul kend a hajón, mielőtt odaért volna kend.”* *„Akkor bedobják kendet a tengörbe, oszt mögöszki kendet a czethal. Nem köll se sirásóér, se papér, se harangozóér fizetni.”* *„Ha itthon akar kend möghalni, akkor ne mönjön kend a Délmarikába, hanem tötesse magát bolondnak. Akkó beviszik kendet az örültek házába, aztán eltartja kendet az ország ingyér a hóttanapjáig.”* Egy másik írás (1908. júl. 5.) figyelemre méltó új motívuma az „urak” finom, de nem él nélküli, s nem megalapozatlan kritikája: *„Mér nem vösz kend igazlátót a szömire?”* – kérdezi Miháj bácsit Gátugró. *„Az urak is csak azér ojan okossak, mert mindent csak az üveg ablakon körösztüül néznek.”* Egyetlen mondat az egész, de szociológiai relevanciája (s jellemző ereje) igen nagy.

Olykor egy-egy monológot nyitó gondolat ad hozzá az eddigiekhez igazán újat. Az 1909. április 4-i, tavaszt konstataáló monológ például ezzel kezdődik: *„Hát mán kinyilik az üdő, mindön kibújik a földből, csak a nagyurak akasztófája nem, de löhet, hogy mán annak a magja is serked – no adjon isten jó estét, Miháj bácsi, hát hogy vág a bajúsz?”* Ez a fölütes, hangsúlyozottan, tréfászó, évődés, de azért a nagyurak akasztófájára tett utalás árulkodó. Nem lázadó gesztus, ám értékítélete nehezen elbagatellizálható. A szociális ellentét tudata itt, a beletörődés ellenére, nyilvánvaló.

A sorozat utolsó darabja 1909. október 17-én jelent meg. Ezt Tömörkény alighanem eleve sorozatzáró írásnak szánta, mert erősen, a sorozat többi darabjához képest feltűnően önreflexív. Két eleme mindenképpen szimptomatikus. Az egyik a *beszéd funkciójára* reflektál. Előbb, egy megjegyzése a fekete humor jellegzetes példája, már-már határátlépés: *„kend boldog embőr, mert kendnek elhalt a fölnyótt fija, oszt nem pipálja el kend elül otthun a szalmazsák alul a leveles dohányt...”* Ez a megjegyzés akár ízetlenségnek is tetszhetne, de mint e monológ egy későbbi helyéből is kiderül, nem az: a *halál* és a *boldogság* összekapcsolása tudatos opció. Maga a beszélő (s persze a szerző) is tudja azonban, hogy ezt a tézist célszerű magyarázatba foglalni. S itt jön az önreflexív megjegyzés: *„Nono, hát hiszen csak tréfa a tréfa, az embőr azér beszél, hogy a szó ne öggyezzen, ha mindnyáján egy véleménybe vónánk, mán beszélni is elfelejtöttünk vóna, akár csak a kend halai itt lent a vízszébe.”* A beszéd funkciójának e magyarázata Tömörkény más, nevével is jegyzett szövegeiben is előjön, saját meggyőződését (is) mondja ki tehát itt. De maga az elv éppúgy lehet Tömörkény leleménye, mint parasztoktól hallott, eltanult elv. Gátugró Menyhért gyakorlatába, világlátásába mindenesetre beleillik. A beszéd, ha komolytalankodik is, a valóság érzelmi feldolgozásának elengedhetetlen eleme: beszélni, tréfálkozni, bármily nehéz az élet, kell. A másik szimptomatikus betét egy élclapfigura szájából hallva talán meglepő, de Gátugró monológjainak ismeretében nem indokolatlan. Ez a betét így hangzik: *„Mert tudja kend, ha úgy, néha a fejembe vöszöm a sorsomat, hát odajutok, hogy mégis csak annak van az életbe a legnagyobb szöröncséje, aki vagy möghal kicsikorába, vagy pedig arra se méltatja a világot, hogy mögszülessen. Kend mögszületött vóna-e, ha tudta vóna, hogy hatvan forint nyereségre kilenczven a veszteség?”* Az elv, amit itt Tömörkény Gátugró Mihály szájába ad, nem paraszti lelemény, s még csak nem is az íróé. A gondolat első előfordulása az antik görög filozófiában lelhető meg. Hogy Tömörkény ismerte és vallotta, önmagában is érdekes és jellemző rá. Hogy ezt a tapasztalatot Gátugró szájába adta, két szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt, ezek szerint, Tömörkény ezt olyan tapasztalatnak vélte, amely illik a paraszti sors jellemzéséhez. Másrészt, bármily meglepőnek tetszik is, ez a „filozófia” nagyon is illik az örökké tréfálkozó, de illúziótlanul látó, s most egy pillanatra elkormányozó Gátugró világ- és emberlátásába. A monológokból számtalan, e tapasztalat felé mutató momentumot lehet kiszemelgetni. A paraszti sor Gátugró (s Tömörkény) szerint igen nehéz sors. S bár a parasztember igyekszik természetesként elfogadni, valójában tragikus létezés.

Egy élclapfigura monológjainak tanulságaként ez nem súlytalan felismerés.

Gátugró Menyhért mint figura a saját monológjaival, azaz beszédével van megjelölve, és elsősorban társadalomtörténeti típus: a vízparti – szegedi – parasztember sztereotípiája. A nyelviség a lényegéhez tartozik. Amit elmond, az azonban tele van szociológiailag (is) értelmezhető realitásfragmentumokkal, s ezek az „adalékok” együtt akár szociográfiai naplóként is olvashatók. A figura legjellemzőbb jegye mégis beszéd- és gondolkodásmódja. A nyelv, amelyen megszólal, s főleg annak leírt változata szignifikánsan eltér minden más magyar nyelvtől, s ez megkülönbözteti minden más társadalmi csoporttól. Így a figura nyelvének *azonosító és elkülönítő* szerepe nagyon erős. Ez a beszédmód teremt meg a vízparti paraszt sztereotípiáját. Maga a sztereotípiája, mint minden sztereotípiája, egyszerre *stigma* és *jellemzés*. Bélyeg, amely óhatatlanul ráég a figurára, ám ez adja saját, csoportspecifikus egyediségét is: ez megkülönbözteti meg minden más csoporttól. Séma,

amely a többiek, mindenekelőtt az élclap olvasói számára egyszerre adja az *idegenség* és az *ismerősség* élményét. Idegen a többiek számára, mert nem olyan, mint ők, akik a maguk módján gondolják el a világot, s a maguk nyelvén fejezik azt ki. De mivel ez a „séma” megszólal, sőt folyamatosan beszél, szükségképpen léletszerűbb, mint az elvont szociológiai vagy/és néprajzi leírás. Dekódolható. Ez a megértő művelet azonban szükségképpen nyitott: vagy sikerül, vagy nem – és a sikeresség nem csak a figura megalkotottságán múlik: az olvasóként jelentkező társadalmi közeg igényeitől és teljesítményétől is függ. Az idegenség tapasztalata benne van a recepcióban. Ugyanakkor bizonyos összefüggések leolvashatók a sztereotíp figuráról – s ez közös nyereség: lehetőség. Azzal, hogy – ha csak indirekt módon is – a nyelvet mozgásba hozó észjárás (gondolkodásmód) is jellemződik a nyelv által, megjelenik a *saját életére, helyzetére reflektáló* ember is. A „külső” szociologikum mellett a mentális „belső” is. Így az az ember is megmutatkozik, aki beszédével, önmaga mentális reprezentációjával valamiképpen elrendezi életét, tudomásul veszi azt, és viszonyul hozzá. Azaz Gátugró Menyhért önmagára is reflektál, beszédaktusai értelmét saját maga tárja föl.

Ilyen szempontból a sorozat darabjai sok hasznos adalékot nyújtanak: Gátugró ismételtén értelmezi saját monologizáló gyakorlatát. Egyik helyen (1908. márc. 8.) így magyarázza önmagát: *„Hogy mér beszélök ennyi bolondot össze-vissza, azt kérdi kend? Mért? Nem éppen bolondság az, de különbet is, már még kend is el akarná tiltani a szállás-szabadságot? Nézze mán kend, valamivel csak el köll tőteni az időt – van hála istennek belülle ölég, még kendnek is adhatnék.”* Majd hozzáteszi: *„Üdőt adhatnék, de halat nem.”* Pár hónappal később (1908. júl. 5.) újra magyarázkodik: *„Mán hogy aszt mondja kend, hogy jobb vóna, ha a dógom után néznék? Hát nézők én utána, de ha nem látom! Kend is csak néz itt bele ebbe a vízbe a hal után, de kend se látja. Kend szóztalan ül, én mög beszélve ülök. Az ételövésbe úgy se nagygon kopik el a szám, hát hagy koptatom emigy... – Amugy mög ha nem tetszik kendnek, ne adja kend hozzám a lányát.”* Ugyanitt, ugyanekkor mondja ezt is: *„Kend mindig abban a hitben van, hogy tréfálok, pedig nem én. Csakhogy én szervezőtt vagyok, kend mög még nincsen benne a szervezetbe.”* Egy másik monológjában (1909. máj. 2.) ez olvasható: *„Hogy ne beszéljek? Hát mér ne beszéljek? Azért van a szám. Ha már önni úgyse tudok vele annyit, amennyit tudnék, legalább szavallok vele. Ez nekünk való mulatság, mer ingyenbe van. A halaktul ne tartsék kend, hogy möghallják, mert azok egészen rőndös szervezetlen állampolgárok: némák is mög süketök is egyszörre.”* Még ugyanabban a hónapban (1909. máj. 30.) a beszédet a lét elviselése lehetőségeként határozta meg: *„Nono. Nem köll mingyárt haragunni, mert a tréfa szükségös a szögénységbe jelönleg.”* Az utolsó (1909. okt. 17.) monológ a véleményeltérést is magyarázza: *„Nono, hát hiszen csak tréfa a tréfa, az embör azér beszél, hogy a szó ne öggyezzen, ha mindnyájan egy véleménybe vónánk, mán beszélni is elfelejtöttünk vóna, akár csak a kend halai itt lent a vízségbe.”*

Ha ezeket az önmagyarázó gondolatokat „lefördítjük”, kiderül, a beszéd Gátugró számára (1) időkitöltő pótcselekvés, (2) stimuláns az élet nehézségeire, (3) a legolcsóbb szórakozás („ingyenbe van”), (4) valóságértelmezési kísérlet s egyben kritika, és (5) meggyőzési kísérlet (a „szervezőt” embernek a „szervezetlent” meggyőzni akaró agitációja). Mindez persze a maga lassú, körülményes, asszociatív ugrásokban bővelkedő módján. A beszéd – nem utolsó funkciója ez! – fönn akarja tartani a mentális egyensúlyt, azaz *elsődlegesen affirmatív szerepű*. Az önerősítés eszköze.

A beszédnek a monológokban olykor van még egy speciális szerkezetű, figyelemre méltó eleme. Rendre megjelenik ugyanis bennük egy olyan életértelmezési technika is, melyet – némi egyszerűsítéssel – paraszti *rabulisztikának* nevezhetünk. Ez a technika szembeötlő, az olvasók föl is figyelnek rá, de nem biztos, hogy értik is szerepét. Valami öncélú, „népi” okoskodásnak, álbölcselkedésnek tetszik ez sokak számára, de nem az.

Szerepe van, méghozzá – a monologizálás már említett funkciójával egyezően – szintén affirmatív, önerősítő szerepe. Miből áll ez a technika? A tapasztalat tautologikus újraértelmezéséből. A beszélő elismeri azt, ami „rossz”, ami gond vagy hiány az életükben, de ad rá egy „megnyugtató”, a problémát „természetesként” elfogadó másodlagos értelmezést is. Nem arról van szó, hogy a valóságot értelmezve ne lenne tisztában saját logikai eljárása természetével, ne tudná, hogy amit ad, az csak verbális újratematizációja valami gondnak, – nagyon is tisztában van vele, a nyelvi modalitás jelzi is ezt. Mégis él ezzel a magyarázattal, méghozzá tudatosan. Mert önironikusan ugyan, de mentális egyensúlyt teremt vele, úgy téve, mintha minden rendben volna. Néhány példa e gyakorlatra, jól megvilágítja e technika lényegét. Mindjárt az első monológban (1907. márc. 31.) olvashatjuk: *„Fogadjunk Miháj bácsi, fél koponyába, hogy ha annyi pénzöm vóna, mint amennyi nincsen, akkó legalábbis félannyival több vóna, mint amennyi van...”* Ez a körülményes álokoskodás voltaképpen csak annyit mond, hogy nincs pénze, ám az okoskodás játékká változtatja a nincstelenséget, s ezzel elveliseltőbbé teszi azt. Az 1908. szeptember 6-i monológban, egyebek közt, ez áll: *„Nincs? – no akkor adjon az isten ezörannyit.”* Ez megint csak a szegénység újratematizációja: jókívánságként előadott (játékos) gonoszkodás, hisz a *nincs*nek az ezerszerese is csak *nincs*. Egy kései darabban (1909. ápr. 4.) ugyancsak a *nincs* variálódik: *„Ha annyi dohányom volna, amennyi nincsen, most én is úgy pipálnék, mint ahogy kend nem – de hát mit csinálhassunk ögyebet a jónál?”* Ebben dupla, vagy inkább tripla csavar van. Egyiküknek sincs pipálnivalója, de e tény, így előadva, már élclélődés – s ugyanakkor a nem pipálás már mint szükségképpeni jó jelenik meg. A rossz a játékos évődés következtében jóvá minősül át. Azaz, mindhárom esetben olyan rabulisztika érhető tetten, amely nem leplezi, hanem éppen hogy föltárja okoskodása (hamis) logikáját, de éppen ez a játékos hamiskodás a megnyugtató. Ez fogadtatja el azt, amit nem lehet megváltoztatni.

A nyelv önironikus, játékos használata a mentális stabilitás szolgálatában áll.

7

Gátugró Menyhért figurája kidolgozott élclapfigura. Bár egy-egy monológ rövid, egyetlen Borsszem Jankó-oldalt sem tesz ki, és még a figurának jutó szűk oldalnyi hely egy részét is a rajzos illusztráció foglalja el, maga a figura sokoldalúan jellemzett, plasztikus. S ami érdekes (bár Tömörkényt ismerve természetes), a figura nincs ellentétben az író novelláival és cikkeivel: ugyanannak a parasztsággépnek az egyik oldala jelenik meg az élclap hasábjain is. Maga a műfaj azonban más, mint a „komoly” írásaié: az élclap humort szolgáltat, s Gátugró Menyhért figurája is ennek szolgálatában állott. Ez óhatatlanul bizonyos diszkrepanciát jelent az életművön belül. Tömörkénynek volt humora, ilyesmit is írhatott tehát, s ő, ellentétben Gárdonyi Gézával, nem tévedt bele abba a zsákutcába, amelyet Gárdonyi „halhatatlan” figurája, Göre Gábor bíró úr fémjelez. De az élclapfigurák művészi teherbírása összehasonlíthatatlanul kisebb, mint az igazán jó novelláké, s ez Tömörkényre is áll. Gátugró Menyhért figurája az életmű mellékterméke, megírása újgyakorlat volt, s a figura ihletőjének legalább annyira a „szükséges (apró) pénz” tekinthető, mint a humor művelésének vágya. Ez is belejátszhatott abba, hogy Gátugró Menyhértnek Tömörkény nem adott hosszú életet: 17 rész után abbahagyta a sorozatot. Amit el akart mondani, ennyi folytatásban már el tudta mondani.

Egy dolgot azonban nem árt leszögezni: egy élclapfigura elsősorban nem művészi, hanem szociálpszichológiai dokumentum. A művészi szempontok számonkérése irreálisan túlfeszített kíváncsalom lenne, még akkor is, ha mint Gátugró esetében is, a figurát egy író teremtette meg.

Szövegforrások

Gátugró Menyhért szervezett parti ember darvadozásai. 1–17. rész. *Borsszem Jankó*, 1907. márc. 31. 13. (2051.) sz. 7., 1907. ápr. 14. 15. (2053.) sz. 10., 1907. jún. 16. 24. (2062.) sz. 8., 1907. szept. 29. 39. (2077.) sz. 10., 1908. jan. 5. 1. (2091.) sz. 13., 1908. febr. 9. 6. (2096.) sz. 9., 1908. márc. 8. 10. (2100.) sz. 11., 1908. ápr. 26. 17. (2107.) sz. 13., 1908. júl. 5. 27. (2117.) sz. 14–15., 1908. szept. 6. 36. (2126.) sz. 8., 1908. szept. 20. 38. (2128.) sz. 8., 1908. nov. 22. 47. (2137.) sz. 10., 1909. ápr. 4. 14. (2156.) sz. 11., 1909. máj. 12. 18. (2160.) sz. 11., 1909. máj. 30. 22. (2164) sz. 15., 1909. aug. 8. 32. (2174.) sz. 10–11., 1909. okt. 17. 42. (2184.) sz. 13.

Irodalom

- Apró Ferenc 2017: Kedvelt mondásai. = *Uó: Tizenhét írás Tömörkényről*. Szeged: Gradus ad Parnassum, 52–70.
- Buzinkay Géza 1983: *Borsszem Jankó és társai*. Magyar élclapok és karikatúrák a XIX. század második felében. Bp.: Corvina
- Gluck, Mary 2017: *A láthatatlan zsidó Budapest*. Bp.: Múlt és Jövő Könyvkiadó
- Kosztolányi Dezső 2005: Tömörkény István meghalt. = *Hajnali sötétben. In memoriam Tömörkény István*. Vál., szerk., összeáll. Lengyel András. Bp.: Nap Kiadó, 175–177.
- Lengyel András 2012: „*Európa utolsó nomádjai*” A cigány nép Tömörkény írásaiban. Forrás, 9. sz. 53–91. [Molnár Jenő] -r -ő 1930: *Mikor Tömörkény István rébuszokat küldött a Borsszem Jankónak*. Borsszem Jankó, 14. sz. 11.

Kabdebó Lóránt

„mindenség tükre minden”

(Visszatekintés Kiss Anna pályájára újabb versei megjelenése alkalmából)¹

Suhogások – egy költészet ars poeticája. Kiss Annát a középkorban biztosan megégették volna, azt megelőzően, a táltosok korában pedig szövegei szájról szájra szállnának, nemzedékek kerekítenék balladává, alakítanák dallá, melyeket mai gyűjtők boldogan fedezhetnék fel, a nép művészetének becses emlékeként.

De Kiss Anna nem a középkorban, és nem is a táltosok korában él és írja alkotásait, hanem a vérzivataros huszadik században ünnepelt költőként, és éli tovább, immár a huszonegyedikben, ahol nem valamilyen „székelyfonó”-ban mondja-mondogatja dala-it, hanem leírva, könyvformátumban – meg persze folyóiratokban, mint éppen most a *Forrás*ban is – publikálja szövegeit. Történeteket? Bizony, azokat, amelyek lehet, hogy meg is történtek, lehet, hogy valójában álomi képzelmények. De ha megtörténtek, akkor is a verstestben átalakítva alakzatokká válnak; ha pedig a fantázia szülöttei, akkor meg éppen azért válnak a szöveg által történetekké, hogy valami példázatot sugározzanak arról a csodás világról, amelyet Kiss Anna a verssé mondás által a létezés magyarázataivá, értelmezésévé varázsol önmagában környezete számára. Arany János, Sinka István, a költő Nagy Imre, az ördögös festő Schéner Mihály szülőföldjén alakult eszmélkedő felnőtte, úgy látszik, ez a vidék éppen erre a létezés bonyodalma-it elénk varázsoló, sorssá alakító látásmódra ihleti az embert körülvevő eseményeket megérteni akaró szétteltekintési módot.

Pedig a világirodalomban nem is olyan egyedülálló a rejtélyekkel telítődő eseményeket mesékké szövő látásmód. Vegyük példaképp, amint varázssugalmú drámába szöve alakul az egyik legdöbbenetesebb lápvirági nyomasztó késztetéssel vívó tragédia, a *Macbeth*, és ellenében a hasonlóan vészekkel teljes, de a buktatókat csak felmutató, majd játékosan megkerülő megoldású *Szentivánéji álom*. És milyen furcsa, hogy éppen e csodák szövegmondójának személyiségéről tudunk szinte a legkevesebbet. Ismerünk ugyan egy életrajzot, de azt szinte naponta írja felül tudósi gyanakvás, bulvárízű sztorizás, avagy esszéisztikus ötletelés. Ki lehetett, mit akarhatott? Mégis furcsa módon már életében (de ki is volt az, akinek az életében?) sikerre vitte ezt a varázsolást ez a bizonyos William. És megmaradtak, és újra meg újra életre támadnak művei, bennük keletkezési koruknak viszonyrendszerén messzire túl a mindenkori emberi létezés, sőt a világ létének értelmezései. Átjárva korokat, társadalmakat, feltöltve a tragédiákat és komédiákat. Mert tudja, össze is méri, és végül harmóniába oldja: „*van mi / végtelen, / s van, mi véges*”.

Kiss Annával hasonlóképpen vagyok. Róla is szinte semmit nem tudunk. De csodákat teremt e névvel jegyzett költőnk, aki körülvevő a világ látványaival, eseményeivel, mind-

¹ Kiss Anna: *Suhogások*, Kortárs Kiadó, Budapest, 2017.

ezt – immár most címbe emelve ki is mondva: – „suhogások” formájában gyűjti önmagába, hogy átépítse a körülünk volt és ma is nyüzsgő világot. Hangokként transzformálódik számára a mindenség, hogy benne általa szövegekben öltsenek újabb formát. És ezek a versként „továbbsuhogott” szövegek magukba foglalják a pillanatok legmateriálisabb, mulandó megjelenési formáit, és egyben a létezés legérthetlenebb teremő akaratát. Szövege egyszerre a materiában életre kelő jelenetsor, és a világmindenséget magába sűrítő metafizika. Így kap „suhogásaiban” jelentőséget a „dichter” szó, a költőt a német nyelvben megjelenítő hangsor: *sűrítő* lesz, és egyben értelmező. Lírai költő létére mégsem *önmaga* Kiss Anna-létének értelmezője, hanem a *teremtett világ* csodáinak – rémségeinek és gyönyöreinek – kidalolója. Akit *bámít* – Adyval szólva – az élet sok új kapuja. És persze régi hagyatéka úgyszintén. Ezt a „bámítást” nevezi ő „suhogásnak”.

Erre is hadd mutassak egy előd-példát, nem a hasonló ihletettséű William balladás világából, nem is Ady „bámíttóságából”, hanem a magyar líra sokszor idegenként feltűnő racionális értelmezési mezőjéből. (Bárha aki a *Macbethet* máig szintpadi kicserélhetetlen tökéletességgel tudta magyarul nyelven megszólaltatni, arról én szinten feltételezem a világ „suhogásainak” is költészetébe rejtőjét, miként ezt éppen a előd-példaként megidézett verse is majd kimutathatja!) Szabó Lőrinc gyorsírással lejegyez egy „hozott anyagot”.² Egy hozzá utolsó éveiben közel kerülő ellentmondásos személyiség megfejtését mutatja fel általa. A vers egy asszony ifjúkorának külföldi története („*Lényeges: a legelső szerelmét, ha majd el fogja mondani, akkor »az egész életét egyszerre megértem« – jegyezte meg*”): hirtelen fellángoló szerelme, házassága, tengerparti nászútja, és a szeme láttára a tengerbe vesző ifjú férj sajátos pusztulása. A verset *A szomszéd hotelszoba* címen utolsó versei között a *Helyzetek és pillanatok* ciklusba foglalva a *Tücsökzene* kiegészítő darabjai közé iktatva olvashatjuk. A költő saját életrajzához nem tartozó valahai „idegen” történethez mégis a század archetipikus asszonytapasztalatainak legpontosabb értelmezését tudta csatlakoztatni: „*A megrendülés egész életére kihatott, s talán ezért lett bizalmatlan, zárkózott, titkolózó és alkalmilag kapkodó a szerelemben.*” Két háború, hadifogságok, gulágok sortüzeiben hulló ifjú férjek asszonyokba plántálódott sorsképletét gondolhatta át e végül is „suhogott” esemény értelmezésekor. A valahai történetet aztán amikor Szabó Lőrinc racionális szövegértelmezésével végiggondolja, egyben mélységesen magáévá is érzékeli, hiszen az asszony lelki sérülése a költőhöz is kötő szerelmi kapcsolatának meghatározó motívumává lényegülten varázsolódott – szavak nélkül, mégis sokféleképpen átélhetővé – az elkészült versbe. Magam is, amíg nem tudtam e „háttértörténetet”, értetlenül kerestem a verset a *Tücsökzenébe* kötő okot. Egy idegen történet szervülése izgatott az értelmező élettörténetéhez.

Ekként alakítja Kiss Anna legújabb kötetében a maga elkezdődő „tücsökzenéjét” a *Megvagyunk* ciklusban. Gyermekkori falusi világa benne „suhogó” elbeszéléseinek formájában. A feléledő és visszaérkező események életre keltik a saját életében is jelenlévő viselkedésformák értelmezését. És mindehhez továbbra is társítja a már évtizedek óta begyakorolt kanadai indián és ázsiai rokon népi mondókák sajátos varázsolós-imádkozós szöveg alakításait. Visszahátrálva mégis előretérintve formálja világértelmezése archetipikus szövegeit. Életrajzi emlékeket? imákat? látomások sorát? megérzések felbukkanását? Mindezt összeszöve, jövőbe figyelő múltidézősként. A jelen pillanatban a beteg lelkű emberiség számára gyógyír-varázsolást kierőszakolva. Észrevétlenül, de mégis tudatos alakítással: világgraszolóan magyar nyelven „suhogó” költői szöveggént.

² A gyorsírásos emlékezést és megfejtését idézem: *Titkok egy élet/műben: Szabó Lőrinc utolsó versciklusának poétikai és filológiai szembesítése*, Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2010, [Szabó Lőrinc Füzetek 11.]. 87–90.; <http://krk.szabolorinc.hu> (Tartalom fül alatt, letöltés: 2018. 01. 29.)

Mit is tehetek mindezzel? Használok, élvezem, irodalomtörténetbe foglalom. Mely egyben megtanít a keservesen jelenetezett világ-környezet ellenében egyfajta gyönyörrel formált imára. A racionális Szabó Lőrinc az ostrom utáni rémvilágban, hosszas keresés utáni műfajt meghatározó címmel *Hálaadás*nak nevezte a szövegében a megpróbáltatások idején mégis gyönyörrel összeforradó, felizzó imát. Kiss Anna a maga „tücsökzenéjét” vállalva, a mindennapokból felfogott, sebeket ejtő történeteibe szövi bele a feloldó hálaimát. És költői öntudattal belénk táplálja az emberi szerénységgel elfogadott „suhogások” szövegeit. De visszatekintve, kérdeznek rá teljes életművére: miként szerveződött mostanra ilyenné.

* * *

A szöveg színeváltozása – egy hagyomány továbbalakítója. Felemelő érzés kortársunkról kimondani: nagy költő. Maradandó életművel. Kiss Anna, a magyar vers varázslatos mestere, az olvasók minden nemzedékének kedvence hazánkban. Korábbi kerek számú születésnapjára átvizsgálta életművét, és gyűjteményes kettős kötettel lepte meg maga magát, megörvendeztetve ezzel olvasóit. Kiss Annát mindig is nemzedékem élvonalbeli költőjének tartottam. Valaha, ifjúságomban, *Versek között* című, a kortárs hazai lírát szemlélő kötetemben külön fejezetet szenteltem róla szóló rajongó megfigyeléseimnek. Most is örömmel fogadtam, hogy életművének összegezését elküldte nekünk, feleségemnek és magamnak, hiszen mindketten nagyra tartjuk és nagyon szeretjük költészetét. Amint kezembe vettem két vaskos kötetbe gyűjtött életművét (*Gyolcs. Összegyűjtött versek I–II.*, Kortárs Kiadó, Budapest, 2014), költészetünk nagyszerű varázslójának csodálatosan egybefolyó költői világára figyelek, amely életem során fájdalmaim idején a vigasztalás örömeivel, boldogabb perceimben pedig a gyönyörűség sugárzásával tölti el napjaimat. Olyan kortársam küldte el átrendezve és összegyűjtve életműve addigi egészét, akivel jó dolog egy időben élni.

Amikor a *Magyar Nemzet*ben hírt adtam a gyűjteményes kötet megjelenéséről, azt a provokáló kérdést írtam írásom címéül: *Magyar Harry Potter?* (Magazin, 2014. január 18. 35.) Lehet, hogy voltak, akik ezt leértékelésként értelmezték. A magam részéről harciasan kikiáltónak vélem: ha mindaz angolul jelenne meg, amit Kiss Anna életművében létrehozott, akkor világhírű költőként ünnepelhetnék. De hát ő egy sajátosan magyar szövegformálással vált a hazai olvasók kedvencévé. Hungarikum – mondhatnám, divatos kifejezéssel. Melyet, ha lényegében felfedeznék, minden más táján a világnak csakis megbecsüléssel és befogadással vehetnék körül. Ennek sajátosságait jártam aztán körül a *Parnasszus* versfolyóirat Kiss Annát köszöntő számában (2014. Tavasz, 1. szám. 28–33).

Az angolszász irodalmak sajátos egyensúlyt teremtő varázsoló hagyományt alakítottak egyszerű gyermekek és felnőttek számára, melyben a praktikus élet fanyar ellenképét úgy építik fel, hogy közben olvasóik mégse felejtkezzenek környezetükről, mindennapi éltető valóságukról. Az angol nyelvet ifjúságomban ilyen szövegek gyakorlásával közelítettem magamhoz én is. Ebbe a hagyományba szervülten válhatott népszerűvé napjaink világsikere, Harry Potter is. A maga világnyelvén.

Hasonló hagyományt a magyar irodalom is kialakított önmagától önmagában. Még hozzá a legmagasabb fokon. A varázsolás a magyar irodalomnak úgy vált szerves részévé, hogy közben szintén nemzeti hagyományként összekapcsolódott a népi mesélés formáltságával. Tom Jones kalandjaival, Gulliverrel vagy Pán Péterrel versenyre kelhet Lúdas Matyi, Toldi vagy János vitéz igazságkeresése, Csongor úrfi szerelme és filozófiát szomjazó megjelenése a maga harmas útján. A történetek Arany balladáiban erkölcsi vívódássá alakulnak, álmokdöbe vesznek Krúdy szindbádós kisvárosaiban és Ady csatázását figyelve az Opera színpadon, vagy odafigyelésének leírásával a tereztvárosi templom adventi rorátéit látogató kurvák sajátos esetével a rettegéssel és csodákkal teli nagyváros-

ban. Az elvarázsolt hősök pusztítják egymást és magukat Sinka István paraszti betyáros életképeiben éppúgy, mint az emigrációba menekült Határ Győző színi játékaiban. Hogy végül a varázsolás bartóki távlatúvá emelkedjék Weöres Sándor tragikus derűjében, keresve az ember helyét a létezés egészében és leosztódását a most-pontokra szakadó világ mulandó történetiségében.

Kiss Anna szememben ennek a hagyománynak élő klasszikusa, jellemeket formál, tulajdonságokat mutat be, szövegeivel boszorkányosan perlekedő jeleneteket rögtönöz egy középkori város és egy örök idejű népi faluközösség életképeiben elhelyezve. Figurái varázsolt díszletek között billegnek, mégis mindennapi életünkre visszautalnak. Sajátos műfajt teremtve: a csalimesét. Ahol a megoldhatatlan végkifejlet újabb és újabb kezdetekbe torkollik. Minden korosztály számára derűt fakasztó formulákban. Játékosan pihe-könnyű, valójában mélységes mély létezési formákat varázsolva szenvedéllyel világunkba. Megbűnhődött sorsokat idéz, és feloldozást remél a jövődbe. Nemzetnek és egyénnek – férfinak, nőnek és gyermekeknek. Miként azt költőink szövegeikben magukra vállalták a múltban, teszi ő a jövődbe tekintve. Játékosan vizslatva, szigorú erkölccsel mérlegelve. Életművének összeválogatott gyűjteménye egyszerre folytatása és egyben új minőségű kezdete e csodaszövegek befogadásának.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban – amíg bemutatták a maga rendezte gyűjteményét és beszélgettek vele róla – a kivetítőn babakorabeli fényképeitől ott sorjázta élete során megörökített alakzatai, arcformái, szépséges macskaarcúságától (miként azt Ács Mara megemlegette) mostani bölcs derűt sugárzó tekinteteiig. És akkor ott hirtelen elém vetült az emlék. Az Írószövetségben az akkori idők fiatal kritikusai egymással versengve, derült arccal méltattuk néhány kötetes, de már akkor is éretten maradandó életművét. Ünnepeztük megjelent kötetait: *Költők egymás közt*, antológia, 1970; *Fabábu*, 1970; *Feketegyűrű*, 1974; *Kisértének*, 1976. Ezt a valahai számvetést szeretném felidézni, amikor mostani kötete, a *Suhogások* megjelenése alkalmából ars poeticáját próbáltam megfejteni.

Első olvasásra meghökkentő, talán érthetetlennek is tűnő, furcsa, hol balladásan nyomasztó, hol ironikusan groteszk versek közé kerül az ember Kiss Anna fiatalkori kötetének összeállítását olvasva. Ott láthatjuk a valahai falut és a középkorias kisvárost. Stilizált környezetet, elmúlt, mára idegen világokat. Milyen megidéző és megigéző erő, mennyi gyermekkortól megrögződött kép, szöveg, ritmus és élmény kellett ehhez a költői teremtéshez! Nem népies, de népi, nem a népdaltól-népmondáktól ihletett, de népdalt, mondókát, ráolvasást teremtő kezdeteiben ez a versvilág. Búcsúzás is: amikor a zene- és néprajztudomány módszeresen gyűjti – talán az elmúlás előtti pillanatokban – a népi termésnek az emlékeit, akkor egy fiatal költőben még egyszer felfakad az eredeti teremtő ösztön, visszaszólítja magához az otthoni világ ereje, feltör belőle a valaha megismert szó, hogy versében megszólalhasson, talán utoljára.

Milyen szép, édes-bús glóriát fonhatnánk Kiss Anna koronájaként, milyen szépen félreérthetnénk, és félreértésünkből alakított igényünkkel mennyire félre is vezethetnénk, meghaladott képletekhez kötve ezt a korszerűen tehetséges költőt. Mint tettük is nem kevés ideig. De észre kellett venni, Kiss Anna stilizált világa nem az érzelmek archaizálásából, de még csak a létköltészethez szükséges példakeresésből sem született, hanem saját kortársairól, mindennapjaink eseményeiről beszél, számol be. Mindarról, ami elrejtetten, nagyon-nagyon rejtőzködően ténykedésük alapmozdulataiban munkált a nyíltan beszélésről leszoktatott emberekből.

Kétféle kötődése, színtere alakult ennek a költészetnek. Az egyik egy ősi, népi közösség, amelynek bomlását-alakulását követi a távozó-visszatérő, próbákra induló, és útja során a csalódásokból okosodó közösségi ember, a másik a különböző kultúrképzetekből összealakított stilizált helyszín, ahol az embert emésztő próbák lezajlanak.

És kétféle mértékrendje is formálódott: az egyik a természet egyensúlyrendje, amellyel az emberelőtről, emberutánról egyformán vall – létezik. „A szél felkap egy utcát, álmodban lerakja, s az emberek élnek tovább. En egy ilyen utcába hoztalak, a házon-házak legnagyobbikába, ahol legtöbb a csukott ajtó.” Milyen is ez a Kiss Anna szötte álombéli világ? „A villamos már rég letért a sínről, automatáiból falevél hullik. Őszi hegyek közt kanyarogva láthatod, nekem volt igazam: a pök, amit kidobtál, beszövi a látóhatárt. A szerelem már rég lement a nappal, s az árulás a csillagokkal feljön.” És összegezve mindezt: „Virág az üres égen fejjel lefelé: néha ennyi egy álom.”

A másik az ember tudós felfedező ténykedése, amivel számba veszi, értelmezi a körülötte levőket, a közte élőket, a benne történeteket. Kiss Anna szavával: „Hisz jól tudod, mit örököltél.”

Mindez pedig nem ilyen vegytisztán szétválasztva van jelen ebben a költészetben, hanem szervesen ötvözve, az évek során mindinkább sikeresen egységes látomásrendben összegeződve. Így azután annak is igaza van, aki a népi-közösségi indítástat hangsúlyozza és a természeti egyensúly mértékként való vállalását érzi e költészet meghatározójának, mint tettem korábban jómagam is (Kortárs, 1974. 11. számában), és amelynek alapján Ratkó József költői törekvése „húgának” látja verses seregszemléjében; és annak is, aki éppen a közössége vesztett személyiség önkereséseként, önmaga megfogalmazási erőfeszítéseként értelmezi ezt a költői világot, mint tette az Írószövetségben tartott, emlékezetemben felködlő bemutatáson Alföldi Jenővel barátian vitatkozva Radnóti Sándor (1975. május 13-ikán). Ezért is igaz az a meglátás is, amely szerint Kiss Anna az ősi, mindnyájunk által ismert, egyszerűbb formákban idézi meg a szinte kozmikus méretűt: szellemi, érzelmi, társadalmi élményeit archaikus képekbe öltözteti, és ezáltal informál minket rólunk, és helytálló az a megfigyelés is, hogy a különböző kultúrszférákból gyűjtött, magáévá élt elemekből építi sajátos, személyesen zárkózott költői világát, és ebben a megszerkesztett világban elemzi a magányosságra kényszerült (vagy kényszerített?) személyiség teherbírását, önépítési lehetőségeit. Bárha ezek a megállapítások csak egy-egy aspektusból értékelik az immár sokkal összetettebb és bonyolultabb költői vállalkozást, egyben mindig egyetértenek: Kiss Anna kiemelkedő tehetségének értékelésében, megszólalási módja időszerűségében.

És ehhez az értékeléshez még hozzátehetem a szerintem legfontosabbat: kiindulásán és alkotóelemeinek jellemzésén vitatkozhatunk, de az alkotás célja és eredménye egyértelmű; bárha személyes értesülések, hallomások ezek a versek, de költőjük egyúttal általános érvényű lírai állapotokká változtatja a személyes híradásokat, esztétikai élménnyé alakítva közösségi érvényűvé, a közösség igényére jellemzővé teszi azokat. Kiss Anna indulásában megtalálja a közösségteremtő és -bontó tendenciákat, keresi közben az ember megmaradásának, az önszűrt esélyek elkerülésének módozatait, magatartásformáját. Történeteiben mindennek epizódjeleneteit játszatja le. Emlegetik vele kapcsolatban Gross Arnold játékos mikrovilágát, én mellé tettem Csohány Kálmán balladás-mesés jeleneteit, Szemethy Imre és Banga Ferenc valahai ironikus fintorait. És hát legesleginkább Schéner Mihály csodálatos világát. A látszólag „saját” világába rejtekező Kiss Anna egyszerre csak nem elátkozott falusi királylány ezekben a szövegekben, hanem kiemelkedő példakkal már klasszikusként emlegethető eredményekkel jelenlevő művészi megszólalási forma követője, egyéni hangú továbbfejlesztője.

Ünnepeltük valaha ezt a megszólalásformát, kötetenként magam is kritikusként kísérem, értelmeztem, fogadtam magamévá. Gyűjteményében aztán ezeket, a pályája első felében varázsolt történeteket „összekeverte”, egységes egésszé alakította. Mondhatnám: lezárta ezzel. Ez lesz a *Gyolcs I.* kötete.

* * *

Új forma születése. És aztán következnek a *Gyolcs II.* Amivel kezdetben magam inkább vitatkozni kezdtem. Ezért nem is írtam ezekről a megnyilvánulásairól. Bár a Magyar-Hon-Lapon egyszer el is árultam: „*egyetlen kötetével sokat vitatkoztam magamban, a Jár nyomomban cíművel*” – a 2011-es kötetével (*Nagy költőt köszöntve*, 2014. január 18. <http://mkdsz.hu/content/view/33245/210/>; letöltve: 2018. 01. 29). Korábban, szerettem, amint a zárt hazai szellemi bezártságban a természet és a népi mitológiai nyelv segítségével próbálta a varázsolást a ketrecben lét körülményei között. Varázsolt valóban, a szabadság lehetőségével kápráztatott. Láttatta a szabad természetet. És közben a mindennapok keserves drámaiságát villantgatta tragikus árnyalataival. Egyszerre olvastam ki szövegeiből a szabadság sejtelmét és a rabság fájdalmas esettségét. Aztán egyszerre csak börtönből szabadult sas lelke felröpült ekkor gondolatban – mert szabadon használhatta már szövegeit. Pedig mintha semmiben sem változtatott volna. Csak a ketrec tudata veszett el mögüle.

Aztán kezdett átalakulni a varázsolás módja. Szabadon beleszótte az ősi népi költészet varázsolásait. Nemcsak a finnugor medvénekek ígézetét, hanem a világ minden tájának népi mondókái szövődnek ihletően költészete sugalmába. Rá kell erre a megszólalásra is hangolódni. Megérteni az első kötet vége felé felolvasásra kerülő bibliás szöveg mondandóját:

*(Felemelkedve ültéből.)
„És semmi nem ér semmit,
csak a szeretet által
munkálkodó hit!”*

(Világos lett)

Ez a világosság adja a második kötet fényességét.

Mely különbözik a hazai hasonló finnugor és ősmagyar boszorkányosditól. Lényegében különbözik valahai forradalmat megelőző időkből szerkesztőtársam, Máté Imre *Yotengrit*-történeteitől, ritmusaitól, jövőjóslataitól. Nem csak hazai néprajzi termék, „tudók” mondókáinak utánamondása, variálása. Kiss Anna éppen ellentéte ennek a bezárkózó-védekező jövőépítésnek. Ő a világ világosságát keresi szövegei számára. Mindenfajta, a nagyvilágból időtlenül összegyűjthető szövegepizódok összefonását, egyetlen szöveguniverzumban való összefoglalását teremti meg. Benne és általa olyan szavakat, mondattöredékeket, mondatokat, ritmusokat és rímeket olvashatok, amelyek – miként a mai, geológiai alakzatában kontinensekre szakadt Föld – az idők során egymásra rétegződtek a népek tudatában, és most egyetlen pillanatban felém, olvasója felé sugározzák a létezés emberi reagálásának szöveglehetőségét. Miként Weöres Sándor a műköltészet és a vallásos szövegek ritmikáját építi sajátos univerzumába, költői tejútrendszerébe, akként Kiss Anna a világ népeinek varázsolóan széttekintő eszmélkedését vonja mindig az adott egyetlen szövegbe, az éppen akkor születő dalba, szövegvariánsokba.

Persze Kiss Anna esetében mindez nem jelenti a magyar múlt felérezhető szöveg hagyományának feledését. Sőt, annak minden mozzanatát összefonja-szerkeszti a világ hasonló létezését felfogó hagyományával. És az ily módon összeszerkesztett hangzásvilágot összehangolja a magyar versszövegek évszázadok során kereszténnyé formálódott szövegépítkezésével. Összegyűjti széttekintő műveltségével mindezt, és a most-pontokra-szakadó szöveget egyesíti az autentikus időt megérzőkéítő létezésformát kiéneklő dalban. Mert Kiss Anna, amióta kiszabadult a keretesbeszéd kényszerítően

ráerőszakolt „ketrecéből”, akkortól építi magának ezt a keresztény hagyományozású, egyben népi hangoltságú, az egész világot maga köré összefogó szövegformálású éneklésmódot.

Ebben hasonlít a gyűjteményes két kötet egymáshoz: a daloló Kiss Anna egyazon szabadságakarátának a megszólalásigényében. Amíg mást nem tehetett, maga köré varázsolta a maga maszkos, népi és kultúrelemekből összeszőtt játékvilágát, miként mindezt megtette Schéner Mihály a maga mesemúzeumában. Ott, együtt közös filmben rögtönöztünk valaha mi is egy játékot Katona Tamással, a történésszel, Kézdi Gyurival, a színésszel Misi vezényszavára. *Szeretethozók* címmel több karácsonykor el-elismételte a tévé ezt a népi-keresztény produkciót, melyben én a kisördög játékos figuráját alakítottam. Ez a jászol és ez a meseház segített hozzá, hogy végül is megtaláljam a Kiss Anna-kötetekben megszülető átalakulást, megértsem a kettős kötetben újjászülető költői világot.

Az első kötetek varázsolását, gúzsba kötött táncolását, személyes vergődését, közösségi megmaradás akarását könnyebb volt megérteni. Meg hát fogékonyabbak is voltunk akkor a jelképes beszéd szövegvalóságának dekódolására. Gyönyörködtünk a szenvedésben. És ünnepeltük a költőt. Most ellenben nehezebb a szabadon beszéd lehetőségével élők közül kiválasztani a valóban hitelesen beszélhető szöveget, mely belealakul emberi létezésünk értelmezhető pillanataként a mind ez idáig vezethető történelemben, és kiválik a jelent követő, remélhetőleg megszerkesztődő folytatáshoz.

Megtalálni a poézis szövegében az autentikus időt szöveggé formáló színeváltozását a létezésnek. „*És elváltozék előttök, és az ő orcája ragyog vala, mint a nap, ruhája pedig fehér lőn, mint a fényesség.*” (Mt 17,1–9; és lásd még: Mk 9,1–9; Lk 9,28–36; 2Pt 1,16–18), „*Nagy, fehér fényben jön az Isten*” – és folytatom a Károli Biblia szavait Ady nagyszerű utánérzésével, átélve a jelenetet, amelyet Raffaello álmodott meg pályáját záró *Transfiguratió*jában, vagy – ha Kiss Anna költészetéről beszélek, esetében – még inkább a Feofan Grek ikonjának világot egyberendező összefogottságára utalhatok.

Persze a szöveg kevés, a színek és a kompozíció talán még kevesebb a megérzékíthetetlen kifejezésére. A megtörténtek számukra még értelmezhetetlen látványt hogyan mesélhették a kiválasztott halászok utóbb?! „*Mert nem kitalált meséket követve ismertettük meg veletek a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmát és megjelenését, hanem mint akik szemtanúi voltunk nagyságának. / Mert amikor az Atya Istentől azt a tisztességet és dicsőséget nyerte, hogy a felséges dicsőség ilyen szózata jutott hozzá: »Ez az én szeretett Fiam, akiben gyönyörködöm«, / akkor ezt a mennyből hozzá intézett szózatot mi hallottuk, mert együtt voltunk vele a szent hegyen.*”

Az elbeszélésnek ez a hiteles volta váltja fel a korábban a ketrecben lét igazoló hitetését: „a szeretet által munkálkodó hit” beszédmódját kereste ki poézise előadásmódjának hiteles megformálására Kiss Anna. A megtörténtet látó előadásmód biztonságát vállalja költői megszólalásában szövege formáló erejévé. A belső látás biztonságát a kimondás erejével összefonó meggyőződésséget. A világ összerakását, miként Grek ikonjának geometriája sugározza:

Ezt keresi a költő Kiss Anna dalba fogva a második kötet világból kiszűrt dallamszövegeiben, hallomásaiban, csuda tehetség hangformálásában. Hogyan tud a férfivé és nővé kettéhasadt, családban összeforrott emberiség egyetlen személyiség, a költő által szembe-sülni egy-egy pillanatban Teremtőjével, a világot alkotó, egyszerre szabadon hagyó, mégis mindent előre elgondoló akarattal. Beleértve annak fájdmát-örömét, amint a verset szülő pillanatban kibontja önmagát.

Hallja a világ népeinek hangjait, visszafigyelve évezredekre és előretekintve a felelőséggel átértett jövőbe. Gyűjti magába a foszlányokat, építi magában a lehetőségeket, adja saját magát, személyes érzelmeit, és összegezi a szövegekből kihallható-kilátható emberi sejtelmeket. Mindent, ami elkísérte történelme során a tudattal léte idején az emberré vált kreatúrát, a lelkes lényvé alakult természeti képződményt. Figyel, mint kiskutyánk a mi általa nem is értett mozdulatainkra, és lelkében összerakja értelmes vágyakozássá a szövegekben megsejthető tartalmakat. De túl ezen mindennek alakot is kell adnia, hangot formálni köré, hogy átvehető legyen, hogy továbbadhatóként élje költeménye a maga poézisben létét. Mert Kiss Anna azért létezik költőként, hogy létezni segítsen másokat, erőt adjon az életre erőt váróknak. És ezáltal erősítse meg önmagát, belefelejtve sajátos bánatvilágát, esetleges örömeire hajlamos természetét.

Tudja-e Kiss Anna, mit vállalt ezekben a dalokban, ezekben a mondatfoszlányokban, ezekben a ritmusokban? Tudtuk-e mi a *Szeretethozók* önként alakító kompozíciójának rögtönzői tetteink-mozdulataink értelmét? Én állítom: nem tudtam. Lehet, hogy Kiss Anna tud valamilyen kompozíciós szerkezetet, tud valamilyen dallamindíttatást, lehet, hogy el akar mesélni valamit az összetartozásról és az örömről-bánatról-fájdalomról, de hogy ezek a szövegek a dalban színeváltozáson esnek át, poétikailag hitelesített abszolútummá alakulnak, azt csak megérezni tudja, miként Péter, János és Jakab azon a Tábor-hegyen, ahol csak ámultak, mikor Jézus Illéssel és Mózeszel társalgott valamilyen jövőendő jeruzsálemi halálról (Lk 9, 31).

És itt elérkeztem a hang, a szöveg, a dallam határaihoz. A poétika csodájához. Az adottsághoz. Ami csak poétának adatik meg. Mert: poeta nascitur. A világot látás benső biztonságával. Az összerakás hitelességével.

(S megint előlről.)

Staar Gyula

A matematikatörténet levelező tagja

Beszélgetés Szabó Péter Gábor szegedi matematikussal

*Éljünk benne korunkban,
és mit se áldozzunk föl abból,
amire a régiek taníthatnak bennünket.*

Apollinaire

Nem hiszem, hogy van még ember, aki neves matematikusaink annyi levelét olvasta értő szemmel, mint Szabó Péter Gábor. Igazamat általa összeállított vas-kos kötetek bizonyítják: Kalmárium I. és II. (Kalmár László levelezése magyar matematikusokkal), Kiváló tisztelettel (Fejér Lipót és a Riesz testvérek levelezése magyar matematikusokkal) vagy A matematikus Riesz testvérek (Válogatás Riesz Frigyes és Riesz Marcel levelezéséből). Ez utóbbi könyvről írta matematikánk közelmúltban elhunyt nagysága, Császár Ákos akadémikus, hogy „a kötet a matematika elsőrendűen érdekes irodalmi adaléka”. Szabó Péter Gábor matematikussal, tudománytörténésszel, a Szegedi Tudományegyetem Számítógépes Optimalizálás Tanszék adjunktusával az Informatikai Intézetben (Kalmár László Intézetben) beszélgettünk, Szegeden.

*

– Matematikatörténeti kutatásaidnak erős vonulata a neves matematikusok leveleinek rendbe szedése, kiadása. Hogyan találtál rá erre az útra, mi vonzott hozzá?

– Sokáig itt, az Informatikai Intézetben őrizték Kalmár László szegedi matematika-professzor tudományos hagyatékát. Délutánonként, esténként rendszeresen bejártam a könyvtárba Diamantné Zsuzsával beszélgetni. Egyszer olyan matematikakönyvet kerestem, amit nem találtunk a katalógusban.

– Nézzük meg a Kalmár-hagyatékban – biztatott –, hátha ott megvan.

– A Kalmár-hagyatékban? – csodálkoztam.

– Igen, itt őrizzük a folyosó szekrényeiben Kalmár professzor kézíratait, levelezését, és fönn, a galérián a könyveit is – mondta. A kétezres évek elején ez nekem újdonságnak számított. Az egyetem ugyanis megvásárolta Kalmár László hagyatékát, és özvegye, Árvay Erzsébet, valamint Diamant Tiborné szép katalógust is készítettek hozzá. Gyorsan utánanéztünk a keresett könyvnek, megvolt a hagyatékban.

– A levelek is katalogizálva voltak?

– Igen, azok is. Ez felvillanyozott. – Szabad belenézni a levelekbe? – kérdeztem Zsuzsát. Emlékszem, a neves matematikusunk, Szele Tibor leveleinek dosszióját vettük elő. Kinyitottam, és... te jó ég! Mennyi levél van itt! Elkezdtem olvasgatni, elmerültem bennük, és arra gondoltam, ezeket a leveleket publikussá kellene tenni. Amikor pedig megtudtam, hogy a Kalmár-hagyaték hétszáz levelezőpartner leveleit őrzi, megszilárdult az elhatározásom.

- *Fantasztikus, hogy Kalmár László megőrzött ennyi levelet!*
- Kalmár László szenvedélyes levélíró volt. Nem minden matematikus ilyen. A matematikus Riesz testvérek közül Marcel* például kifejezetten viszolygott a levélírástól. Az ő hagyatékában számos olyan levelezőlap található, melyeken testvérének, Frigyesnek csak néhány nógató sora olvasható: „Írj már, légy szíves, várom leveled! Friczi”. Kalmár viszont szeretett levelezni. Hagyatékában megtalálhatók azok a levelek is, melyeket ő írt. Miután akadémikus lett, másolatokat készített a saját elküldött leveleiről.

- *Ez igazi kincsesbánya lehet egy matematikatörténésznek.*
- Ahogyan mondd. Hiszen így több levélváltást folyamatában olvashatunk.

- *Hogyan született meg az első levelezésköteted, a Kalmárium?*
- Kalmár László születésének századik évfordulójára, 2005-ben emlékülést szerveztünk Szegeden, az Akadémiai Bizottság székházában. Jó alkalom volt ez arra, hogy megjelenjék tizenkét magyar matematikussal váltott leveleinek kötete, a *Kalmárium*. Három év múlva a szegedi egyetemi kiadó, a Polygon megjelentette a *Kalmárium II.*-t is, benne újabb tizenkét neves magyar matematikus és Kalmár professzor levélváltása.

- *Gondolom, van még közreadni való sok érdekes matematikuslevél a hagyatékban.*
- A fejemben hétkötetes sorozat terve állt össze. Nem akarom elkiabálni, de jövőre talán sikerül kiadni a harmadik kötetet. Unikális kiadvány lehetne, hiszen ebben két nagy magyar matematikus halálig tartó levelezését olvashatjuk. Különleges ez abból a szempontból is, hogy az egyikük férfi, a másik nő. Negyvenöt éven át leveleztek, s a csaknem háromszáz levél életútjaik emlékeit is őrzi. Kalmár László és Péter Rózsa levelezéséről beszélnek.

- *Péter Rózsa még tanított minket az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Emlékszem, milyen áhitattal ajánlotta Kalmár Lászlónak A matematika alapjai című kétkötetes jegyzetét. Ahogyan a szigorú professzor asszony Kalmár Lászlóról beszélt, érezni lehetett, mennyire tiszteli, kedveli őt.*
- Péter Rózsa és Kalmár László évfolyamtársak voltak a Pázmány Péter Tudományegyetem matematika–fizika szakán, Budapesten. Életük végéig, a levelezésükben is magázódtak egymással. Péter Rózsa 1955-ben, az akkor ötvenéves Kalmár László tiszteletére, a *Matematikai Lapok*ba írt egy összegző dolgozatot Kalmár matematikai munkásságáról. Ebben így fogalmazott: „Ha valaki az utolsó évtizedek magyar matematikájáról akarna tanulmányt írni, egyik fő forrása Kalmár levelezése lehetne: a legkülönbözőbb területeken dolgozó matematikusok fordultak hozzá kérdésekkel, és kaptak tőle munkájukat segítő feleletet. Hozzá fordultak, mert tudták, hogy matematikus egyéniségének legfőbb vonásai: a matematika egész területének világos áttekintése, nemcsak terjedelmében, hanem mélységében is, és szinte egyedülálló pedagógiai érzék.” Milyen érdekes, amikor 1970-ben a Magyar Televízió megkereste Laci bácsit – a legtöbben így emlegették Kalmár professzort –, a kamera előtt ő is elismerte, hogy a pedagógiai munkásságának csak egy részét végezte a katedrán, igen tekintélyes hányadát levelezés útján folytatta.

---

* Riesz Marcel keresztnéve több változaban is megjelenik a dokumentumokban. Az interjúban a „Marcel”-t használjuk ahogyan az Szabó Péter Gábor említett könyvében is szerepel. Testvére Riesz Frigyes is így címezte neki leveleit. Egy lexikon szerkesztőinek küldött levelében maga Riesz Marcel is megjegyezte, hogy ő a nevet egy l-lel írja.

– *Hogyan kezdted el a Kalmár-levelek kötetté rendezését?*

– Informatikai intézetben dolgozom, segítségül hívtam a modern technikát. Először is, a leveleket egytől egyig beszkeneltem. Rájöttem, bármilyen nagy élvezet kézbe venni a régi leveleket, a korabeli dokumentumokat, segítséget jelent, ha a képernyőn, nagy felbontásban kinagyíthatom azok részleteit. Az írást és a képleteket a kibetűzéskor így könnyebb olvasni, hogy például az a vessző ott a deriválás jele, netán index, vagy valami más. Ezután az összes levelet begépeltem a számítógépbe.

– *Egyedül? A teljes levelezést?*

– Persze. Ennek megvan az előnye: így az összes szöveg szépen átment rajtam. A Kalmárium-kötetknél minden egyes szót, képletet magam vittem be a gépbe. A Riesz-kötetnél, melyet a Magyar Tudománytörténeti Intézet jelentetett meg, már volt segítségem, ők adtak egy előzetes forrásanyagot.

– *Mennyi ideig dolgoztál a Kalmárium összeállításán?*

– Legalább két évig. 2003-ban Szegeden Kalmár-műhelytalálkozót tartottak, megkértek, szervezzek erre egy kis kiállítást Laci bácsiról. Tablókat készítettem, fényképeket gyűjtöttem, megkerestem a Kalmár családot. Lánya, Kalmár Éva nagyon sokat segített különböző dokumentumok, fényképek föl kutatásában, az azokon szereplő személyek azonosításában. Ezeket forrásanyagként mind beépítettem a könyvbe.

– *Nagyon érdekes, ahogyan Kalmár László levelezésének első kötetét indítod: négy különböző időszakokban írt önéletrajzát közlöd.*

– Volt olyan matematikus, aki azt mondta, már ezekért az önéletrajzokért érdemes volt elolvasni a könyvet, azért, ahogyan Kalmár László látta magát a harmincas években, 1951-ben mint rektor, majd 1966-ban, és pár hónappal a halála előtt, 1976 áprilisában. Nagyon tanulságos ezeket az önéletrajzokat egymás után elolvasni, hogy Laci bácsi különböző időszakokban miről beszél, és miről hallgat. Hagyatéka kb. harminc önéletrajzát őrzi.

– *Nyilván nem minden levelet közöltél. Mik voltak a válogatás szempontjai?*

– Az irányított, hogy a levelek közreadásával senkit ne bántsak meg. Nem akarom, hogy kikerüljön olyan információ, ami valakire nézve terhelő lehet. Ezek ugyanis magánlevelek. Szerzőik nem azért írták, hogy azokat később publikálja valaki. Ugyanakkor értékes matematikai gondolatok, a tudósok habitusát jellemző történetek rejlenek a levelekben. Tehát a válogatás szempontjai között szerepelt, hogy belőlük történeti és matematikai szempontból is okuljon az olvasó. Ami még fontos: a könyv érdekes olvasmány legyen.

– *Az interjúkészítő ember a megjelenés előtt a kéziratot megmutathatja beszélgetőtársának. A levelezés közreadásánál ezt már nemigen tehetted meg. Mi segíthet ilyenkor?*

– A Kalmárium két kötetében szereplő 24 matematikus közül már csak egy él: Aczél János, Akadémiánk külső tagja. Elküldtem neki Kanadába a neve alatt megjelentetni tervezett leveleket.

– *Mit szólt hozzá?*

– Igen, megjelentethetem, írta, de ezt és ezt a részletet hagyjam ki belőlük. Természetesen kihagytam, de három ponttal vagy zárójellel jeleztem, hogy ott a levélből hiányzik valami. Aczél János ugyanakkor sok hasznos gondolatot, történetet is hozzáfűzött a levelekhez, ezeket lábjegyzetben vagy a könyv végén közöltem.

Nagyon sokat segített a két Kalmárium-kötetet lektoráló Csákány Béla professzor. Ő a könyvben szereplő matematikusok közül többeket személyesen ismert. A levelekhez fűzött frappáns, értékes gondolatait megörökíthettem a kötetekben. Egyszer javasoltam, írjuk oda, hogy ez a lektor megjegyzése. – Nem kell – mosolygott –, ezt a lábjegyzetet neked adom ajándékba!

– *Milyen jó, hogy ilyen segítséged volt.*

– Szerencsés helyzet, mert gondold meg, a Bolyai-kutatásban mindannyian egyenlő eséllyel indultunk. Egyikünk sem kérdezhet meg olyan embert, aki ismerte a két Bolyait. Kalmár Lászlónak azonban még élnek közeli munkatársai, tanítványai, akikhez kérdéseimmel fordulhattam.

– *Németh Ágnes írja az édesapja levelezéseit megjelentető kötetek előszavában: „Az életrajz, a levelezés, a napló az élet tükre.” Elmondható ez a matematikusok levelezéseit olvasva is?*

– Úgy gondolom, hogy igen, de nehéz erre pontosan válaszolni, mert magyar matematikusnaplót nem ismerünk. Néhány külföldi azonban van, gondolok itt Gauss naplójegyzeteire, vagy például a lengyel Steinhaus naplójára. Jut eszembe, egy magyarról azért tudok: Grünwald Géza naplójának másolatát megtaláltam Varga Antal hagyatékában. Ezt egyszer majd érdemes lenne feldolgozni. Varga Antal különben jól ismerte Kalmár Laci bácsit, több értékes, vele kapcsolatos dokumentumot őrzött. Volt például egy régi, orsós magnóval készített felvétele, melyen Laci bácsi elmondta élettörténetét.

– *Mikor készült ez a felvétel?*

– A hetvenes években. Kalmár László akkor egy szemműtéten esett át. Utána napokig lekötött szemmel kellett feküdnie az ágyon. Aki Laci bácsit ismerte, elképzelni sem tudta, hogy az örökmozgó, mindig tevékeny ember ezt elviselje. Varga Tóninak akkor sikerült rávennie arra, ha már úgylis téflenségre van kárhozthatva, mondja magnószalagra az életét.

– *Megvan ez a felvétel?*

– Igen, ott volt Varga Antal hagyatékában. A Bolyai Intézet segítségével nemrég sikerült digitalizálni. Időrendi sorrendbe állítottam a felvételeket, és arra gondoltam, hogy feldolgozásuk után többrészes sorozatban a szegedi *Polygon* folyóiratban közzé lehetne tenni. Olyan részletek derülnek ki ebből, például Kalmár László külföldi konferenciautazásairól, amik a részletes levelezésében, önéletrajzaiban sem szerepelnek.

– *A két Kalmárium leveles könyv sikere hozhatta magával újabb könyvedet, melyet a matematikus Riesz testvérek levelezéséből állítottál össze. Hogyan kerültek hozzád a Riesz-levelek?*

– Ma is jól emlékszem arra a délutánra, 2004 novemberében. Intézeti szemináriumunk után visszamentem a szobámba, leültem a számítógéphez, és megnyitottam Kása Zoltán erdélyi egyetemi tanár akkor érkezett levelét. Megdöbbenve olvastam sorait, hogy váratlanul elhunyt Filep László, akivel ő még délelőtt találkozott az Akadémia könyvtárában. Filep László a Nyíregyházi Főiskola tanára volt, a matematikatörténet kutatója. Aznap délután még előadást tartott a budapesti Sapientia Hittudományi Főiskolán, előadása közben rosszul lett, a katedrán összeesett és meghalt. Hatvankét éves volt, tele megvalósítandó tervvel. A matematikus Riesz testvérek levelezését akarta feldolgozni és publikálni. A Riesz testvérek négyen voltak. Riesz Frigyes és öccse, Riesz Marcel világhírű matematikusok lettek. Volt egy harmadik fiútestvérük, Riesz Sándor, és egy lánytestvérük, Riesz Margit.

Riesz Marcel 1911-ben Svédországba költözött, a Svéd Királyi Akadémia 1936-ban tagjává választotta. Lundban halt meg 1969-ben. Unokája, Riesz Iлона 2002-ben a lundi egyetem matematikai intézetének adományozta Riesz Marcel tudományos hagyatékát.

– Unokáról beszélsz. Eddig úgy tudtam, a matematikus Riesz testvérek agglagények voltak.

– Sokan így tudják. Riesz Marcelnek pedig születtek ikrei Svédországban. Ő azonban soha nem beszélt a magánéletéről. Hagyatékában, a levelezésében ugyanakkor sok fénykép és egyéb információ van a gyerekeiről, a magánéletéről. Nem tudom, mennyire tudománytörténeti hozzáállás, én bizony tiszteletben tartottam Riesz Marcel tartózkodását magánéletének kiadásától, így ezeket a dokumentumokat nem dolgoztam fel.

– Tehát etikusan cenzúráztál.

– Igen, itt cenzúráztam. Mindenesetre a lundi egyetem megkapta Riesz Marcel hagyatékát. Jaak Peetre ottani matematikaprofesszor gyorsan átlátta, hogy a sok magyar nyelvű dokumentumot is tartalmazó hagyaték rendezését magyar matematikatörténészre kellene bízni. A korábban már Svédországban kutató Filep Lászlót kérte meg erre. Egyébként Jaak Peetre földolgozta Riesz Marcel svéd nyelvű matematikus levelezését. Ma is emlékszem az idős professzor szavaira, aki később azt mondta nekem, ez volt életének egyik legfontosabb eseménye.

Filep László 2003 nyarán elutazott Lundba, és beköltözött a Matematikai Intézetbe. Ott hevert a raktárban, bőröndökben, dobozokban Riesz Marcel hagyatéka. Filep negyvenöt kartondobozba rendezte, feliratozta a hagyatékot. Nagyon megköszönték a munkáját, és megengedték neki, hogy a hagyaték valószínűleg legértékesebb dokumentumait, a matematikus Riesz testvérek egymás közt váltott leveleit magával hozza Magyarországra.

– Az eredeti leveleket?

– Igen, azokat. Ezt nem mindenhol engedték volna meg. Jó esetben beleegyeznek, hogy lemásoljuk a dokumentumokat, de az eredeti példányokat nem adják oda. Filep László azonban rászolgált a bizalomra. Akkoriban azt tervezte, hogy a Magyar Tudománytörténeti Intézet segítségével ebből kötetet készít. Az érdekesebb levelekből egy válogatást még leköszölt az erdélyi *Historia Scientiarum* folyóiratban. S akkor váratlanul megjött Filep László halálhíre.

Egy idő múlva Gazda István, a Magyar Tudománytörténeti Intézet igazgatója megkezdte, hogy a két Kalmár-kötet után kedvem lenne-e befejezni Filep László munkáját, földolgozni a Riesz testvérek levelezését. Megnéztem, a levelek már szépen sorba voltak állítva, a könyv nagyobb egységei is megtervezve. Már „csak” meg kellett volna írni a kötetet.

Később a leveleket visszaküldtem Svédországba, de időközben úgy éreztem, nekem a helyszínen is tanulmányozni kellene a többi eredeti iratot is. Felvettem a kapcsolatot a lundi egyetemmel. Azt mondták, ha tartok ott egy előadást a saját kutatási területemről, ami a diszkrét geometria és a matematikai programozás kapcsolatának egy problémája, akkor cserébe ott lakhatom a matematikai intézetükben. A szállásom tehát már megvolt, pont akkoriban fejeztem be a doktori disszertációm, leadtam, s pár napra rá elutaztam Svédországba, a lundi egyetemre. Jaak Peetre már várt engem. Ő azonban a városon kívül lakott, ráadásul Svédországban éppen akkor jött egy ünnepnappal megtoldott hosszú hétvége. Akkor az történt, hogy engem napokra bezártak a Matematikai Intézetbe.

– Véletlenül?

– Nem, nem. Azért maradtam az intézetben, hogy dolgozzam. Előtte elmentünk egy bevásárlóközpontba, több napra ennivalót vásároltunk, amit bespájzoltam az intézet hűtőjébe. Külön kis szobám volt az intézetben, és kulcsot kaptam a könyvtárhoz. Kicsit spártai életmód volt, de elődöm, Filep László is így élt ott.

Egyedül voltam az intézetben, reggeltől estig lenn dolgoztam a pincében, egy bunkerhez hasonló tömör raktárban, ahová nagy kerek ajtókon keresztül kellett lemenni. Íróasztalt, széket tettek oda nekem, számítógépet és szkennert, azt mondták, itt nyugodtan dolgozhatom. Egész nap egyfolytában szkenneltem. Minden olyan anyagot, amiről úgy gondoltam, szükségem lesz a készülő Riesz-könyvhöz, vagy a későbbi kutatásaimhoz, azt igyekeztem elmenteni a számítógépbe. Fizikailag is megterhelő munka volt. Este azután fölmentem vacsorázni, majd beültem a könyvtárba. Nem mondom, hogy esténként végigolvastam a Matematikai Intézet könyvtárát, de azért ott mindent megnézegettem. Ha már itt tartunk, szabadjon elmesélnem egy érdekességet. A friss beszerzések között a Fermat-számokról írt szép könyvre bukkantam: 17 előadás a Fermat-számokról.

– A 17 egy szép Fermat-prímszám.

– Úgy van. Gondoltam, beleolvasok a könyvbe. Látom ám, hogy ebben már hivatkoznak Kiss Elemér marosvásárhelyi Bolyai-kutató friss eredményére, publikációjára, melyben Bolyai János számelméleti kéziratait dolgozta fel. A könyvben Kiss Elemér nyomán úgy hivatkoznak egy számelméleti tételre, hogy azt Bolyai János fedezte fel. Amikor hazajöttem, elmondtam Kiss Elemérnek, hogy felhasználták angol nyelvű publikációját és könyvét. Nagyon örült ennek. Mert hiszen, egy matematikatörténettel foglalkozó kutatónak mi lehet annál nagyobb boldogság, mint hogy valaki használja, hivatkozik az eredményére, és azzal nemzetközi figyelmet kelt.

Ha már a Bolyai-kérdésről esett szó, hadd nyissak itt egy zárójelet. Matematikatörténeti, drámatörténeti érdekesség, hogy 1923-ban *Gradus ad Parnassum* címmel megjelent Bolyai Jánosról egy drámai költemény, igaz, nem a legsikerültebb szépirodalmi művek közé tartozik. Szerzője bizonyos Tolnay Lajos volt. Az ötvenes években Komlós Aladár irodalomtörténész azt sejtette, hogy a szerző egy marosvásárhelyi református lelkész, író, költő. Nem volt alaptalan ez a feltételezés, hiszen a marosvásárhelyi Tolnai Lajosnak volt kapcsolata a Bolyai-témával, 1877-ben például ő lelt rá Bolyai János pontos születési dátumára a marosvásárhelyi matrikulában. Sarlócska Ernő, a neves Bolyai-kutató azonban megkérdőjelezte ezt a vélekedést. Egyik cikkében le is írta, hogy a drámai költemény szerzőjének, „Tolnay Lajosnak más a műveltsége, mint Tolnai Lajosnak”. Finom érzék kell ahhoz, hogy a stílus alapján kizárhassuk valaki szerzőségét. Ugyanakkor Sarlócska sem tudta, hogy ki lehet a *Gradus ad Parnassum* szerzője. Gondolhatod, mekkora meglepetést okozott, hogy éppen Riesz Marcel svédországi hagyatéka alapján sikerült erre a kérdésre választ találnom.

– Ne mondd! Hogyan?

– A különböző tudóshagyatékok érdekes részei az újságkivágások. Élete folyamán az ember, már csak a helyhiány miatt sem tud minden olyan újságot, folyóiratot eltenni, amiben érdekesnek, fontosnak tartott írást találni. Ilyenkor a cikket kiollózza, és félreteszi magának. Ezt csinálta Kalmár László, és ezt tette Riesz Marcel is, akinek a hagyatékából előkerült a *Világ* című folyóirat 1924. augusztus 24-i, vasárnapi számából kivágott cikk. Ez az írás a drámai költemény szerzőjét, a matematikus-csillagász Tolnay Lajost mutatja be, aki Bolyai János iránt érzett szeretetből és lelkesedésből írta meg a művét.

– *Lundban, egy magyar újságkivágásból tudtad meg, hogy ki írta a Bolyaiakról 1923-ban a drámai költeményt? Ez meszeszerű.*

– Utána fölvettem a kapcsolatot Bartha Lajos csillagásztörténésszel, tőle minden adatot megtudtam Tolnay Lajosról, még fényképet is küldött róla.

– *A zárójeled bezárva. Térjünk vissza bezártságodhoz a lundi Matematikai Intézetbe.*

– Akkor ott nagyon sok dokumentumot lemásoltam, ez jelentette egyik bázisát a kutatásaimnak. A másik érdekes történet Laczkovich Miklós akadémikushoz kötődik, aki most az MTA Matematikai Tudományok Osztályának elnöke. Egyszer, a továbbítások továbbításaként érkezett hozzám egy e-mail, melyet egy külföldi matematikus írt. Abban az állt, hogy egy híres matematikusnak, Felix Hausdorffnak hagyatékát dolgozzák fel, gyűjtik a leveleit, sejtik, hogy magyar matematikusokkal is levelezett, mit tudunk erről? Megírtam Laczkovich Miklósnak, hogy Fejér Lipót hagyatékában van ilyen levél. Visszaírt: honnan veszem ezt, hiszen Fejér Lipót hagyatéka ott van a szobájában, bezárva egy szekrényben. Levéltárosi ismeretek nélkül még nem mert hozzányúlni. Válaszoltam: Fejér Lipót hagyatékát az ELTE Maglódi úti levéltárban őrzik, már jártam ott, az erdélyi matematikus, Oláh-Gál Róberttel kutattunk közösen.

– *Akkor mi lehetett Laczkovich Miklós szekrényében?*

– Ezt kérdezte ő is: akkor mi lehet a szekrényekben? Meghívott az Eötvös Loránd Tudományegyetemre, jöjjenek el, nyissuk ki együtt a szekrényt, nézzük meg, hogy milyen dokumentumokat rejt. Hujter Mihály kollégámmal mentünk Laczkovich Miklóshoz, és amikor felnyitottuk a szekrényét, leesett az állam. Mert a szekrényben, az egymásra rakott dobozokban nemcsak Fejér Lipót anyagai voltak, hanem Riesz Frigyesé is. Arról tudtam, hogy Riesz Frigyes hagyatékáról Császár Ákos professzor készített szép leírásokat, jegyzeteket, ő rendezte sajtó alá Riesz összegyűjtött munkáit is. Azt azonban nem tudtam, hol őrzik Riesz Frigyes tudományos levelezését, kéziratait.

– *Akkor egy kincses szekrény nyílt meg előtted az ELTE Analízis-I Tanszék vezetőjének szobájában.*

– Igen, ott megtaláltam Riesz Marcelnek a testvéréhez, Frigyeshez írt leveleit is, így kiegészülni látszott a tervezett Riesz-kötet. Laczkovich professzor elment órát tartani, mi berendezkedtünk a szobájában, és elkezdtük lefényképezni, lemásolni a leveleket.

– *A tudománytörténeti kutatáshoz is kell a szerencse.*

– Ilyenkor mindig Szabó Árpád szép mondása jut eszembe, aki úgy vélte, hogy „*a sorsomat nem én irányítottam... Terveim közül nagyon kevés sikerült. Sikerült annál sokkal jobb valami, amelyre nem is gondoltam... (ehhez) nagyon sok különböző körülmény szerencsés összetalálkozása kellett.*”

Riesz Frigyes és Marcel hagyatékában több magyar matematikussal váltott levél is található. Folytatásként így született meg a *Kiváló tisztelettel* című kötetem, sok magyar matematikussal, érdekes matematikai részletekkel.

Nemrég kaptam levelet Pálffy Péter Páltól, az MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet igazgatójától. Azt írta, örült a *Kalmárium* első kötetének, mert Szele Tibor és Kalmár László levelezésében sok érdekes adatot talált. Éppen készül egy előadásra, Szele Tibor századik születésnapjára emlékeznek a nyáron. Szele Tibor 1918. június 21-én született Debrecenben. Egyébként Pálffy Péter Pál is jeles algebrista, és ő is Debrecenben született. Ilyenkor vagyok boldog. Amikor látom, hogy munkámat használja valaki. Egyik legnagyobb boldogságom például a Bolyaiakhoz kapcsolódik. A Bolyai-kutatás világa külön óriási témakör, nyugodtan mondhatom, ez volt a matematikatörténet iránti érdeklődésem ősforrása.

– *Ideje megkérdeznem, hogyan lettél matematikus?*
– Kisdíák koromban még régész, történész akartam lenni. Már általános iskolásként is olyan könyveket kértem ünnepnapokra a szüleimtől, mint az *Asóval a Biblia nyomában*. Tizenkét éves koromtól pedig a számítógép kerített a hatalmába. Középiskolában számítógépes programozó szakon végeztem.

– *Melyik iskolába jártál?*

– Baján, a Türr István Közgazdasági és Postaforgalmi Szakközépiskolába. Indult ott egy speciális számítógépes programozó szak, ahová a sok jelentkező közül tizenöt diákot felvettek. Matematikából felvételiztünk. A középiskolába 450 lány és 50 fiú járt, mi, a számítógépes programozók adtuk a fiúcsapatot. Szegeden végzett fiatal matematikatanár, Gottlieb Gábor járt át hozzánk matematikát tanítani. Osztályunkat kétfelé osztották, nekünk minden nap volt matematikaóránk, más matematikát és fizikát tanultunk, valamint külön szakmai tárgyakat, a többi tárgyat pedig együtt. Két lehetőség előtt álltunk: vagy matematikusok leszünk, vagy elmenekülünk az iskolából.

– *Igazi akadálypályátok lehetett.*

– Azért kicsit sarkítva fogalmaztam, de képzeld el azt a szituációt, amikor este kilenc óra körül együtt otthon a család, és egyszer csak csöngetnek. Édesanyám kinyitja az ajtót, és ott áll a matematikatanárom, kezében a *Középiskolai Matematikai és Fizikai Lapok* legújabb száma. Indulnod kellene a pontversenyen, mondja, és nyújtja felém a lapot. Vagy péntek este az iskola számítógéptermben ülünk a tanárommal, aki nekem, az első osztályos szakkörösnek magyarázza a determinánsok elméletét, ami egyetemi tananyag. Középiskolásként már számítógéppel oldottunk meg matematikai feladatokat. Fiatal, jó humorú, de szigorú tanárunk volt. Szerettük, mert sokat vállalt értünk. Neki köszönhetem, hogy sikerült matematikai versenyeket nyernem, így felvételi nélkül folytathattam tanulmányaimat a szegedi József Attila Tudományegyetem matematikus szakán. A pályaválasztásomra tehát nagy hatással volt a középiskola, a másik pedig a te könyved volt.

– *Ezt nem mondd komolyan!*

– De igen. Ez megint annyira sorsszerű. Baján édesapámmal jártunk a piacra, ő a zöldségek között válogatott, én meg a könyveket nézegettem. Akkoriban, 1990-ben, 15-16 évesen kezembe került a *Megélt matematika* könyved. Új könyvként kitették az asztalra. Kértem apámat, vegyük meg, vigyük haza. Azon a hétvégén elolvastam a könyvet, utána még többször is. Nagy élményt jelentett az interjúkötet, főleg az Erdős Pállal folytatott beszélgetés. Azt újra és újra elolvastam. Nyugodtan mondhatom, ez a két nagy hatás határozta meg a matematika és a matematikatörténet iránti érdeklődésemet.

Amikor itt Szegeden elvégeztem a matematikus szakot, szóba került, hogy PhD-képzésen folytassam a tanulmányaimat. Kérdés volt, milyen témakörrel foglalkozzam a doktori disszertáciomban. Csendes Tibor, aki most a tanszékvezetőm, akkor jött haza Németországból, és említett egy körpakolási feladatot, amit érdemes lenne számítógéppel megvizsgálni. Rögtön eszembe jutott, hogy a *Megélt matematika* könyvben olvastam ehhez kapcsolódó két interjút: Fejes Tóth László a diszkrét geometriáról beszélt, a matematikatörténész Szénássy Barna pedig elmondta Bolyai Farkas szép körpakolási feladatát. Megfogalmazott a beszélgetésekben egy sejtést is arról, hogy miért foglalkozhatott Bolyai Farkas ezzel a kérdéskörrel. A matematikatörténet iránti érdeklődésem kezdetei is ehhez a feladathoz vezetnek vissza. Megpróbáltam utánanézni, helyes-e Szénássy Barna

sejtése, aki szerint Bolyai Farkasnak ezt a problémafelvetést az erdészet, a fatelepítések kérdései adhatták. A korabeli matematikai szakirodalomban ugyanis nem találunk példát ilyen körpakolási problémára.

Fölvettem a kapcsolatot Oláh Annával, aki évtizedeket töltött Bolyai Farkas kézirat-hagyatékának vizsgálatával. Ő adta a kezembe az első Bolyai-könyveket és a Bolyai-kéziratok másolatait. Megmutatta, hol vannak azok a matematikai tárgyú fóliánsok, amelyeket érdemes lenne megnézni. Akkor már megjelent Kiss Elemér híres könyve Bolyai János algebrai és számelméleti vizsgálatairól. Ő Bolyai János kézíratait nézte át, én pedig Bolyai Farkas számelméleti kézíratait igyekeztem feldolgozni, hiszen az már az apa és a fia levelezéséből is kiderül, hogy több számelméleti probléma megoldására éppen Farkas kérte meg fiát, Jánost.

– *Erről egyszer egy szép előadásodat is hallgathattam, úgy emlékszem, Csíkszeredában. Sikerült kinyomoznod, hogy egy számelméleti tételt apa és fia közösen oldottak meg.*

– Sándor József erdélyi számelméletész egy cikkében erre a számelméleti tételre már úgy hivatkozott, mint Bolyai Farkas és Bolyai János közös munkájára. Érdekes történet, melynek központjában a tökéletes számok állnak. Megpróbálom röviden elmondani.

A tökéletes számok azok a természetes számok, amelyek megegyeznek a maguknál kisebb osztói összegével. Legkisebb tökéletes szám a 6, melynek önmagánál kisebb osztói az 1, 2, 3, az összegük pedig $1+2+3=6$. Azt már Pitagorasz felismerte, hogy a 28, a 496 és a 8128 is tökéletes szám. A Bolyaiak azt a kérdést vizsgálták, ha egy tökéletes szám y^nx alakú, ahol y és x is prímszámok, akkor mit mondhatunk x -ről és y -ről.

Említettem már, nem könnyű feladat a Bolyai-kéziratok olvasása. Saját jelölésrendszert használtak, saját terminológiájuk volt. Bolyai Farkas több ezer oldalnyi kéziratában a matematikai tárgyakat magyarul, németül és latinul írdtak. Vannak közöttük kidolgozott tanulmányok, de néhány soros levezetések, mellékszámítások is. Bizonyos matematikai formulák a Bolyai-kéziratok legkülönbözőbb helyein bukkantak elő. Bolyai Farkasnak egyébként a bibliai témájú feljegyzései között is találtam tökéletes számokra vonatkozó formulákat. Kezdetben még az is homályos volt, hogy apa és fia milyen kérdéskört vizsgálnak. Össze kellett rakni ezeket a mozaikdarabokat.

– *Így jött elő a tökéletes számokra vonatkozó vizsgálatuk eredménye?*

– Igen. A két Bolyai arra jutott az y^nx alakú tökéletes számok vizsgálatakor, hogy az $y=3$, $x=2$, $n=1$ megoldáson kívül y csak kettővel lehet egyenlő, n -t pedig úgy kell választani, hogy x az $2^{n+1}-1$ alakú prímszám legyen. A klasszikus formula Eukleidészig vezet vissza, már az *Elemekben* megtalálható. Az azonban máig sem ismert, hogy létezik-e végtelen sok tökéletes szám, vagy van-e páratlan tökéletes szám. Egyébként idén januárban jelentették be, hogy számítógép segítségével megtalálták az ötvenedik tökéletes számot.

Azt hiszem, sikerült rábukkannom arra, hogy ki volt az első magyar szerző, aki a tökéletes számokról nagyobb tanulmányt közölt.

– *Ki ő, mit kell tudnunk róla?*

– Szilágyi János, aki Hajdúhadházán volt tudós prédikátor, több nyelv tudója, sajnos fiatalon elhunyt. Az 1817-ben megindult *Tudományos Gyűjtemény* periodikában 1834-ben közölt tanulmányt a tökéletes számokról, összegyűjtve azokat a szerzőket, akik addig erről írtak. Szilágyi János már hivatkozott Bolyai Farkas híres könyvére, a kétkötetes *Tentamenre*, ami 1832–1833-ban jelent meg Marosvásárhelyen, az első kötet függelékeként Bolyai János *Appendix* művével. Ez azért is érdekes, mert 1834-ben még éltek a Bolyaiak, munkáikra akkor még nemigen hivatkoztak.

Szilágyi Jánosnak a fia volt az a Szilágyi Dániel, akinek a nevét viseli a Magyar Tudományos Akadémia híres Keleti Gyűjteményének részeként a Szilágyi-gyűjtemény.

– *Beszéljünk most a matematikai kutatásaidról. Doktori disszertációd a diszkrét geometria témaköréből írtad, a címe: Egybevágó körök pakolásai négyzetben. Mit takar ez a témakör, hogyan találtál rá erre a területre?*

– Említettem, hogy a Szegedi Tudományegyetemen Csendes Tibor témavezetésével folytattam a doktori tanulmányaimat. Több matematikai problémát adott, az egyik közülük ez volt: helyezünk el adott számú egybevágó kört egy négyzetben úgy, hogy a körök nem lehetnek átlapolók, vagyis közös belső pontjuk nem lehet, a sugaruk viszont maximális kell, hogy legyen!

Öt körig könnyű a feladat. Hat kör esetén se nehéz rájönni a megoldásra, de az már megér egy cikket, meg is írták ennek a megoldását külön publikációban. Hét körre még nem született olyan matematikai cikk, ami ne használt volna számítógépet. Igaz, egy matematikus megoldotta hét kör esetén is a feladatot, de nem publikálta. Amikor fölvettem vele a kapcsolatot, azt írta, a bizonyítását csúnyának tartotta, mert nagyon sok esetet kellett végignéznie, ez pedig nem elégáns, így nem publikálta.

– *A bizonyítás akkor már olyan, mintha számítógéppel nézette volna végig az eseteket.*

– Igen, pontosan olyan. Itt kettéválik a kutatás. Vannak esetek, amikor számítógép nélkül, pusztán matematikai eszközökkel kezelhetjük a feladatot. Az első hat esetre, azután 8 körre, 9-re, 14-re, 16-ra, 25-re és 36-ra vannak eddig publikációk.

– *Milyen matematikai eszközöket használtok ezek bizonyításához?*

– Tisztán geometriai, mondhatni elemi geometriai megfontolásokat, valamint többváltozós nemlineáris egyenletrendszerek vizsgálatát. Ha csak a publikációkat nézzük, a mai napig 33 körig ismert a négyzetben való körpakolási feladat optimális megoldása. Ezek azonban számítógépet erősen használó bizonyítások.

– *Mit jelent az, hogy számítógépet használó bizonyítás?*

– Számítógép segítségével lehet megtalálni az optimális elhelyezéseket. Másrészt, ami nehezebb, s talán még egyes matematikusok számára is újdonságot jelent, hogy számítógéppel be is bizonyítható az optimalitás.

– *Hogyan?*

– Jó kérdés, mert ez a matematikus társadalmat is megosztja. Vannak matematikusok, akik azokat a bizonyításokat szeretik, amik a folyóiratokban úgy jelennek meg, hogy a tétel bizonyítása elejétől végig szépen olvasható, minden egyes sora ellenőrizhető. S akkor az ember megnyugszik. De most már több mint negyven éve annak, hogy megjelentek a számítógéppel támogatott bizonyítások, ahol a nagyon sok számítást igénylő részeknél a gép „dolgozott” a matematikus helyett. A hetvenes évek második felében először a négyszínsejtést bizonyították be így.

– *A négyszínsejtés ilyen bizonyításával kapcsolatban mondta Erdős Pali bácsi még a hetvenes években, hogy „az ember szeretné jobban látni, hogy a bizonyításnál mi történik.”*

– Amíg az egész számok keretén belül vagyunk, addig nincs is probléma. Bár ott is fennáll a „túlcsordulás” lehetősége. A számítógépes numerikus számításoknál a kerekítések miatt adódó hibák miatt fennáll annak a veszélye, hogy amit a számítógép kiír, az matematikailag nem megbízható. Előfordulhat, hogy mondjuk egy függvény kiértékelésekor még az előjelet sem találja el a gép, ha nem megfelelő módszertant használunk. Úgy

kell megírni a programokat, hogy azok garantáltan megbízható eredményeket adjanak. A numerikus számítások világán belül van egy megbízható számítások néven ismert terület. Itt azáltal érünk el garantált megbízhatóságú numerikus eredményeket, hogy a valós számokkal történő számolás helyett valós intervallumokkal számolunk. Ez egészen új matematikai világba vezeti az embert. A hagyományos valós aritmetikát fölváltja az úgynevezett intervallum-aritmetika, amiben teljesen más algebrai szabályok valósulnak meg. A középiskolában megtanultuk, hogy a szorzás disztributív az összeadásra nézve, azaz $a(b+c)=ab+ac$. Az intervallumos világban ez nem feltétlenül igaz. Ott csak egy úgynevezett szubdisztributivitás teljesül. Az intervallum-algebrában az összeadás és a kivonás nem inverz műveletei egymásnak, és van még sok más hasonló furcsaság.

– *Mióta használják ezt az intervallumos számítást?*

– Több mint fél évszázada. Többen is fölfedezték, az ötletet először egy japán matematikus, Teruo Sunaga publikálta 1958-ban. A modern intervallum-aritmetika születését az amerikai Ramon E. Moore Interval Analysis könyvének 1966-os megjelenéséhez kapcsolják. Érdekes, hogy Moore könyve itt van a Kalmár-hagyatékban. Laci bácsit érdekelte a kérdéskör, megrendelte a könyvet magának. Vannak nehézségei is ennek a módszertannak, többen ódzkodnak a használatától. Nálunk Szegeden, a Számítógépes Optimalizálási Tanszéken ezzel a módszerrel több nehéz kérdést sikerült megoldani, melyek számítógép segítségével nélkül reménytelen feladatnak tűntek.

A körpakolások témakörében érintőlegesen használtam is ezt a módszert. Markót Mihály Csaba kollégám kifejezetten az előbb említett körpakolási feladat intervallum-analízis segítségével történő optimalitás bizonyításával foglalkozott. Amikor ebből a témából elkészültem a doktori disszertációmmal, Csendes Tibor javasolta, hogy tegyük össze a kutatásaink eredményeit, jelentessük meg könyvben. Így született meg 2007-ben angol nyelven a Springer-kötet, mely eddig a legsikeresebb művünk. A könyvnek külön értéke, hogy a benne lévő CD-n az olvasó megkapja azokat az algoritmusokat, melyekkel kipróbálhatja, ellenőrizheti, módosíthatja az eredményeket.

– *Így jelenik meg a XXI. században egy matematikakönyv, CD-melléklettel, programokkal. A könyv ajánlásában olvasható: „Jelen könyv összegzi a körök pakolási problémájának megoldása terén elért eredményeket, széles körű ismeretekkel szolgálva az olvasónak mind az elméleti, mind pedig a számítástechnikai eredmények terén... A probléma elméleti kihívásain túlmenően a könyvben kifejlesztett megoldási módszereknek számos gyakorlati alkalmazásuk van.”*

Említenél ezek közül néhányat?

– A mérnöki tervezés, de a mindennapi élet számos feladata is olyan matematikai problémához vezet, ahol egybevágó alakzatokkal kell kitölteni egy adott tartományt, a lehető legsűrűbben. Például drága anyagból, aranylemezből kell körlapocskákat kivágni úgy, hogy legkevesebb selejt maradjon. Csomagolásnál is előadódhatnak ilyen kérdések. Belgiumból kerestett meg minket nemrég egy szállítócég, miként helyezzenek el raklapra optimális helykihasználással festékes vödöröket. Számos példát lehetne még említeni.

Disszertációmban egy speciális körpakolási osztállyal is foglalkoztam, az úgynevezett rácspakolásokkal. Az alkalmazásoknál ugyanis fontosak lehetnek az olyan elhelyezések, amelyeket könnyű legyártani. Tehát, ha mondjuk, olyan az optimális elhelyezés, hogy a körök középpontjai egy negyvenedfokú polinom zérushelyeiként jelennek meg, ez az alkalmazás szempontjából kevésbé érdekes. Sokkal fontosabbak azok az esetek, amikor könnyű megszerkeszteni ezeket a struktúrákat. Azt vizsgáltam, miként lehet ilyen jó

pakolásokat találni, nemcsak harminc, hanem nagyobb körszámok esetén is. Hogyan lehet metaheurisztikával egyre jobb elhelyezésekre lelni. Kiderült, ez a kérdéskör a matematika több ágával is kapcsolatban áll, a számelmélettel, a lánc törtekkel, a diofantikus approximáció világával.

– *Disszertációd címében szerepel a minimálpolinom elnevezés. Ez a kifejezés mit takar?*

– Minden egyes optimális körpakoláshoz hozzárendelhetünk egy olyan minimális fokszámú polinomot, aminek a legkisebb pozitív gyöke az optimális körelhelyezésben a kör sugarát adja meg. Ennek a polinomnak a meghatározása nagy kihívást jelent. A minimálpolinomok segítségével azután különböző körpakolási osztályokat határozta meg.

– *A körpakolások vizsgálatának milyen jövőt jósolsz? Lehet itt még új kutatási irányokat találni?*

– Ahogyan a Bolyai-kutatás, ez a kérdéskör is egész életre adhat munkát. Könyvünk megjelenése óta több mint tíz év telt el. Nem véletlen, hogy a könyvünkben az optimalitás témakörének bizonyításában megálltunk harminc körnél. Azon túl kombinatorikus ugrás történik a feladat nehézségét illetően. Adott körszám esetén az optimális elhelyezés bizonyításához gyakran sok millió esetet kell megvizsgálnunk számítógéppel. 2007-ben, az akkori számítógépeinkkel ezt harminc körig lehetett megtenni. Ezen túl már nagyságrendileg több számítást kell végezni, hogy eljussunk a megoldáshoz.

Viszont éppen a napokban értesültem arról, hogy a mai számítógépes kapacitással 31, 32 és 33 körszámra is Markót Mihály Csabának sikerült megoldania a feladatot, ezt most publikálja. A számítógépek is gyorsabbak, és lehet párhuzamosítani az algoritmusokat, vagyis az eseteket szétosztva több processzoron futtatni az algoritmust.

Amiről eddig beszéltem, még mindig a legegyszerűbb eset, amikor a síkban vagyunk. Sokkal nehezebb kérdés, ha eggyel nagyobb a dimenziószám, amikor kilépünk a térbe.

– *Előtte, kérlek, mondj valamit arról, amikor a körök elhelyezésekor nem szorítkoznak korlátos tartományokra.*

– Igen, vizsgálhatjuk azt a kérdést is, hogy a teljes sík miként tölthető ki legsűrűbben egybevágó körökkel. Az intuíciónk sejteti, hogy a hexagonális struktúra adja a legsűrűbb elhelyezést, amikor minden kört hat másik vesz körül. Ezt már a XIX. században bebizonyította egy norvég matematikus, Axel Thue. Bizonyítását azonban norvégül publikálta, abban nincs minden lépés részletezve. Ezért inkább Fejes Tóth László 1940-es alapidolgozatára hivatkoznak a matematikusok, abban található meg az első teljes bizonyítás. Ez ma már egyetemi tananyag, geometria-előadáson elmondták, benne volt a képzésünkben.

Sokkal nehezebb kérdés, hogyan tölthető ki legsűrűbben a tér egybevágó gömbökkel. Ez a híres Kepler-probléma, amit Thomas Hales oldott meg 1998-ban, tanulmányát 2005-ben publikálta, több részletben. Szuperszámítógépekkel végezte a szükséges számításokat, a teljes bizonyítása kb. 250 oldalas.

Simon Singh magyarul is megjelent sikerkönyve, *A nagy Fermat-sejtés* függelékében ír a Kepler-probléma történetéről. Említi Wu-Yi Hsiang kínai-amerikai matematikaprofesszort, aki évek óta járja a konferenciákat, és próbálja elfogadtatni a Kepler-problémára adott százoldalas bizonyítását, amiben nem használ számítógépet. Eddig a szakma kritikus hangja az erősebb.

Nyitva maradt beszélgetésünkben egy kérdés: igaz-e Szénássy Barnának a sejtése, hogy Bolyai Farkas körpakolási feladata a fák optimális elhelyezésével kapcsolatos vizsgálatából született?

– *Hogyan igazolódhat ennyi idő távolából ez a kérdés?*

– A Bolyai Farkas matematikai munkásságát kutatóknak segítségére lehetnek a matematikai könyvei, kéziratai, levelezései, de emellett a kutató számára fontos források lehetnek azok a diákjegyzetek, amelyek Bolyai Farkas óráin készültek. Egyik tanítványának, Kendeffy Károlynak fennmaradt jegyzeteiből derült ki, hogy Bolyai Farkas ilyen kérdéseket tett fel: hogyan ültessünk el fákat négyzetes vagy háromszög alakban úgy, hogy azok világosságból és levegőből egyaránt jól osztozzanak. Íme, a körpakolás feladata.

Másik érdekes matematikatörténeti adalék Távolságra, Japánba vezet, az úgynevezett szangaku-problémák világába. Az Edo-korban, 1603 és 1867 között Japán el volt zárva a nyugati világtól. Ebben az időszakban a tanult emberek, a legalacsonyabb osztálybeliektől a samurájokig, különböző geometriai jellegű feladatokkal foglalkoztak. Ezeket fatáblákra rajzolták, szépen kiszínezték, és buddhista templomokba, sintoista szentélyekbe helyezték. Ezek a szangakuk, ami matematikai fatáblát jelent. Sokan készítettek szangakukat, köszönettel az égieknek egy-egy tétel felfedezéséért. Egy japán középiskolai tanár, Hidetoshi Fukagawa beutazta Japánt, és összegyűjtötte a fennmaradt emlékeket, csaknem 800 ilyen szangakut. Ezekben nagyon sok szép geometriai feladat található, köztük számos körpakolási probléma. Ezek között vannak téglalapba történő körelhelyezések. Itthon Ruda Mihály vizsgálta ilyeneket. A szangaku-problémák körelhelyezési kérdéseit Tarnai Tibor műegyetemi professzor is kutatta.

– *Olvastam valahol tőled egy mellbevágó mondatot: „A matematikában Bolyai volt az első, aki közelebb hozta a japán és a magyar nemzetet.” Mire gondoltál?*

– Számomra is meglepetés volt, amikor kiderült, hogy Bolyai János Appendix című művét, mellyel megalkotta a nemeuklideszi geometriát, egy japán folyóiratban már 1894-ben közölték. Ez azért elgondolkodtató adat, mert a latin nyelven írt *Appendixet* magyarul először csak 1897-ben jelentették meg. Akkorra már franciául, németül és angolul is olvasható volt.

Budapesten, egy nagy nemzetközi tudománytörténeti konferencián felfigyeltem egy kedves japán matematikatörténész hölgy, Mizuno Mitsuko előadására. Vele azután sokat leveleztem, és másolatban elküldte nekem a Tokiói Egyetem Történettudományi Intézetében őrzött *Appendix* első angol nyelvű kiadását, Kikuchi Dairoku (1855–1917) japán matematikus hagyatékából. Most kapaszkodj meg! Ez a japán hölgy doktori disszertációját Párizsban írta, mégpedig a magyar Kőnig Dénes gráfelméleti munkásságából.

Szótár segítségével olvasta Kőnig Dénes magyar nyelvű munkáit. Arra kereste a választ, hogy Kőnig Dénes miképp jutott el a szórakoztató matematikától a világ első gráfelméleti monográfiájának megírásáig. A kombinatorika, ezen belül a gráfelmélet ma már a matematika alapvető, széles körben alkalmazott ága. Kezdetben nem így tekintettek a gráfelméletre. Ismerjük a Kőnig Dénesről mondottakat: „*Ő nagy a tudományában, de a tudománya olyan kicsi*”. Érdekes, amikor Kalmár László matematikai logikával kezdett foglalkozni Szegeden, Riesz Frigyes és Haar Alfréd is tartózkodóan nézték. Miért nem valami jó erős, komoly matematikával foglalkozik? Haar például megkérdezte tőle: „Ott is vannak tételek, és azokat be is bizonyítják? Vagy csak véleményekről vitatkoznak, mint a filozófusok?”

Mizuno Mitsuko mindenesetre doktorált Kőnig Dénes munkásságából. Gondoltam, viszonzom valamivel, hogy elküldte nekem Japánból az *Appendix* másolatát. Feladtam neki egy fényképet Kőnig Dénes sírjáról. Megköszönte, és azt írta, ő már járt a sírnál. Eljött Japánból, hogy tiszteletét tegye Kőnig Dénes sírjánál!

Mutatok neked egy könyvet. Jó száz évvel ezelőtt, 1913-ban jelent meg, egy japán matematikátörténész, Mikami írta, Kína és Japán matematikátörténetét dolgozta fel benne. Kinyitjuk, és melyik az első matematikusnév, ami ebben a munkában előkerül? Bolyai!

– *Újabb ámulat! Hogyan lehet ez?*

– Úgy lehet, hogy a könyv előszavát a texasi matematikus, George Bruce Halsted írta, aki 1891-ben először fordította angol nyelvre Bolyai János *Appendixét*.

– *Úgy látom, végleg visszatértünk a matematikátörténészhez. A matematikátörténeti kutatásokhoz szükséges jó matematikusnak lenni?*

– Úgy gondolom, hogy igen. Nyilván ez attól is függ, milyen témával, milyen korral foglalkozunk. Aki XVI., XVII., XVIII. századi elemi aritmetikai könyveket vizsgál, ahhoz elegendő a négy alapművelet ismerete. Ahogyan időben haladunk előre, egyre nehezebbé válik a helyzet. Mert ki mondhatja el magáról, hogy például a XIX. századi matematika minden ágában beválna? Ahhoz tudni kellene a csoportelméletet, a komplex függvénytant, a nemeuklideszi geometriát... Ugyanakkor az ókori görög matematika, Eukleidész könyvének elolvasása is matematikai érettséget követel. Amennyiben pedig a XX. századi matematikátörténész szeretnének valamit hozzátenni, nem árt, ha az egyetemen elvégezzük a matematikus vagy a matematikatanár szakot.

– *Te hogyan állsz a nyelvekkel?*

– Bizony, sokat kellene még tanulnom... Angolul tudok, mert a tudomány világában anélkül nem létezhet az ember. A doktori fokozat megszerzésekor a másik szakmai nyelvvizsgám a spanyol volt, mivel doktori ösztöndíjasként két szemesztert egy spanyolországi egyetemen is töltöttem Almeriában.

– *A szegedi egyetemen japánul is tanultál.*

– Igen, ennek később Japánban sikerült némi hasznát vennem.

– *A tudománytörténet kutatójának mindig szükséges az eredeti dokumentumokhoz visszanyúlnia?*

– Kétféle történetst lehet megkülönböztetni: Az egyik két könyvből ír egy harmadikat, általánosítva: n könyvből ír egy $n+1$ -ediket. Bármilyen nagy szám is legyen n , ez mindig elválasztja őt attól a történetstől, aki visszanyúl a forrásokhoz. Nem mondanám komoly Bolyai-kutatónak azt, aki még sohasem vett kezébe Bolyai-kéziratokat. Nagyon szép tudásanyag összejöhét abból is, ha minden könyvet elolvasunk, amit a Bolyaiakról írtak. Ettől azonban még senki nem lesz Bolyai-kutató. A tudománytörténeti kutatásoknak, amikkel foglalkoztam, igazán érdekes, értékes része az eredeti dokumentumok előkerítése volt. A második lépés, a feldolgozásuk azután igényel bizonyos szakmai, technikai felkészültséget.

– *Magyar nyelven hol publikálhat a matematikátörténész?*

– Ugye, természetesen a *Természet Világa* folyóiratban, azután a *Polygonban*, az *Élet és Tudományban*, de a *Magyar Tudomány* is közöl tudománytörténeti írásokat. Korábban már említettem az erdélyi *Historia Scientiarum* folyóiratot, de a Bolyai János Matematikai Társulat *Matematikai Lapok* folyóirata és *Érintő* című internetes lapja is közread ilyen cikkeket. Volt, hogy írtam még az *Alkalmazott Matematikai Lapokba* és az internetes *Kaleidoscope*-ba is, ahol magyarul és idegen nyelven egyaránt lehet publikálni tudománytörténeti írásokat.

Különösen fontos, hogy idegen nyelven is publikáljunk a magyar matematikatörténetről, lehetőleg angolul. Nézd meg ezt a könyvet, a matematikatörténet-írás történetéről szól, 2002-ben jelent meg, a címe: *Writing the History of Mathematics: Its Historical Development*. Ebben a 680 oldalas könyvben öt sor szerepel a magyar matematikatörténet-írásról. Ráadásul az is a Bécs fejezetben. Két dologról tudnak: a Bolyai-kutatásról, s hogy élt egy Szénássy Barna nevű ember, aki megírta a magyarországi matematika történetét angolul is. Ennyi.

– *Elszomorító.*

– Öt sor vagyunk egy vaskos könyvben, amiben melleleg rengeteg ismeretet közölnek Távol-Kelet, Kína, Európa matematikájáról. A németeknél még megemlítik Schlesinger Lajost, aki oda benősült, neves professzora, Immanuel Fuchs lányát vette el. Schlesinger Lajos tizennégy évig a kolozsvári egyetemen tanított, a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett, 1911-ben Németországba költözött, a giesseni egyetem professzora volt nyugdíjazásáig. Matematikatörténeti kutatásokat is végzett, Gauss hagyatékát vizsgálta, a könyv összeállítója ezért tudtak róla. Kell tehát idegen nyelven is publikálni a magyarországi matematika történetéről. Ha külföldi kutatók érdeklődnek, tudjunk nekik cikkeket, könyveket ajánlani. Ezért volt öröm látni, amikor német nyelven is megjelent Weszely Tibornak a Bolyai János. Az első 200 év kötete, vagy Ács Tibornak a *Bolyai János a bécsi császári-királyi mérnökakadémián* című könyve. A huszadik századi matematikatörténetünkben példát említve ott van Rédei Miklós angol nyelven megjelent nagy Neumann-leveles könyve is, és persze a Horváth János szerkesztette *Panorama* kötet. De vajon lesz-e annak is folytatása valamikor?

– *Tehát nemcsak a matematikusainknak, hanem matematikatörténetünk íróinak is jónak kell lenniük.*

– Így van. A matematikatörténeti kutatásaim eredményeit egyrészt igyekszem cikkeken megírni, másrészt, ahol tudom, beépítem az egyetemi oktatásba, előadásaimba. Sajnos még a magyar nyelvű matematikatörténet-írásnak is vannak nagy adósságai.

– *Például?*

– Például nagyon hiányzik egy Farkas Gyula munkásságát bemutató monográfia. Pedig a Farkas-lemma az operációkutatás legtöbbször emlegetett magyar matematikai eredménye. Jó lenne egy kötet Haar Alfrédéről, König Dénesről, Egerváry Jenőről, ahogyan kellene egy szép nagy könyvet írni Fejér Lipótról is.

– *Magadat biztasd!*

– Fejér Lipót hagyatékának feldolgozásáért már kétszer is adtam be pályázatot, egyelőre sikertelenül. Pedig nagyon fontos lenne a huszadik század első felének magyar matematikatörténetéhez ez a kutatás.

– *Ne add fel! Azt hiszem, most kell beszélnünk a következő kérdéstről. Úgy látom, matematikatörténeti kutatásokkal nehéz előrejutni az egyetemi ranglétrán. Matematikatörténet-írásunk kiemelkedő alakja, Szénássy Barna is mennyit küszködött ezzel! Csak egy emberről tudok, aki matematikatörténeti kutatásaiért lett Akadémiánk külső tagja: Kiss Elemér. Szerintem ehhez az a szerencsés csillagállás kellett, hogy az MTA Matematikai Tudományok Osztálya korábbi és akkori elnökei, Császár Ákos és Győry Kálmán azonnal felismerték kutatásának korszkos eredményét. Miért van így, Nyugaton is ez a helyzet?*

– Egyszer elvittek Oberwolfachba, ami egy különleges atmoszférájú hely. A magyar matematikusok huszadik századi emigrációjáról tartottam ott előadást. Meglepetés volt

látnom, hogy más országokban milyen sokan foglalkoznak matematikatörténettel. Sőt, külön társaságokba is tömörülnek az ezzel foglalkozó szakemberek, Magyarországon még messze vagyunk ettől. De nekem nincs okom panaszra. Nagyon kellemes helyen vagyok itt Szegeden, az Informatikai Intézetben. Tanszékvezetőm, Csendes Tibor értékeli a matematikatörténeti kutatásaimat, és segíti is.

– *Mert vannak matematikai eredményeid is.*

– Igen, de azért lássuk be, ez a hely, ahol most beszélgetünk, a Számítógépes Optimalizálási Tanszék nem tudománytörténeti intézet. Informatikai Tanszékcsoport vagyunk, ahhoz, hogy valaki itt, mondjuk, egyetemi tanár legyen, informatikából kell olyan eredményeket elérnie, amelyek őt arra érdemesítik. Persze az informatika szorosan kapcsolódik a matematikához és a műszaki tudományokhoz is. Tehát ha valaki elméleti számítástudománnyal foglalkozik, az a matematikai munkásságáért is kaphat informatikából professzori kinevezést. Arra azonban nem volt példa, hogy az informatika történetéből, netán matematikatörténetből legyen valaki professzor. Ha a Bolyai Intézetben dolgoznék, ott talán kissé közelebb állnak a matematikatörténethez, de már mondtam, jó helyen vagyok itt, nemcsak a túrt kategóriában, hanem a támogatásban is. Amikor például szükségem volt Bolyai Farkas kézírataira, írtam az Akadémia könyvtárába, hogy küldjenek nekem másolatokat. Annak költségét az intézetünk állta. Szükségem volt matematikatörténeti munkákra, de a külföldi szakkönyvek nagyon drágák. Engedélyezték, hogy intézetünk könyvtára beszerezze ezeket a könyveket.

– *Jó ezt hallani. Hasonló ahhoz, amit Vekerdí László írt 1963-ban egyik levelében Németh Lászlónak: „Megkezdtem a munkát a Matematikai Intézet könyvtárában. Rényi nagyon rendes ember volt, a legtöbb szabad időt biztosította. Nagyon értelmes, művelt ember, azon túl, hogy nagy matematikus. Szereti, érti és méltányolja a matematikatörténetet.” Tudsz még mondani a tanszékvezetődön kívül a mai matematikai életünket irányító más vezetőket, aki „szereti, érti és méltányolja a matematikatörténetet”?*

– Igen. Nem tudom, ez mennyire személyes információ, de felhívott telefonon Laczkovich Miklós, aki most lett az MTA Matematikai Tudományok Osztályának vezetője. Azt kérdezte, miben tudná segíteni a munkámat.

– *Ez nagy dolog!*

– Én is annak tartom. A konkrét feladat a következő. Tudod, hogy Benkő Samu megírta, az Erdélyi Múzeum Egyesület pedig Kolozsváron 2003-ban kiadta a *Bolyai János marosvásárhelyi kézíratai* című kötetet. Ennek a címlapján egy római egyes szám áll, jelezve, hogy lesz folytatása.

– *Benkő Samu korábban kitartóan igyekezett rávenni Kiss Elemérről, hogy folytassa a kéziratok közreadását, írja meg a második kötetet. Azonban Kiss Elemér úgy látta, ehhez az aprólékos, nagy munkához már nincs energiája.*

– Itt őrzöm a számítógépen a Kiss Elemérről folytatott levelezésünket erről. Azt írta, középkori kódexmásolóhoz hasonló munka lenne újra elővenni Bolyai János sokezer főlíás oldalas kéziratot hagyatékát, és abból kiválogatni, leírni az összes matematika tárgyú feljegyzését. Tudjuk, utána ő rövid idővel meghalt. Nem kell mondanom, hogy Kiss Elemér nagyon sokat tett azért, hogy Bolyai János kézíratainak rejtett kincseit, algebrai és számelméleti kutatásait, később pedig az analízisben elért eredményeit könyveiben bemutassa a világnak. Óriási segítséget jelent ez a későbbi kutatóknak, így nekem is.

– Csak nem azt mondod, hogy ezt a „kódexmásoló munkát” Bolyai János matematikai tárgyú kéziratairól elvállaltad, és ez ügyben kerestél az osztályelnök?

– De igen, ezért is. Mert nagyon hasznos lenne egy összegyűjtött forráskiadás Bolyai János matematikai tárgyú kéziratok hagyatékáról, hogy azt külön kötetben bárki elolvashassa. Marosvásárhelyen a Teleki-Bolyai Könyvtárban a korábbi alpolgármester, Csegzi Sándor és felesége, Csegzi Magdolna jóvoltából sikerült elérni, hogy beszkennelejk a Bolyai-kéziratokat. Ez nagy segítséget jelent. Igaz, sok időbe telt letölteni a sok ezernyi kéziratoldalt, s amikor ez már megtörtént, akkor vettem észre, mintha még mindig nem lenne teljes az anyag. Mintha egész iratsomók hiányoznának. Ilyen nagy kritikai feldolgozásnál fontos, hogy a teljes anyagot adjuk közre, ezért majd elutazom Marosvásárhelyre, hogy megnézzem, minden mappa feldolgozásra került-e.

– *Bezárhatnak majd Marosvásárhelyen is néhány napra a Tékába, élelemmel, számítógéppel. Örülök, hogy elvállaltad ezt a munkát, erről nem tudtam.*

– Már évek óta dolgozom ezen. Őrzöm Benkő Samu levelét, amiben örömét fejezte ki, hogy vállaltam ezt a feladatot. Most ünnepeltük a kilencvenedik születésnapját, nagyon várja, hogy ez a második kötet megjelenjék.

– *Hol tartasz a munkában?*

– Még nagyon sokat kell dolgoznom rajta. Talán még egy év...

– *Milyen segítséget adhat ma a matematikatörténészek az internet?*

– Az a törekvés, hogy egyre több régi folyóiratot, könyvet beszkennelejenek és feltegyenek a világhálóra, tudománytörténeti kincseket is felszínre hozhat. Egy érdekes példát mondok erre, még nem írtam meg sehol. Kovács Albert (1838–1904) református teológiai tanár, országgyűlési képviselő írt 1870-ben recenziót egy többszerzős prédikációs könyvről, *Kecskeméti Lelkészi Tár* című kötetéről, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokban. Az egyik szerző prédikációjához érdekes megjegyzést fűzött. Ez valószínűleg soha nem került volna elő, ha nincs internet, nincsenek keresőprogramok. Tudni kell, hogy Kovács Albert a gimnáziumot a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban végezte, a teológiát a kolozsvári református teológiai akadémián, 1861-ben. Így diákként ott ültetett Bolyai János egyik hangversenyén, Marosvásárhelyen. Recenziójában azt írta, hogy az egyik szerző prédikációja Bolyai János hegedűjátékára emlékeztette. Bolyai ritkán állt ki közönség elé, írja, akkor éppen a Vörösmarty-árvákért tartott koncerten lépett fel. Néhányat húzott a vonójával, az gyönyörű volt, de rögtön utána abbahagyta, és elment. Nyúl farknyi recenziójában Kovács Albertnek ez jutott eszébe a könyvben olvasott prédikációról.

– *Az internetes világ eltörli a gondosan megírt szép, hosszú leveleket, melyeket korábban a papírlapok megőriztek az utókornak. A gyors, rövid e-mail levélváltásainkat ma már nemigen mentjük el.*

– A matematikusok közül azonban többen művelik a blogműfajt. Például a ma élő talán legnagyobb matematikusnak, Terence Taonak is van ilyen blogja, az abban szereplő értékes bejegyzésekből, hozzászólásokból később könyvek is születtek.

– *Gazda István megkért, hozzam el neked a nyomdából most kijött új könyvedet, melyet még te sem vehettél a kezvedbe. Legtisztább boldogság. Művelődéstörténeti kalandozások Bolyai Farkas és Bolyai János világában címet adtad a könyvednek.*

– Gazda Istvántól a kezdetektől fogva állandó szakmai segítséget kapok. Ez a kötet több mint másfél évtizedes munkának az eredménye. Összegyűjtöttem benne a

Bolyaiakkal kapcsolatos kutatásaim új eredményeit. Három témakörbe csoportosítottam ezeket: Bolyaiak és a drámairodalom, Bolyaiak és a matematika, az utolsó fejezetbe pedig egyéb művelődéstörténeti érdekességek kerültek. Sokat töprengtem, mi legyen a kötet címe, végül a „Legtisztább boldogság” mellett döntöttem, ami meglepő lehet egy matematikatörténeti munka elején.

– *A vonatban már olvastam a könyved, tudom, hogy a címet Bolyai János szavaiból kölcsönözted.*

– Igen, ő írta azt, hogy „*egyenlő körülmények közt a matematikus a legnagyobb és legtisztább boldogságerzet tudatában van*”. Apjának, Farkasnak is van hasonlóan szép megfogalmazása a matematikáról. Ezt írta: „*a mathesisi esmerettel néző mindenütt a’ meddig el-ér, feneketlen mélységű bölcsességet talál*”.

– *Könyvedben 20-25 olyan eredményed olvasható, melyek a Bolyai-kutatásban is nóvumot jelentenek. Pedig ott már nehéz újat találni, sok neves kutató dolgozott előtted.*

– Néha a szerencse is hozzásegíti ehhez az embert. A könyvemben leírt első eredményem is példa erre. Amikor Bolyai Farkas a XVIII. század végén külföldi tanulmányútra indult, barátaitól, ismerőseitől kis emléklapocskákat kért és kapott. Az útravaló jókívánságok között érdekes szövegek olvashatók. Oláh Anna feldolgozta és közzétette ezeket az emlékkönyvi levélkéket. Ő sem vette azonban észre, hogy az egyik ilyen lapocskán a *Hamlet*ből olvashatunk részletet, magyar nyelven, 1796 tájékaról. Ami azért különösen érdekes, mert a *Hamlet*et Arany János fordításában szoktuk olvasni, aki akkor még meg sem született. Ez engem irodalomtörténeti bűvárkodásra indított. A levélkét Koncz József írta alá, aki akkoriban az Erdélyi Nemes Játzó Társaság színésze volt. Tudjuk, Bolyai Farkas vonzódott a színészethez, maga is színpadra lépett, több akkori színésznőtől és színésztől kapott ilyen emléklapocskát. A Koncz József által leírt szöveg ismerősnek tűnt:

„*Hajóra fiam! A szél már dagasztja vitorláidat be. Imé atyai áldásom!... Ne adj gondolataidnak nyelvet, se meg nem fontolt szándékidnak telyesedést. Légy nyájas minden iránt, de senkivel se ereszkedj mélj esmeretségbel!... Pénzt se ne adj, se ne végy költsön, mert a költsönadással gyakran mind magát, mind barátját vízre viszi az ember, a költsön szedés pedig felforgatja a jó gazdálkodást. Mindenekfelett légy egyenes szívű magad iránt...*”

Most csak néhány mondatot idéztem a levélkéből.

Shakespeare *Hamlet*jét Kazinczy Ferenc is lefordította, de ezt a fordítást nem tudtam beszerezni a könyvtárainkból, hogy megbizonyosodjam, az ő fordítása olvasható-e az emléklapon. Megtudtam, hogy a Szegedi Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszékének professzora, Fried István foglalkozott Kazinczy *Hamlet*-fordításával. Felhívtam telefonon, elmondtam neki sejtésemet a Bolyai-emléklap szövegéről. Lenne szíves megnézni, hogy az tényleg Kazinczy fordítása? Részletesen elmondta, a Bölcsészettudományi Karon hogyan találom meg a szobáját. Belépve az ajtaján illően köszöntöttem:

– Elnézést kérek – mondtam –, de én nem vagyok irodalmár.

– Ennél jobb belépőt ki sem találhatott volna – fogadott mosolyogva –, mert aki eddig ezen az ajtón belépett, mind azt hitte magáról, hogy ért az irodalomhoz.

Utána beszélgettünk Bolyairól, megerősített sejtésem igazában, hogy a szöveg valóban Kazinczy fordítása. Az Országos Széchényi Könyvtárból azután sikerült megkapnom a Kazinczy-fordítás idézett oldalainak másolatát. Végül azt is kiderítettem, hogyan kerülhetett ez a szöveg az emléklapra. Úgy, hogy Magyarországon először Kótsi Patkó János szintársulata adta elő a *Hamlet*et, Kolozsvárott. Koncz József, aki Bolyai Farkasnak ezt az

emléklapocskát írta, játszott Polonius szerepét a *Hamlet*ben. Ezért tudta leírni fejből azt a hosszú szöveget, igaz, kis hibákkal. A helyzet ugyanaz volt: Polonius fia is külföldre ment tanulni, amikor ezek az apai intelmek elhangzottak.

– *Új könyved az irodalomtörténet számára is különlegességgel szolgál. Közreadt benne Vekerdi László soha nem látott Bolyai-színművét.*

– Erről először a *Forrásban* megjelent „*Múló szerelem volt a matematika?*” című interjúdból értesültem. Vekerdi László 2009-ben meghalt, hagyatéka bekerült a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába. Szerencsém volt, hogy lányától, Vekerdi Judittól előzőleg megkaptam a Bolyai-színmű gépiratának másolatát. Ebben számos kéziratos betoldás, javítás, kihúzás látható Vekerdi Lászlótól. Ma már Vekerdi Judit sem él. Erkölcsei dilemmát jelentett, szabad-e közreadni olyan munkát, amelyet a szerzője sem akart megjelentetni, mert ha igen, akkor korábban megtehetette volna.

– *Laci bácsinak számos ilyen elfekvő kézírata volt, én is kiimádkoztam néhányat tőle, és megjelentettük a Természet Világában. Jó, hogy megtettük. Jó, hogy most megjelentetted ezt a munkáját.*

– Magam is úgy gondoltam, vétek lenne hagyni, hogy ez az értékes munka egy kéziratár mélyén heverjen. Amikor a Bolyai-színművét elolvastam, meggyőződésemmé vált, ha publikussá válik, látom még majd színpadon is. Vekerdi Lászlónak ez fiatalkori munkája, az ötvenes évek derekán írta, a harmincas éveiben járt akkor. Bolyai Farkast ugyanolyan nagy matematikusnak tartotta, mint Jánost. Farkasnak is volt egy geometriai elmélete, melynek alapjait könyvében, a *Tentamen*ben fektette le. Ez Felix Klein erlangeni programjához kapcsolódott, a mozgáscsoportokra fölépített geometriához.

– *Vekerdi László mondta erről: „nekem máig nem hiszik el a matematikusok, hogy Felix Klein gondolatainak alapcsírái benne vannak Bolyai Farkas Tentamenjében. Azt mondják: ez marhaság, dilettáns olvasata a műnek.”*

Te, a huszonegyedik századból, matematikusszemmel nézve mit gondolsz erről?

– Azt, hogy Vekerdi Lászlónak igaza volt. Az euklideszi geometria felépítésének csoportelméleti háttere megjelenik a *Tentamen*ben. Azok az elemi mozgásformák, amiket Farkas a könyvében bevezet, a transláció, az eltolás, a kétféle rotáció, az egy pont körüli, a két pont körüli elforgatás, s hogy ezekből összetett műveleteket definiálunk, és velük különböző geometriai alakzatokat származtatunk, pontosan arról szól, amiről Klein erlangeni programjában olvashatunk. Farkas persze nem tudta mindezt úgy leírni, nem volt meg az algebrai háttere ehhez, de a mozgás, amit a könyvében lefektetett, az euklideszi geometria alapját jelentő ortogonális transzformáció-csoport.

– *Miért nem figyeltek erre jobban a matematikatörténészek?*

– Azért, mert nem ismerik eléggé a *Tentament*. Weszely Tibor ismeri, ezért azután ő is ugyanígy látja. Az a probléma, hogy az 1832–1833-ban latin nyelven megjelent *Tentamen*nek máig nem készült teljes magyar fordítása. Prékopa András professzor beszélt arról, hogy Amerikában ma reneszánszát éli a matematikatörténet. Majd nagyon pironkodhatunk, ha azt látjuk, hogy a *Tentamen* előbb megjelenik angolul, mint magyarul – mondta. Nekünk is vannak jó latinos szakembereink, akik a matematikatörténészekkel együttműködve elkészíthetnék a fordítást. Az Akadémia pedig kiadhatná. Így végre magyarul is olvasható lenne az a mű, amelyben megjelent Bolyai János világhíres *Appendixe*.

– Vekerdi László matematikatörténeti írásait, melyek on-line változatban jelentek meg, te válogattad, rendezted össze. Hogyan látod, ez az ember, aki nem volt matematikus, mennyiben járult hozzá a matematikatörténethez?

– Számomra Vekerdi László abszolút etalonná vált. Zseniális ember volt. Szemben kezdettől ő jelentette az egyetemi tanárt. Középkor voltam, amikor szombat délelőttönként a tévében megismételték a *Gólyavári esték* és a *Gondolkodás évszázadai* sorozatokat. Ott ő több előadást is tartott. Gyors, pergő beszédével elképesztő mennyiségű adatot, ismeretet adott a hallgatóságának. Arra gondoltam, ilyen lehet majd egy egyetemi előadás. Akkoriban már hallgattam a rádióban Herczeg János *A véges végtelen sorozatában* a Vekerdi Lászlóval készített beszélgetéseket. Lenyűgözött Vekerdi László elképesztő tájékozottsága. Később igyekeztem nyomon követni munkáit, olvastam cikkeiket, könyveit.

Már az egyetemen dolgoztam, amikor elhatároztam, hogy felhívom telefonon. Tudtam, hogy az Akadémia könyvtárában dolgozik, kikerestem a számát. Kicsöngött a telefon. – Beszerzés – szólt bele. Bemutakoztam, beszélgettünk kicsit, megadta az otthoni lakáscímét.

– Mert otthon sokáig tudatosan nem tartott semmiféle telefont.

– S akkor elküldtem neki az első írásaimat, elolvasta azokat, reflektált rájuk.

Szerettem volna meghívni őt Szegedre. 2002-ben két féléves Bolyai-kurzust tartottam az egyetemen. Egy félév Bolyai Farkas, egy félév Bolyai János. Akkor volt Bolyai János születésének kétszázadik évfordulója. Több előadás megtartására Bolyai-kutatókat hívtam. A záróelőadást Vekerdi Lászlónak szántam. Próbáltam rávenni, jöjjön el az egyetemünkre. Nem sikerült rábeszélnem, másokat ajánlott magá helyett.

Személyesen először és utoljára akkor találkoztunk, amikor megjelent a *Természet Világa* Bolyai-émlékszáma. A szerkesztőségben volt egy kis összejeövetel, lapbemutató, ahová a különszám szerzőit is meghívták. Hazafelé együtt mentünk hármasban, vele és Herczeg Jánossal. Az úton végig beszélgettünk, nagy élmény volt. Számomra a tudománytörténet-írásban Vekerdi László és Simonyi Károly jelenti a csúcst.

– Látom különös vonzalmadat a könyvekhez. Gyűjtöd, olvasod, szerkeszted és irod is azokat. Mi a forrása ennek a szeretetnek?

– A bibliofília lélektana messzire vezető kérdés. Nagy könyvtáram van, bár nem tartom magamat könyvgyűjtőnek. Már gyermekkoromban megszerettem a könyveket, szüleimtől és vaskúti keresztanyámtól is gyakran kaptam. Később, egyetemista koromban szintén sok könyvet vettem, mindig is szerettem a szép antik példányokat, a jó antikváriumokat és az izgalmas könyvárveréseket. Sajnos, a családi könyvtárakat az idő szele szinte mindig szétfújja, naiv illúzió azt gondolni, hogy amit valaki összegyűjt, az később is úgy marad. A múlt nyáron jártam Molnár Miklós tanár úrnál, ő már nyugdíjas, nála fizikatörténetet hallgattam, itt a szegedi egyetemen. Leült a kanapéra, én meg álltam a nagyszobája közepén, körülöttünk könyvek. Akkor azt mondta, válasszak: amelyik könyv megtetszik, azt elvihetem. Mondtam is neki, hogy fordított esetben nekem a szívem szakadna meg! De azért elhoztam egy nagy csomaggal...

– A XIX. századi kérdést, „Ment-e a könyvek által a világ elébb?”, eldöntötte már az idő. De milyen jövő vár könyveinkre a XXI. században, ebben az új, elektronikus világban? Az újabb könyvekre, s a régiekre is, melyeket generációkon át őrzgetett az emberiség?

– Itt Szegeden azt látom, hogy zárnak be a könyvesboltok, és az emberek inkább már az interneten böngésznek, mint mondjuk személyesen egy antikváriumban. Nálam a

könyv azonban mindenképpen előnyt élvez az elektronikus eszközökön való olvasással szemben. Azt az élményt, hogy az ember kezébe vesz egy szép könyvet, aminek van illata, kötése, táblája, bordás gerince, azt egy gép nem adja meg. Egy jó könyvtár nekem ma is szent hely. A könyveknek lelkiéletük van, és a régi könyveknek külön történetük, néha nem is akármilyen! A matematikakönyveknek is.

– *Lesz kinek továbbadnod a könyvek szeretetét?*

– A kétéves Berci fiam már szintén szereti lapozgatni és pakolgatni a könyveket. Karinthy Frigyes műveit és egy Jókai-összkiadást rendszeresen leszedegeti a polcokról. Szerencsére nem az összes könyvet. Még nem mindegyiket éri el. Remélem, a könyvek iránti szeretete később is megmarad. Hátha még a matematika és annak története iránt is kedvet kapna... Na, az lenne a legtisztább boldogság!

2018 tavaszán

„A minőség a lényegi kérdés, nem a nosztalgia”

Szarka Balázssal¹, Palotás Gáborral² és Avramucz Attilával³ Kriskó János beszélget a Piros Arany és az Erős Pista hungarikummá válásáról

– *Honnan eredeztethetők a Piros Arany és az Erős Pista hungarikumok gyökerei?*

Szarka Balázs – A kecskeméti Univer ÁFÉSZ hetényegyházi savanyítóüzeme 1965-ben indult. Egy év múlva kezdett hozzá az üzem a különféle ételízesítő krémek gyártásához. Az első a tormakrém volt a sorban. Az ÁFÉSZ vezetése létrehozott egy újítóbrigádot, amelyben külső újítók is szerepet kaptak. Közöttük volt Horváth György vegyész-mérnök, aki akkoriban a megyei Minőségvizsgáló Intézet igazgatója volt, benne volt a brigádban Szabó Imre, a Kecskeméti Konzervgyár II. telepének vezetője és Bontovics Gyula, a Mészöly Gyula-telep laborvezetője. Abban az időben a hetényegyházi üzemet Bódogh Zoltán vezette. Ők kísérleteztek ki ezeket az ételízesítőket, többek között a Piros Arany elnevezett paprikakrém gyártását is. Ennek tapasztalataira építve aztán sorra jelentek meg a különféle ételízesítő krémek, így a ma is gyártott Gulyáskrémünk meg a többi hasonló termék.

– *Hogyan vetődött fel egyáltalán, hogy paprikakrémet kellene gyártani? Volt erre igény a piacon?*

Szarka Balázs – Nem volt ilyen igény. Nem akarom megbántani az újítócsapatot, de valójában semmiféle tudományos megalapozottsága nem volt a gyártás elkezdésének, hiszen a nagyanyáink generációja pontosan ugyanezt a technológiát alkalmazta akkoriban. Leszedték a paprikát a fagyok beállta előtt, apróra darabolták, sóval tartósították, és a téli időszakban ezt használták a friss paprika helyett ízesítésre. Hamar kiderült, hogy a nagyanyáink által eltett paprika színe, állaga más volt, mint az általunk gyártotté. Bebarnult, megpenészedett, annak ellenére, hogy a mi termékünkhöz képest jóval több sót tettek bele. Igaz, más tartósítószer nem. A mi technológiai újításunk lényege az volt, hogy úgynevezett hideg sűrítést alkalmaztunk. Ledaráltuk a paprikát, a só hatására lejátszódott egy diffúzió, a kioldódott levet leengedtük, és így besűrítettük a krémet. Utána az így nyert pépet homogenizáltuk, újradaráltuk, és adtunk még hozzá tartósítószeret.

A kezdeti időben stabilizálódott az egyes összetevők aránya is, hogy mennyi csemege és csípős fűszerpaprikát és mennyi pritamínpaprikát használunk fel a termékhez. Ezek az arányok döntötték el aztán az egyes krémfajták színét és ízét.

Sorozatunk az Agrárminisztérium „Hungarikumok és a nemzeti értékek megőrzésének, népszerűsítésének támogatása” program keretében készül. (A Szerk.)

1 Szarka Balázs, az Univer Szövetkezeti Zrt. vezérigazgatója

2 Palotás Gábor okleveles vegyész, TQM-menedzser szakközgazdász, az Univer Product Zrt. stratégiai-fejlesztési igazgatója

3 Avramucz Attila közgazdász, az Univer Product Zrt. vállalati kapcsolatok igazgatója

– *Mennyire volt könnyű bevezetni a piacra a Piros Aranyat? Kellett-e változtatni például a technológián?*

Szarka Balázs – Amikor én 1976-ban kikerültem a hetényegyházi üzem élére, akkor még a mainál jóval kisebb tételben gyártottuk a Piros Aranyat. A technológiai finomításokat ugyanakkor folyamatosan végeztük, mert rájöttünk néhány hibára. Kezdetben fekvő tartályba darálták a paprikát, nem kezelték, nem keverték, nagy felületen levegővel érintkezett az alapanyag. A felső 30 centiméteres réteg ennek következtében bebarnult, megpenésedett, ki kellett dobni. Sok más apró dologra is rájöttünk a gyártás során. A tapasztalatokat értékelve hamar áttértünk az álló tartályokra, ügyeltünk rá, hogy ezek mindig tele legyenek, és hogy az alapanyag csak egészen minimális felületen érintkezzen a levegővel. 1976 táján kezdtük keringetőszivattyúval folyamatosan mozgatni az alapanyagot. Amikor én odakerültem, összehasonlítva a mai technológiánkkal, még nagyon kezdetleges módon végeztük a gyártást. Nem volt egyetlen szivattyú sem az üzemben. A paprikát szőlős kádakba daráltuk, lapáttal, kézi erővel mozgattuk, cserpákkal meregettük. Ifjú munkatársaim el sem hiszik a mai, zárt technológiai sort látva, hogy milyen állapotból indult a Piros Arany és a többi krémünk gyártása.

– *Elárulhatja, hogy mi a Piros Arany pontos összetétele, vagy védett gyártási titoknak számít?*

Szarka Balázs – Nem titok, hogy a pritaminpaprika az egyik meghatározó alapanyag, és ehhez adagolunk még édes és csípős fűszerpaprikát. Az arányokon múlik, hogy csemege vagy csípős változatot állítunk-e elő. A Piros Arany nevű paprikakrémet a kezdetektől ebben a kétféle ízben gyártottuk, és ez máig sem változott.

A másik paprikaalapú termékcsaládunk, az Erős Pista, az Édes Anna és a Haragos Pista nem krém, hanem darabosabb, durvábbra darált paprikából készül. A különféle csípős-ségű termékekhez mind külön technológiát dolgoztak ki a kollégáim. Ez a mindenkori laborvizsgálatok függvénye.

Palotás Gábor – A hagyományos, húsdarálóval ledarált, házilag készített ízesítőhöz a legközelebb az Erős Pista áll, hiszen az is egy durva darálmány. A mai Piros Arany viszont már olyan finoman őrlött termék, amelynek a gyártása komoly ipari berendezést igényel. Háztartásban ilyen finomságú krémet lehetetlen előállítani, ehhez már úgynevezett kolloidmalom kell.

– *Mire képes a kolloidmalom?*

Palotás Gábor – Kolloidmalom alatt olyan berendezést értünk, amelyben őrlőkövek között áramlik át az alapanyag, folyékony halmazállapotban. Ennyiben feltétlenül eltér a száraz nyersanyagot őrlő gabonamalmoktól. A szemcsék mérettartománya a kolloidmalom esetében 100-300 mikron, ezzel lehet előállítani ipari körülmények között a finom eloszlású, teljesen homogén krémet.

Szarka Balázs – Odahaza a háziasszony ezt a finomságot nem volt képes elérni a maga eszközeivel. Kezdetben a mi őrlőinkkel szintén képtelenek voltunk erre. Azokat az őrlőket a házi TMK-műhelyben gyártattuk le, jobb hatásfokú volt már, mint a húsdaráló, de messze elmaradt a mai technológiától. A mai Fryma márkájú kolloidmalmaink sokkal finomabb munkát végeznek.

– *Miért fontos, hogy ennyire apró szemcsés legyen a krém? Van ennek jelentősége a felhasználó szempontjából?*

Palotás Gábor – Bizonyos felhasználási területeken igenis van jelentősége, mert ha azt akarjuk, hogy a paprika íze meg a színe maradéktalanul ott legyen a termékben, hogy ne legyenek darabok, héjak, magvak a végtermékben, akkor ez a finom őrlés a célravezető.

– *Mi maradt meg az eredeti hagyományból a technológia korszerűsödésével?*

Palotás Gábor – A hagyománynak a hungarikummá nyilvánításban fontos szerepe volt. A házi paprikatartósítást, amelyet a paprikatermelő vidékeken honosítottak meg a gazdák, a mai napig meg lehet találni a háztartásokban. Magam is jártam olyan paprikatermelőknél, akik még mindig alkalmazzák a hagyományos, sóval való tartósítást, kóstoltam ilyen házi készítményt, mi több, magam is megpróbálkoztam a házi előállításával. Ennek aztán lettek későbbi folyamánai, hogy olyan extrém erősségű, már általunk nemesített fajták, illetve külföldről származó vadfajták is a látóterünkbe kerültek, amikből a Haragos Pista és a nála még erősebb munkaverziók is elkészültek.

Arra vonatkozóan nincsenek adataink, hogy a hagyományos eljárással készített házi terméket pontosan mikor említik először az irodalomban. A paprikaőrlemények irodalma alaposan feldolgozott, de hogy ezt az Erős Pista-szerű darálmányt mióta készítik, csak becsülni tudjuk. Annyit biztosan állíthatunk, hogy a már említett újtóbrigrád a hatvanas években mint hagyománnyal, találkozott az eljárással. Amikor a pályázati anyagokban azt kellett leírunk, hogy milyen múltra tekint vissza a termék, akkor két generációnyi időt, 50 évet már nyugodt lélekkel le tudtunk írni, hiszen mi magunk is találkoztunk olyan termelőkkel, akik 40-50 éve állnak szerződésben velünk, és maguk is készítene a családi hagyományok alapján ilyen eljárással tartósított paprikát. A termék hagyományos jellegét tehát annak ellenére hangsúlyozom, hogy túl sok egzakt adatunk a kezdetek igazolására nincsen. A hagyomány természetesen fontos a számunkra, de ahogyan azt Szarka elnök úr is hangsúlyozta, az utóbbi évtizedekben már nagyipari eszközökkel állítjuk elő a Piros Aranyat is, az Erős Pistát is. Ez az eljárás olyan egyenletes minőséget, és még számos más minőségi jellemzőt is lehetővé tett, amiről háztartási körülmények között álmodni sem lehet.

Szarka Balázs – Készítettünk gasztronómiai célokra, a vendéglátóhelyek számára kerámiaedényekben kínálható Erős Pistát. Azt vettük észre, hogy miután az eredeti tartalma kifogyott ezeknek az edényeknek, nem a mi termékünkkel töltötték fel újra, hanem a hagyományos módon, maguk előállította paprikadarálmánnyal, amellyel szemben aztán joggal merültek fel minőségi kifogások a vendégek részéről. Az edényen a mi nevünk és logónk szerepel, az érintett vendéglátóhelyek tehát lejártnak bennünket ezzel az eljárással. Nem egy csárdában és vendéglőben találkoztam magam is a jelenséggel.

– *A hagyományos eljárásról részletesen beszéltünk. Hogyan változott mára a technológia?*

Palotás Gábor – Nekem az elmúlt 20 évre van visszatekintésem. Mindazt, ami 1995 előtt volt, legfeljebb hallomásból ismerem. A mai technológiáról annyit érdemes tudni előljáróban, hogy akinek van pénze, az megvehet gyakorlatilag bármit. 1990 előtt, a COCOM-listák megszűntéig nem volt így. Korábban a kolloidmalmokat, a köves őrlőket súlyos devizáért tudta a cég beszerezni Nyugat-Európából. Aki abban a korszakban egy kicsit is benne volt, az pontosan tudja, hogy mit jelentett egy beruházást elfogadtatni, a szükséges devizát megszerezni rá.

Szarka Balázs – Többnyire használt gépeket hoztuk ki ezekből az országokból, mert eleve nem kaptunk importra engedélyt. A húsiparban kiselejtezett kuttertől kezdve a különféle őrlőig, fogas őrlőig például. A konzervgyárból kiselejtezett mosót újtottuk fel például a már említett ügyes TMK-s csapat segítségével, és próbáltuk vonalba állítani lépésről lépésre ezen a területen.

Palotás Gábor – Ma sokkal jobb helyzetben vagyunk. Ha össze akarunk állítani egy technológiai sort vagy vonalat, akkor a részegységeit meg tudjuk vásárolni. Sok minden automatizálva van, a vezérlés például, a lehetőségeink tehát sokkal jobbak, „mindössze” pénz kell a szükséges berendezések megvásárlására. Ettől függetlenül a folyamat szabá-

lyozására, a paraméterekre, az összetevőkre nagyon oda kell figyelnünk továbbra is, ha minőségi terméket szeretnénk. Ami a gépeknél és a berendezéseknél ma sokkal nagyobb kihívás, az a nyersanyag. A berendezés tudja mindazt, amit tudnia kell, de a termék szempontjából rengeteg múlik azon, hogy milyen alapanyagból állítjuk elő.

– Ha az előállítás folyamata szinte az elejétől a végéig automatizált, tehát bárhol elképzelhető volna, mitől válik mégis hungarikummá a termék?

Palotás Gábor – Tekintsük úgy, hogy az alapanyag beérkezett a gyárba. Ez korántsem magától értetődő, de most tekintsük adottságnak. A termeltetésről később még bővebben szót ejtünk. Tételezzük fel tehát, hogy amire szükségünk van, az az előírt minőségben és megfelelő mennyiségben beérkezett a gyárudvarba. Innen kerül a megfelelő technológiai eljárás alá. Fontos megjegyezni, hogy az élelmiszeriparban ugyan nem elhanyagolható a technológia, de mindent meghatároz az alapanyag minősége. Jó terméket csak jó minőségű alapanyagból remélhetünk. Ha ez nem adott, akkor legfeljebb kozmetikázni lehet a minőségen, de az nem a mi műfajunk, és főleg nem egy ilyen nagy múltú, jól bevezetett termékénél, amelyet ráadásul nemzeti értékévé nyilvánítottak. Ha a megfelelő minőségű alapanyag a rendelkezésünkre áll, többlépcsős mosás következik. Alaposan meg kell tisztítani a paprikát, amit előírás szerint, kézzel szedtek le. A termeltetéshez tartozik, de azért kell már itt is hangsúlyoznom, mert ez eleve feltételez egy minőséget. Már ami beérkezik, is eléggé tiszta anyag, a zöld szárazakat eltávolították róla a termelők, de ennek ellenére szükség van a többlépcsős, alapos mosásra, hiszen a termőföldről érkezik hozzánk, az üzembe.

– Ez a kézműves jelleg biztosítja azt is, hogy rothadásnak indult, penészedő alapanyag még véletlenül sem kerülhet a feldolgozósorra?

Szarka Balázs – A kezdetekkor a termelő behozta a paprikát mindenféle kétes tisztaságú ládában, esetleg zsákokban. Ha esetleg nem mindjárt a szedés napján hozta be, az őszi, még meleg időszakokban néhány nap alatt is komoly minőségvesztés történt. Amikor elkezdtük a gépesítést, a mosást, azt kértük a termelőinktől, hogy ne a saját ládáikat használják, hanem az általunk biztosított konténereket. Korábban a beszállított paprikát először műanyag ládába öntötték át, ez persze megint kézi munka, de szükség volt rá. Előfordult ugyanis, hogy a beszállított ládák tetején ugyan friss paprika volt egy vékony rétegben, de a láda tartalma zömmel háromnapos, már erősen kifogásolható minőségű alapanyagot tartalmazott. Ma már eleve műanyag konténerekkel indul a folyamat, kézi erő nélkül, hiszen targoncával szállítjuk a helyszínre a konténereket, majd az első munkaművelethez, a mosóhoz is.

Palotás Gábor – Sok olyan fontos részlet van, amin az ember könnyen átsiklik, mert nekünk számos dolog magától értetődő a folyamatban. A többlépcsős mosást és az őrlést, darálást követően valójában félkész terméket teszünk el. Ismert, hogy a mezőgazdasági termékek feldolgozása az élelmiszeriparban mindig szezonális, azaz a terméket az év egy meghatározott részében lehet feldolgozni, és az év hátralévő részében ebből a félkész termékből dolgozunk tovább. Ez a félkész termék hideg tartósítással van eltéve, hőkezelésen nem esik át, nem fagyasztjuk, nem melegítjük, hanem mindössze összekeverjük az alkotóelemeket, ami a paprikán kívül a só és egy-két adalékanyag. Ezeknek a segítségével állítjuk be a termék pH-ját, a savanyúságát annak érdekében, hogy a félkész termék kockázat nélkül eltartható legyen. Itt már nagyon komoly minőségi és élelmiszer-biztonsági előírásoknak kell megfelelni. Az alkotóelemeket összekeverjük, összedaráljuk, és az így keletkezett félkész pépet tartályokba szivattyúzzuk. Sajnos mindez így elmondva nem adja vissza ennek a technológiának a zárt jellegét. Ha az üzemet felülről, repülőgépről

néznénk, akár olajfinomítónak is tűnhetne, hiszen több ezer tonnányi tartálykapacitás található az üzem területén. Ekkora mennyiséget kell eltárolnunk ahhoz, hogy aztán az év folyamán a piaci igényeknek folyamatosan eleget tudjunk tenni, hogy ki tudjuk szolgálni a belföldi és a külföldi vevőinket, megrendelőinket.

Szarka Balázs – Pritaminpaprikából 1500 tonna körüli az éves átlag, édes fűszerpaprikából körülbelül 1800 tonna, erős fűszerpaprikából pedig mintegy 1600 tonna. Mindez ősszel beérkezik kb. két hónap alatt, és ezt kell nekünk félkész termékként a tartályokban minőségvesztés nélkül eltárolni. A hatalmas tartálypark miatt tényleg úgy nézhet ki az üzemünk felülről, mint egy olajfinomító.

– *A félkész termék már krémállagú?*

Palotás Gábor – A félkész termék egy durva darálmány. A tartályokban játszódik le a diffúzió folyamata néhány hét alatt: a sóval összekevert paprikában a só az ozmózis nyomáskülönbség miatt behatol a paprikába, megbontja a sejtes szerkezetet, a sejtekben lévő víz elválik a paprikától, és a tartály alján összegyűlik. Ezt a későbbiekben leengedjük. Ezt nevezzük „hideg besűrítésnek”, ami oda vezet, hogy az értékes alkotóelemek, a szárazanyag, a színanyag, csípős fajtáknál a csípősség anyagok besűrűsödnek. Ebből a félkész anyagból kell nekünk ételízítésre alkalmas végterméket előállítanunk.

– *Hasonló a technológiai eljárás az Erős Pista előállításánál is?*

Palotás Gábor – Az Erős Pista esetében is hasonlóan járunk el, azzal a különbséggel, hogy ott száz százalékban csípős alapanyaggal, erős fűszerpaprikával dolgozunk. Az Erős Pista testvére vagy hitvese az Édes Anna, ami viszont abszolút csípmentes. Hogy az arányokat is szemléltessem: Erős Pistából a nyolc-kilencszeresét várja tőlünk a piac, mint az Édes Annából. Ezek a termékeink alapvetően utóízítésre szolgálnak, ott pedig a csípősség van előtérben. Főzéshez inkább a Piros Arany különféle verzióit használják. Az Édes Anna tehát jóval szűkebb körben fogy. Fontos tudni, hogy a múlt század húszas éveitől csípmentes, tehát édes paprika nem is létezett, az első ilyen fajtát egy magyar nemesítő, Horváth Ferenc szelektálta 1928-ban. Valószínű tehát, hogy a hagyományban az Édes Anna előképét emiatt nem is találunk meg. Édes paprikát a jelzett időszakban úgy lehetett előállítani, hogy kézzel felhasználhatták a csípős fűszerpaprikát, és óriási munkaerő-ráfordítással eltávolították a csípősségért felelős ereket. 1920 előtt tehát csak ezzel az eljárással lehetett csípmentes, vagy közel csípmentes örleményt előállítani. Ráadásul a szárításhoz még fel is kellett fűzni a paprikát, természetesen azt is kézi erővel. Ma már elképzelhetetlen, hogy ekkora munkaráfordítással, rentábilis módon lehessen terméket előállítani.

Szarka Balázs – A fűszerpaprikát a mai napig kézzel törik le a töről a szerződéses partnereink. A pritaminpaprikát pedig kézzel kell leszeletelni. Itt van komoly szerepe a nemesítésnek, a zárt bibéjű paprika termesztésbe állításával. Korábban a pritaminpaprika nyitott bibéjű volt, és igen nagy százalékban jelentkezett nála a magház penészesedése. Nem volt elég tehát, hogy kézzel kellett szeletelni, hanem olykor a penészesedés miatt ki kellett dobni a paprika felét, vagy akár az egészet is. A nemesítéssel, a zárt bibés változat előállításával elértük, hogy a magházpenésszel nem kell a továbbiakban számolnunk. A ma termesztésbe állított pritaminfajták már mind ilyenek.

Palotás Gábor – Visszatérve a gyártáshoz, miután a megfelelő arányokban összekevertük az összetevőket, akkor következik a már említett finomőrlés, vagy köves őrlés, a kolloidálás, ami a Piros Arany finom eloszlású állapotát eredményezi. A Piros Aranyról tehát joggal mondhatjuk, hogy az mai állapotában már a hagyományos változatnak egy industrializált továbbfejlesztése. Tulajdonképpen az Erős Pista is az, mert az állandó

minőséget csak így lehet garantálni. De az Erős Pista nyilvánvalóan közelebb áll a hagyományos termékhez, megjelenését tekintve mindenképpen. A Piros Arany esetében ezt a finom eloszlású krémet betöltjük a tubusokba, azokba az alumíniumtubusokba, amelyek az Univer tevékenysége révén váltak Magyarországon az élelmiszerek bevett csomagolóanyagává. Korábban a tubus a gyógyszerek és a kozmetikumok csomagolóanyaga volt, az élelmiszeriparban egyáltalán nem volt jellemző. Legelőször az Univerrel lehetett egyértelműen azonosítani a tubusos ételízesítővel. Ezen ugyan már rég túl vagyunk, de úgy 30 évvel ezelőtt az utca emberének még egyet jelentett az alumíniumtubus az Univerrel. Büszkék vagyunk rá ma is, hiszen a magyar élelmiszeriparban fontos mérföldkő volt az alumínium csomagolóanyag bevezetése.

Szarka Balázs – A 80-as években volt egy olyan időszak, amikor Magyarországon egy főre vetítetten Piros Aranyból több fogyott, mint fogkrémből.

Palotás Gábor – A fénykorban Magyarországon három tubusgyár is működött. Ma ezekből jó, ha egy működik. Az egyik legnagyobb vevőik mi voltunk. Természetesen a fogkrém és a kozmetikumok is ott voltak a sorban.

Szarka Balázs – Aztán elkezdtük az üveges kiszerelést, majd később a flakonos kiszerelést. Mi váltottunk a tubusról különféle egyéb csomagolóanyagokra.

Palotás Gábor – Ha az Univer teljes termékkörét nézzük, akkor a tubus ma már nem a vezető csomagolóanyag nálunk sem, de ma is jelentős. A Piros Aranyon túl idetartozik a majonéz, a mustár, az Univer Gulyáskrém, a fokhagyma- és vöröshagymakrémeink.

Avramucz Attila – Az Univer még ma is jelentős mennyiségű tubusos terméket állít elő. És nem is véletlenül. Azt tudni kell, hogy az alumínium tökéletesen oxigénzáró anyag, ennek megfelelően az oxidálódási folyamatok nagyon minimálisra redukálhatók. A termék nagyon jól őrzi az eredeti ízét az alumíniumcsomagolásban, és ez kifejezetten nemcsak a Piros Aranya vagy az Univer Gulyáskrémre igaz, hanem például az olajos emulziókra is, mint amilyen például a majonéz. Az alumíniumtubus hatékonyan őrzi a majonéz friss ízét, az avasodási folyamatok lényegesen lassabbak, mint más, modern csomagolóanyagok esetében. A másik, fontos érv a tubus mellett a nagyon egyszerű használat és a pontos adagolhatóság. Nagy erénye a tubusnak, hogy a tartalma nem szennyeződik azáltal, hogy például kanállal belenyúlunk, nem tud a tubusba beleesni semmi, ezáltal tényleg garantálható az, hogy felbontás után is nagyon hosszú ideig lehet ezeket a termékeket változatlan élvezeti értékkel használni. A tubusnak – annak ellenére, hogy a 90-es évektől nagyon nagy számban megjelentek más típusú csomagolóanyagok, leginkább flakonok, talpas tasakos kiszerelések, üveges kiszerelések, és az Univer ezek mindegyikét alkalmazza is – továbbra is nagy szerepe lesz, pontosan az előbbieken említett praktikus-sága, fogyasztóbarát mivolta, és a szavatossági idő meghosszabbításával a jó minőségű termék garantálása miatt.

Szarka Balázs – Egyetértve mindazzal, amit Avramucz igazgató úr elmondott, nekünk éppen a szavatossági idő meghosszabbítása miatt kellett váltanunk az üveges kiszerelések felé. A tubusok esetében a só gázképződést idézett elő, aminek folytán egy idő után kilyukadtak, és lehetetlen volt hosszabb szavatosságot garantálni. Ezért kellett módszeresen új csomagolóanyagokat keresnünk. Kerestük az alumínium alternatíváit, próbálkoztunk a műanyaggal, de sok ok miatt nem igazolta a hozzá fűzött várakozásokat. Az üveges kiszerelés mellett a tubusok élelmiszeriparban használatos belső bevonatainak fejlődése hozta el a megnyugtató megoldást.

Említék egy érdekességet, ha már nosztalgizunk. Amikor a tubusos gyártással elindultunk, a kozmetikai iparban használatos tubusok szűk szájjal készültek, éppen a gazdaságos adagolás miatt. Nekünk ez nem volt alkalmas, hiszen az volt az érdekünk, hogy minél több fogyjon a termékből. Új szerszámot gyártattunk Sirokon, a tubusgyártó

cégnél, hogy minél bővebb szája legyen a tubusnak. Először 80 grammos kiszerelessel jelentkeztünk, utána jött a 160-180 grammos változat, ott tényleg célunk volt, hogy a nagy tubusos kiszerelesséknek minél bővebb legyen a szája. Bár volt egy ellenérv, nevezetesen, hogy a tubus minél kevesebb levegőt szívjon vissza, hiszen ez a szempont az eltarthatóság miatt lényeges. Sok apró lépést meg kellett tennünk, mire a mai állapotig eljutottunk.

– *Tudják, hogy kinek a fejéből pattant ki az alumíniumtubus élelmiszeripari felhasználásának ötlete?*

– A már említett újtóbrigád javaslata volt, hogy kapjon a Piros Arany tubusos kiszerelessét. A kezdetekkor elég kezdetleges megoldással indultunk, úgynevezett TUFUMA márkájú töltőgépekkel kezdték tölteni. Valójában nem a Piros Arannyal kezdődött, hanem a torma krémmel. Meg gyártottunk három- vagy négyféle tortaszínesítő aszpikot. Ott Hetényegyházán használtuk ezt az NDK-ban gyártott töltőgépet. Ezzel kezdték a torma krémet töltögetni. A tormánál is jelentkezett a korábban már említett probléma, hogy gázosodott a tubus. Adódott, hogy kipróbáljuk a tubust a Piros Arany csomagolóanyagaként is. Így haladtunk lépésről lépésre.

Avramucz Attila – Ipartörténeti érdekesség, hogy nem feltétlenül az a TUFUMA berendezés, amivel a munkát kezdték, de egy ilyen berendezés még a mai napig megtalálható az Univernél, működőképes állapotba hozhatóan. Nem múzeumban, hanem a karbantartási raktárban őrizzük. De olyan állapotban van, hogy bármikor múzeumi darab is válhat belőle.

Szarka Balázs – Ugyanaz a TUFUMA töltőgép, amivel a torma krémet töltöttük, házi átalakítással alkalmassá tehető például fűszerpor töltésére. Úgy tudom, ma is használatban van erre a célra.

– *A technológiai folyamatot végigvettük ugyan, de még nem látom pontosan, hogyan áll elő az a végleges termék, ami végül a tubusokba kerül.*

Palotás Gábor – A félkész terméket a szükséges mennyiségben kivesszük a tartályból, és egy keverőgépben összekeverik meghatározott arányban.

– *A keverék arányai gyártási titokként kezelendők, vagy megtudható?*

– A receptúrát nem szoktuk kiszögezni a falújságra. A százalékok nem publikusak, de hogy milyen alkotórészekből áll a krém, arról már beszéltünk.

Szarka Balázs – A félkésznek bizonyos ideig mindenképpen állnia kell a tartályban, hogy a diffúzió lejátszódjon. Ha ez nem történik meg előírás szerűen, és a diffúzió előtt tubusba vagy üvegbe kerül a krém, akkor egy idő után a csomagolt terméknel is kiválik a lé. Fontos a tartályban töltött idő a homogénizálás miatt is.

– *Feltehetően számos más paprikatermelő országban is ismerhetik a paprikakrémet. Miben más a Piros Arany, mint az összes többi?*

Palotás Gábor – Valóban léteznek más gyártók által készített paprikakrémek is. Ilyen például az észak-afrikai Harissa paszta. A hungarikummá válás szempontjából is nagyon fontos kérdéshez érkeztünk. Hogy miben más, esetleg miben jobb a mi termékünk a többinél, ez nagyon gyakran felmerülő kérdés. Sokféleképpen lehet hasonló paprikakrémet és pasztát gyártani. A Piros Aranyhoz hasonló, krémszerű termékek jellemzően főztek és hőkezelték, emiatt teljesen más az ízük, mint a Piros Aranyé. Erős Pista-szerű darálmányokat valóban készítenek másutt is, Kínától, Spanyolországon át, Közép-Amerikáig. Amiket mi ismerünk, azokat kivétel nélkül ecettel tartósítják, ami erő-

sen korlátozza az ételízítésre való felhasználhatóságukat. Más az ízük, szükségképpen mások a felhasználási lehetőségeik is. Ennek az eltérő ízvilágnak a következménye az is, hogyha valaki külföldről hozzánk érkezik, és megkóstolja a mi paprikakrémünket, akkor sokszor el akarja vinni magával, vagy megkérdezi, hogy a saját hazájában hol tud hozzájutni. Amikor felvetődik, hogy a Piros Arany és az Erős Pista hogyan került be a nemzeti értéktárba meg a Hungarikumok Gyűjteményébe, az a válaszuk, hogy ezek annyira ránk jellemző, hozzánk tartozó készítmények, hogyha külföldre megyünk, általában akkor is visszük őket magunkkal. A külföldiek is azonosítják velünk, keresik és becsülik mindkettőt. Számptalan alátámasztást adtunk ennek egyébként a hungarikumpályázatban. Csatoltunk fogyasztói leveleket, hivatkoztunk különféle honlapokra. A termék mássága és a ránk jellemző jegyek így együtt adják, hogy részei lehettünk a hungarikumok családjának.

Szarka Balázs – Kulcskérdés a Palotás Gábor által említett hőkezelés. Bármelyik ételnek, amelyet hőkezelésnek vetnek alá, feltétlenül megváltozik az íze és a színe, és a kezelés a vitamin- és ásványianyag-tartalomra is hatással lehet. Az Univernél mi mind a mai napig hidegtartósítással dolgozunk. A másik kulcskérdés a fajták, amelyeket felhasználunk a termék előállításához. Azok a paprikafajták, amelyeket mi termeltetünk és felhasználunk, az adott klimatikus viszonyokat is számításba véve, más ízűek és más színűek, mint például egy kaliforniai paprika.

Avramucz Attila – Mindvégig megmaradt jellemző érvként mindkét termékünkkel kapcsolatban, hogy általuk a friss magyar paprika íze egész évben elérhető. És itt a friss magyar paprikára helyezem a hangsúlyt, mert abban a pillanatban, amint hőkezelésnek vetik alá, megfőzik, vagy éppen szárítják, már egészen más ízvilág mutatkozik. Mindenképpen olyan karaktert kap, amely nem a friss paprika ízét tükrözi, egy másik irányba visz. Kulcsérv, hogy amikor a mi termékeinket használják egy gulyásleveshez vagy pörköltözhöz, a friss ízek a Piros Aranyhoz vagy az Erős Pistához köszönhetőek.

– Ha ekkora szerepe van az éghajlati tényezőknek és a fajtáknak egyaránt, jogosan tehető fel a kérdés, hogy hol vannak a határok, amelyeken belül még termeltet, illetve ahonnan felvásárol paprikát az Univer?

Szarka Balázs – Közgazdasági okok miatt is, de a fajták és a klímaviszonyok miatt is mintegy 80 kilométeres körzeten belül alakultak ki azok a termőterületek, ahonnan mi az alapanyagot már évtizedek óta beszerezzük. A kezdetekkor, amikor hozzákezdünk a Piros Arany gyártásához, a szövetkezetnek nagyon széles volt a profilja, felvásárlótelepeket működtetünk. Vásároltuk a nyulát, a szőlőt, és még nagyon sok más terményt és terméket, így a paprikát is, zömmel kistermelőktől, akik az úgynevezett szűk háztáji gazdaságaikban termelték meg az eladásra felkínált termékeiket. Számos fajtával dolgoztak, ezt behozták a felvásárlótelepre, és innen már a szövetkezet szállította az alapanyagot a heténygyházi üzembe. Más volt még a nagyságrend, ma több ezer tonnányi paprikát dolgozunk fel, akkoriban mindössze 100 tonna volt az éves mennyiség. Két-három év elteltével döntöttünk úgy, hogy ne a felvásárlótelepen keresztül szerezzük be az alapanyagot, mert nagyon egyenetlen a minőség, rengeteg a velünk kapcsolatban kerülő termelő, hanem próbáljunk meg szisztematikusan termeltetni, szerződéses partnerekkel. Ebből alakult ki aztán az a nagyüzemi termeltetés, amelynek révén ma a szükséges mennyiségű és minőségű alapanyagokhoz hozzájutunk. Ehhez már társul az azonos fajta, azonos minőség, ami a végeredmény minőségét is biztonságosan és hosszú távon garantálhatja. A korábban termeltetésbe állított fajtáknál bizony minőségromlás következett be, mert a termelőink kezdetben lazán kezelték a technológiai előírásokat, nem azt a fémzáralt vetőmagot használták például, amit előírtunk, keverték, maguk nyerték ki a vetőmagot.

– *Ma a vetőmagot is az Univer biztosítja, s ily módon a fajtákat is a cég határozza meg?*

Palotás Gábor – Kezdjük ezt a történetet is az elejéről. Ugyan más kontinensről származik, de a kedvező éghajlati és talajadottságok miatt ma kimondható, hogy a paprika az egyik legmagyarabb fűszernövényünk. Fűszerpaprika-termesztésre nincs mindenütt lehetőség, hiszen egy melegigényes növényről van szó, Európán belül a Mediterráneumon kívül gyakorlatilag mi a termeltetés északi határán helyezkedünk el. Magyarország, és azon belül is a Duna–Tisza mente déli része az, ami a napsütéses órák száma, illetve a vegetációs időszak hőösszege miatt alkalmas a paprikatermesztésre. Hagyományosan is öntéstalajokon termesztették a paprikát, amelynek a tápanyag-összetétele is megfelelt a növénynek. Ezeknek a tényezőknél az együttállása vezetett oda, hogy a dél-alföldi régióban a paprika ilyen fontos fűszernövény lett. Már a 20. század első felétől szabályozták a fűszerpaprika termesztését olyanformán, hogy csak kijelölt körzetekben volt lehetőség a termesztésre. Ebből a szabályozásból fejlődött ki a mai kalocsai és szegedi tájkörzet is. A tájkörzeteken a névadó települések és a hozzájuk tartozó, hasonló talajadottságokkal és klimatikus viszonyokkal jellemezhető települések értendőek. A kalocsai tájkörzet felnyúlik Kecskemét környékéig, abba tehát mi is beletartozunk, a szegedi valamivel kisebb. Fontos, hogy ez a más földrészről behozott növény alkalmazkodott az itteni adottságokhoz. Annak idején, amikor a nemesítés még nem volt szervezett és intézményes, akkor úgynevezett tájfajtákról beszélhettünk, ezek lettek az alapjai a későbbi, nemesített fajtáknak. Azért nagyon fontos erről beszélni, mert ha a mai magyar mezőgazdaságon végignéznünk, nem sok olyan növényt találunk, amelyeknek a termesztése kizárólag hazai genetikai alapokon nyugszik. A fűszerpaprika a mai napig ilyen. A paradicsomnál, vagy más kertészeti kultúráknál jellemzően világcégek nemzetközileg is forgalmazott fajtái kerülnek termeltetésbe, a fűszerpaprika esetében gyakorlatilag csak hazai fajták játszanak szerepet. Az intézményesült nemesítés ügyeiből annyi érdekes a mi szempontunkból, hogy ez a nemesítés, amely évtizedeken át kielégítette a hazai szaporítóanyag-igényeket, a rendszerváltás után, a 2000-es évekre erőteljesen elsorvadt. Az állami intézmények, mint a Kalocsai Fűszerpaprika Kutató-Fejlesztő Nonprofit Kft. – amely Kalocsai Paprika- és Vegykísérleti Állomás néven a maga műfajában első volt a világon – anyagi források híján a kétezres évekre már nem tudott minden felmerülő igényt kielégíteni, például a mi igényeinket a speciális csipős fűszerpaprika-fajták nemesítésére. Így aztán 2010-re az Univer is, először csak pénzzel, aztán később erre a célra létrehozott, saját szakmai stábbal nemesítésbe fogott, azért, hogy a rendelkezésünkre álló fajtakinálatot szélesítsük és frissítsük.

– *Ebből a nemesítési programból született a Haragos Pista?*

Palotás Gábor – A Haragos Pista ennek a folyamatnak egy mellékterméke volt, mert mi azt tűztük ki célul, hogy a meglévő sztenderd termékeinknek, elsősorban az Erős Pistának az alapanyagát biztosítsuk.

– *Miért nem voltak jók a korábban használt fajták? Elkorcsosultak?*

Palotás Gábor – Másként fogalmaznék. Egyrésztől változtak az elvárások. Említettem az agrárökológiai és természeti adottságokat. Azért ezek évszázadok vagy évtizedek távlatában közel sem állandók, mostanában jól érzékelhető a saját bőrünkön is, hogy egészen különleges éghajlatú évjáratok vannak. Egyik évben évszázados vízszintrekord, az esővízre és a talajvízre gondolok, aztán a másik évben meg 3–4 hetes olyan szárazság és forróság, amit nehéz tolerálni az embernek is, és nehéz tolerálni a növénynek is. Másként viselkednek a növénybetegségek is ilyen szélsőséges viszonyok között. A szántóföldi fűszerpaprika-termesztés egyik legnagyobb ellensége a baktériumos levélfoltosodás. A korábbi, termesztésbe állított fajták nem voltak rezisztensek ez ellen a betegség ellen,

tehát nekünk az egyik legfontosabb teendőnk az volt, hogy ezt a rezisztenciát beépítsük úgy, hogy egyébként a fajtának az egyéb tulajdonságai, a beltartalma, és például az, hogy könnyen el lehessen távolítani a kocsányt, megmaradjanak, vagy számunkra kedvezően alakuljanak.

Avramucz Attila – Szép kifejezés ez a kocsányeltávolítás, de fontosnak tartom, hogy elhangozzék a „csipedés” kifejezés. A hungarikum-pályázatban ezt használtuk, és nagyon szeretem ezt a szót, nagyon jól kifejezi a kézműves jelleget.

Szarka Balázs – A nemesítési célkitűzéseinkben hangsúlyos szerepet kapott még az éresi ciklus meghosszabbítása, széthúzása is.

Palotás Gábor – Valóban, a komplex szempontrendszerbe beletartozik a koraiság és a tövön tarthatóság is. Mindez azért, hogy a szezont minél inkább ki lehessen tágítani, október végéig, vagy akár november elejéig. A szezonhossz sem mindegy a mi szempontunkból. Nagyon komplex elvárásrendszernek kell megfelelniük ezeknek a fajtáknak. Problémánk az erős fűszerpaprikával volt, mert az édes fűszerpaprikában eleve jobban állt a hazai nemesítés az örleménycélú felhasználás miatt. Annak tudniillik óriási piaca van. Országos szinten nézve a mai napig az édes fűszerpaprika termesztése a domináns. Nekünk viszont a csípős volt a fontosabb. Eljutottunk tehát oda, hogy saját nemesítési programot indítottunk, és ennek egyfajta sorrend az eredménye most, mert az Erős Pista alapanyagán kívül egyéb új ötletek is jöttek. Említettem, hogy a Haragos Pista alapanyaga egy melléktermék volt. Amikor a csípősséget akartuk növelni, akkor ehhez különféle, más keresztezési partnereket, más fajtákat vontunk be, és az egyik ilyen, radikális út az volt, hogy indiai eredetű vadfajokkal is kereszteztünk hazai fűszerpaprika-fajtákat. Ebből született egy olyan, úgynevezett fajhibrid, amely az előzetes várakozásainkhoz képest pozitív csalódás volt. Mert hazai körülmények között, szántóföldön nagyon biztonságosan lehet termesztani, baktériumrezisztens, és kiválóan alkalmas arra, hogy az Erős Pistánál lényegesen csípősebb terméket állítsunk elő belőle. Az is szempont volt, hogy ilyen igények azért időről időre felbukkantak, hiszen vannak, akiknek az Erős Pista már nem elég csípős. Ezt a fogyasztói igényt pedig nyilván ki kell szolgálni. Ennek természetesen még nincsenek történelmi előzményei, ezért a Haragos Pistát eleve nem is nevesítettük a pályázatunkban. Ez nem olyan hagyomány, amely a nemzeti értéktár része lehetne, hanem olyan újdonság az alapanyagban is és a késztermékben is, amely garantáltan legalább négyszer olyan csípős, mint amilyen az Erős Pista, és amellyel egy jól körvonalazódó fogyasztói réteget kiszolgálunk. Annak ellenére, hogy melléktermék volt, mi nagyon büszkék vagyunk rá, és a forgalmi adatok is igazolják, hogy abszolút sikeres. Olyannyira, hogy már exportálunk is belőle. Ettől függetlenül a számunkra az volt a fontos a nemesítés során, hogy a törzstermékeink alapanyagát megnyugtatóan biztosítsuk. 2015-ben egy saját kis mini vetőmagüzemet építettünk Hetényegyházán, azért, hogy ezeknek az új fajtáknak a vetőmagját ott elő tudjuk állítani, és 2017-re eljutottunk odáig, hogy a saját fajtáink tették ki a termeltetés többségét.

– *Az önök által előállított vetőmag éppúgy fémzárolt vetőmag, mint amit a szakboltokban lehet kapni?*

Palotás Gábor – Igen, ezek államilag elismert fajták, az összes szükséges engedély birtokában, megfelelő hatósági ellenőrzés mellett. Annyi a különbség, hogy itt mi vagyunk a fajtatulajdonosok és a forgalmazók is. Nem olyan különleges ez, van néhány magánnevesítő is a palettán, de az ő kínálatukban főként étkezési paprikával, illetve pritaminpaprikával találkozunk.

Szarka Balázs – Kicsit bővítettük az Univer vertikumát. Ugyan most a paprikáról beszélünk, de megemlítem, hogy a paradicsommal kialakult egy mezőgazdasági ágazatunk,

az Univer Agro. A paradicsom esetében is azok a nem is túl hosszú távú terveink, hogy magunk fogjuk előállítani a termesztési rendszerünk számára a palántát, hogy kézben tarthassuk a minőséget.

– *Az évi több ezer tonnás nyersanyagszükséglet biztosításához szükség volt a már emlegetett termelteségi rendszer kiépítésére. Hogyan állt fel ez a rendszer?*

Szarka Balázs – Felismertük, hogy a szükséges mennyiséget biztonságosan és a minőségi szempontokra is figyelve, elszórt, kis gazdaságokból nem tudjuk beszerezni. Egyrészt azzal kellett számolnunk, hogy nagyon vegyes lesz a minőség, másrészt nem volt biztonsággal tervezhető a volumen sem. Amikor elindultunk ezzel a programmal, még döntően termelőszövetkezetekkel kötöttünk szerződést. A szövetkezetek háztáji gazdaságokban szervezték meg a termeltesést, általában félholdas, egyholdas területeken. Az öntözést, permetezést a tsz, a kézi munkát a tagság biztosította. Szükség volt a tömeges kézi erőre, hiszen abban az időben évenként háromszor szedték meg a paprikát. Az első szedésre lejött 50-60 százalék, a második szedésre 20 százalék, és ha az időjárás kedvezően alakult, a maradékot is le tudták szedni még az első fagyok beállta előtt. Ma viszont már többnyire csak két szedéssel számolnak, de ez mind kézi munkát igényel. Igaz, egyre kevesebb azért az élő munka. Próbáltuk koncentrálni a termeltesést egyre nagyobb területen, egyre nagyobb szakértelemmel. Alátámasztom, amire Palotás Gábor utalt, hogy víz nélkül nem lehet biztonsággal a megfelelő terméshozamot elérni. A paprikának akkor van szüksége a vízre, amikor épp egy adott stádiumban van, nem hagyatkozhatunk arra, hogy jó esetben épp akkor lesz elegendő csapadék. Az öntözőrendszer kiépítéséhez viszont beruházni kell, ami a jelzett nagyságú területeken gazdaságosan nem volt megoldható és elvárható. Bázistelepkeket, csoportokat hoztunk létre néhány területen, Szabadszállás körzetében például, és ezeknek a csoportoknak egy része tartósan megmaradt. Később aztán a cégen belül önálló szakma lett a termeltesítés. És ma már nem a paprika a legnagyobb volumen, hanem a paradicsom. Ehhez egy önálló szervezetet hoztunk létre. A paprika esetében ide tartozik már a fajtanemesítés is, és mindkét termeltesített növény esetében azt vizsgáljuk, hogy mi módon lehet tovább csökkenteni az élőmunka igényét. Törekszünk arra, hogy a megfelelő célgépeket beszerezzük, amelyek majd lépésről lépésre képesek lesznek pótolni, helyettesíteni az emberi munkaerőt. Ezek kényszerű lépések, de azzal kell számolnunk folyamatosan, hogy az élő munka vagy nagyon drága lesz, vagy egyenesen elérhetetlen.

– *Utaltak arra, hogy a kézi csipedés az egyik feltétele a hungarikummá nyilvánított termék előállításának. Ezek szerint itt a kézi munka megspórolhatatlan.*

Szarka Balázs – Elképzelhető, hogy eljutunk oda a gépi szedés következtében, hogy nem lesz már élőmunka arra, hogy a kocsányt kitörje a paprikából, de ebben az esetben szükség lesz egy olyan gépre, amely a kocsány közelében elvágja a paprikát. Nagyobb lesz a veszteségünk, ez kétségtelen. Zöld nem maradhat benne, mert akkor a krémnek más lenne a színe, és megváltozna az íze is.

Palotás Gábor – Az a kulcskérdés, hogy az alapanyagban nem maradjon benne semmiféle zöld összetevő. Hogy aztán ezt milyen eljárással érjük el gazdaságosan, az már technológiai fejlesztési kérdés. Nem tudunk minden részletben lehorgonyozni az évtizedes gyakorlat mellett, fejleszteni elemi érdekünk. A minőség a lényegi kérdés, nem a nosztalgia.

Avramucz Attila – A munkaerőpiaci folyamatok olyan irányba haladnak, hogy előre látható: hosszú távon nagyon nehézkes lesz a megfelelő számú és képzettségű kézi munkaerőt biztosítani. Már az Univernél is elkezdünk gondolkodni azon, hogy a minőség megtartása mellett bizonyos eddig kézzel végzett munkafolyamatokat gépesítéssel oldjunk meg.

– *Ma őstermelőkkel állnak kapcsolatban, vagy esetleg nagyobb cégekkel, mint a termelőszoövetkezeti időszakban?*

Szarka Balázs – Ma már zömében magángazdálkodók a partnereink. Korábban a tsz-ek voltak a gesztoraink, akik a háztáji gazdaságokban termeltették meg a számunkra szükséges mennyiséget. Ma viszont magántulajdonban lévő családi gazdaságokkal, mintegy 200-250 családi vállalkozással van paprikatermeltetési szerződésünk. A többségük őstermelő.

– *Mit jelent marketing szempontból, hogy a két termék hungarikum minősítést kapott? Könnyebb eladni őket? Külföldön például van-e kereslet a Piros Aranyra vagy az Erős Pistára?*

Avramucz Attila – Igen, egyértelműen igen. A külföldi kereslet első lépcsőjét, egyáltalán nem meglepő módon, a magyar diaszpóra jelentette. Látnunk kell azt, hogy Erdélyben vagy a Felvidéken, Délvidéken élő honfitársaink, majd a 20. századi események kapcsán Nyugat-Európába, Kanadába, Ausztráliába, az Egyesült Államokba származott honfitársaink ismerik és igénylik ezeket a termékeket. Felismerve ezt az igényt, külföldre is exportáljuk a Piros Aranyat és az Erős Pistát. De ezen már túlléptünk.

Szarka Balázs – Marketingoldalról a Haragos Pista csak az Univer nevet erősíti, de gazdaságosságban nem erősít bennünket, egyszerű ok miatt. Addig, amíg az Erős Pistából egy hónap alatt elfogy egy üvegni egy háztartásban, a Haragos Pista elég lesz három hónapig. Árban pedig természetesen nem kérhetjük el érte az Erős Pista háromszorosát. Volumenben tehát ez nem jelent nekünk növekedést, viszont kétségtelenül erősíti a cég imázsát.

– *A clevelandi magyarok is használnak Univer-termékeket?*

Avramucz Attila – Természetesen Cleveland, Ohio is le van fedve, hasonlóan Ausztráliához. De már régen nem igaz, hogy a világban csak a magyar diaszpóra igényli a paprikaalapú termékeinket. Németországi partnereink például egészen magas szintre fejlesztették mind gasztronómiában, mind pedig a fogyasztói kiszerezésű termékek értékesítésében a paprikakrémeink forgalmazását. Működtetnek például egy nagyon sikeres webáruházat is a magyaros termékek kínálatával. Ma már messze nem csak a külföldön élő magyarok a fogyasztóink. A népszerűség mögött nyilvánvalóan az keresendő, hogy a termékben ott van a paprika friss íze, és hogy nem ecetes, savanyú készítményről van szó, mint a többi paprikakrém esetében, hanem egy sokkal tágabb felhasználást lehetővé tevő, sóval tartósított készítményről.

Szarka Balázs – A politikai vonatkozásokat félretéve, az a sok magyar, aki ma külföldön él és dolgozik, az ő családi és baráti körükben és környezetükben a gasztronómiai szokások is meg fognak változni. Ahogyan itthon sem csupán gulyáson élünk, hanem egyre több zöldséget fogyasztunk, úgy Németországban, Angliában, vagy épp Amerikában is teret nyerhetnek a mi készítményeink az étkezési szokások átalakulása miatt.

– *Van-e érdekltségük például Kínában?*

Avramucz Attila – Értékesítési érdekltségünk aktuálisan nincs a Távol-Keleten. A kínai piac például paprika szempontjából is egészen speciális. De valóban folyamatos átalakulásban vannak a gasztronómiai szokások. Gondoljon például a pizzériák világméretű elterjedésére, a mexikói éttermek, az ír kocsmák hasonló konjunkturájára! Így van ez velünk, magyarokkal is. Ugyan kis nemzet vagyunk, de jelentős gasztronómiai kultúrával rendelkezünk, és a külföldön élő honfitársaink nemcsak családi körben használnak magyar vagy magyaros élelmiszereket, de a környezetükben is propagálják azokat. Ennek a legtermészetesebb része az, hogy külföldön is egyre ismertebbé válik mind a Piros Arany, mind az Erős Pista.

Palotás Gábor – Kidomborítottuk a hungarikum-pályázatunkban is, hogy nagyon kevés olyan márkázott magyar élelmiszer van, ami a magyarlakta területeken kívül, kereskedelmi láncok polcain, állandó jelleggel megtalálható. Ha illet kéne most felsorolni, a szintén hungarikum Pick szalámin kívül nemigen tudnánk mást megnevezni. Szeretjük emlegetni a saját élelmiszereinket meg a hagyományainkat, és büszkék vagyunk arra, amink van, de azért a világban ezeknek az ismertsége jóval kisebb, mint amit mi erről gondolunk. El kell menni egy lengyel vagy német, vagy bármely más közép-európai nagyváros áruházába, és az élelmiszeres polcokon nem fogunk magyar termékeket találni. Ez a tapasztalat. Mi odáig eljutottunk, hogy néhány országban, Romániától Csehországon, Szlovákián át Németországig leányvállalattal vagy disztribútor partnervállalatok közbeiktatásával számos kereskedelmi láncban az úgynevezett magyaros termékek, köztük a Piros Arany és az Erős Pista, állandó, listázott termékek. Ez a magyar élelmiszeripar szempontjából is ritka és fontos fejlemény. Ahhoz, hogy egy termék akár alapszinten ismert legyen, el kell jutni a világba. Ezen a téren borzasztó gyengén állunk. Az meg, hogy mi volt évtizedekkel vagy akár évszázadokkal ezelőtt, az javarészt mára legenda. Ha az ember felnőtként szembesül a valósággal, óriási a különbség a közvélekedés és a valós helyzet között. A mi exportlehetőségeink az utóbbi 10-15 év eredményei. Kezdetben egy-egy áruházlánc bevette a termékeinket az „ethnic foods” kínálatába. Az áttörést az jelentette, amikor néhány áruházlánc felvette és folyamatosan listázta a termékeinket. Ettől kezdve a többi láncok is érdeklődni kezdtek és felvették a listáikba a készítményeket. A disztribútor-partnerek közreműködésével mára elértük azt, hogy néhány országban már ezen a módon ott vagyunk. És emellett persze a diaszpórákban, amik mennyiségben kevesek, és elsősorban a magyar boltokra korlátozódnak. Ha mindezt összeadjuk, akkor tizenegynéhány országban elérhető ma a Piros Arany és az Erős Pista. Szerencsére azt mondhatjuk, hogy a folyamat nem állt meg, az export értékesítésünk ezekből a készítményekből stabilan növekszik.

Szarka Balázs – Azért stabil, többek között, mert a marketing kitalálta, hogy Univer = Minőség. Lehet, hogy frázisnak tűnik, de ez nálunk nem mellékes dolog, halálisan komolyan vesszük. Azért tudtunk megmaradni, mert soha nem tettünk engedményeket a minőség rovására. Az alapállásunk a minőség, és ennek rendeljük alá a mennyiségi növekedést.

Avramucz Attila – Lényegesnek tartom, hogy ezt nem a marketing fújta fel, mint egy lufit, hanem felismertük, hogy valóban ez történik az Univernél, és így született meg a reklámszlogen. Fontosnak tartom, hogy egyetlen kilogramm paprikát sem vásárolunk külföldről, minden paprika, amit a cég a termékeihez felhasznál, nemcsak magyar földön terem, de szigorú minőségi kontrollon is átesik.

Palotás Gábor – Sajnálatos, de a hagyományos szegedi tájörzet egy része a határon túl van, a mai észak-szerbiai, vagy észak-vajdasági területekre, Horgos és Martonos területeire is átnyúlik. Teljesen tárgyilagosan el kell mondanunk, hogy ezek földrajzilag is, a termőhelyi adottságokat tekintve is egy körzetet alkotnak a magyarországgal. Ráadásul a hagyományt is életben tartják, ápolják a mai napig. A települések magyar többségű falvak, amelyekben hagyománya van a fűszerpaprika-termesztésnek. Tény ugyanakkor, hogy tevékenységük szakmai értelemben is és üzleti értelemben is elvált a magyarországi termesztéstől. Ráadásul az Európai Unió határa is ott húzódik közöttünk. Egyébként földrajzilag nincs messze, de gyakorlatilag nincs árucseré közöttünk. Örleményben van, tudjuk, hogy fűszerpaprika-örleményt importálnak Magyarországra Szerbiából, de a mi cégünk örleménygyártással nem foglalkozik.

A termeltetési rendszer kapcsán egy kulcsfogalmat szeretnék különösen hangsúlyozni, a vertikális integrációt. A fűszerpaprika esetében ez teljessé vált azzal, hogy saját fajtáink vannak. Az integráció nagyon fontos más termeltetett növények esetében is, de paradicsomban is, hagymában is nagyon átalakult a hazai piac. Más kertészeti kultúrákban

nemzetközi fajták is vannak, de legalábbis nem a mi fajtáinkról beszélhetünk. Az integráció a mi esetünkben a paprikánál vált százszázalékossá. Ennek azért van nagyon nagy jelentősége, mert amikor az integráció ilyen mértékig elmélyül, akkor védettebbé válik a különböző közgazdasági hatásokkal szemben, amik nagy ingadozásokat gerjesztenek. Az említett hatásoktól az élelmiszeripar világszerte szenved, ráadásul nagyon nehéz kezelni őket költségoldalról, a termékek árában például. Nem is beszélve arról, hogy az üzletlancok nem könnyen fogadják be az árváltozásokat. Az egész élelmiszer-gazdaságnak globális problémája az áringadozás. A vertikális integráció jelentős mértékben kivédi ezeket a hatásokat.

– *Hogyan valósul meg konkrétan a vertikális integráció az Univer esetében?*

Palotás Gábor – Amikor az éves szükségleteinket kiszámoljuk és összeállítjuk, hogy körülbelül milyen fajtákból szeretnénk ezt összeállítani, azt követően már a szaporítóanyagokat is mi helyezzük ki a termelőkhöz. Ezért nem kell fizetniük, majd a termék beszállításakor történik meg a költségek jóváírása, a vetőmag levonása az árból. A kulcs az, hogy azt a fajtát, olyan mennyiségben és olyan minőségű szaporítóanyaggal helyezzük ki, amilyen minőségű termékre szükségünk van. Az általunk kihelyezett, fémzárolt szaporítóanyag minősége, elsődlegesen a csírázóképesége, garantált. Ugyanilyen fontosságú az egyöntetűség. Fontos tudni, hogy a szürkegazdaságnak része az úgynevezett magfogás, a saját szaporítás. Nem legális, de tudjuk, hogy létezik. Sajnos a minősége soha nem olyan, mint a fémzárolt vetőmagé, és az idegen beporzás és a fajtatisztaság kérdése is felmerülhet. A mi esetünkben megbízható forrásból, megbízható minőségű vetőmagot helyezünk ki, de itt nem ér véget a kapcsolatunk a termelőkkel. Nem is akkor látjuk egymást legközelebb, amikor behozzák a termést, a kétirányú információcsere folyamatos. A termeltetési részleg munkatársai folyamatosan látogatják a termelőket. A látogatások célja részben szaktanácsadás, részben monitoring, ugyanakkor kölcsönös tanulási folyamat is, ahol a mi munkatársaink is hasznos további ismeretekhez jutnak. Bizonyos követelményeket érvényesíteni tudunk a természetstechnológiát illetően is. Folyamatos helyzetfelmérés zajlik, tisztában vagyunk jó előre azzal, ha valahol kiesésre kell számítani, tisztában vagyunk a várható hozammal. Nem akkor szembesülünk a problémákkal, amikor egy helyzet már kialakult, folyamatos, élő és kétoldalú a kapcsolatunk a szerződéses partnereinkkel. Bizonyos esetekben a finanszírozásban is tudunk segíteni, ha valaki netán rászorul erre.

Szarka Balázs – Túl azon, hogy szaktanácsadást végeznek a kollégáink, megtanítják a termelőinket a folyamatos ellenőrzés szükségességére is. Mert a minőséget minden áron garantálni kell. Előfordult a gyakorlatunkban, hogy kihelyeztük a fémzárolt vetőmagot a termelőhöz, aki a felét eladta, és helyette olcsó vetőmagot vásárolt, azzal pótolta.

– *Volt már rá példa, hogy a beszállított terméket épp ilyen minőségi kifogásokra hivatkozva nem vették át?*

Szarka Balázs – Vannak bizonyos kizáró okok. Szerencsére ritkán fordul elő, hiszen a kollégáink a termőciklus számos pontján látják a területet és a növények fejlődését, állapotát. Az idegen fajta a szakembernek azonnal szemet szúr.

Palotás Gábor – Ha egy táblánál ki kell zárni valamilyen okból a termés átvételét, az már jóval hamarabb kiderül, mint a betakarítás ideje. De elvileg elképzelhető egy szállítmány visszautasítása. Régebben gyakoribb volt, manapság már szinte elenyésző. A termelőink eleve tisztában vannak a követelményekkel. Nekünk az a célunk, hogy ami hozzánk beérkezik, az megfeleljen a szigorú elvárásoknak. Bent a telepen, az átvételnél már nincs lehetőség sem válogatni, sem vitatkozni a történeteken.

Szarka Balázs – Azzal, hogy mi a vetőmagot utólagosan számlázzuk le, a termelő egész gazdálkodását előfinanszírozzuk. Márpedig a magánvállalkozásoknak többnyire pont az a gondja, hogy nincs elegendő forgótőkékjük. A vetőmagon kívül be kell szereznük a műtrágyát, és még számos mást is. Ezért nagy segítség, hogy a vetőmagot tőlünk térítés nélkül, utólagos elszámolásra kapják. Aki ennek az előnyeit felismerte, az betartja a szabályokat, és ragaszkodik a pozíciójához. Aki pedig nem tartja be a játékszabályokat, az értelemszerűen hamar kikerül a rendszerből.

– *Látszik-e már az értékesítés számadataiban, hogy hungarikum lett a két ételízesítő?*

Avramucz Attila – Feltétlenül segített az Univernek, hogy hungarikumot tudunk a piacra vinni. Nem tagadható, hogy Magyarországon a nagy ütemű továbbfejlődés lehetősége ezekben a klasszikus kategóriákban a piac telítettsége miatt korlátozott. Nem tudok olyan, főzéssel is foglalkozó háztartást, ahol ne fordulnának elő ezek a termékek. De a piac telítettsége ellenére is lassú, folyamatos fejlődést érzékelünk.

Szarka Balázs – A tény, hogy a Piros Arany és az Erős Pista bekerült a hungarikumok körébe, erősíti az összes Univer-termékekkel szembeni bizalmat. A forgalmi számainkban több mint egymilliárdos forgalomnövekedés szerepel. Ez természetesen nem csak a Piros Aranyból és az Erős Pistából származik, de a jó hírünknek kétségkívül használt, hogy a készítményeinket elismerték.

Avramucz Attila – Egy dolog a rövid távon realizálható profit. Erre sem panaszkodhatunk. A tudat, hogy ez a termék a miénk, hogy hazai alapanyagból, hazai hagyományok alapján egy száz százalékban magyar tulajdonú cég állítja elő, a másik fontos komponens. Nevezzük nyugodtan jövőbe investált befektetésnek.

Szarka Balázs – Néhány évtizede még majdnem szűgyellnünk kellett, hogy hangsúlyoztuk a termékeink magyar jellegét. Szerencsére felismerte a politika, hogy ebben sok lehetőség rejlik. Ma már a vásárlók körében is elsőrangú szempont, hogy hazai élelmiszert vásároljanak. A műszaki-technikai eszközöknél talán nem, de az élelmiszereknél, különösen ezeknél a hagyományokra épülő ételízesítőknél, ez kulcsszempont. A Piros Arany is, az Erős Pista is az Univer márkaértékének meghatározó része.

Gerőcs Péter

A család morfológiája

A bilincs a szabadság legyen – Mészöly Miklós és Polcz Alaine levelezése 1948–1997

A helyszín óvatos meghatározása

„A szerelem és szakítás – különösen, ha írásba foglalódik – igazság és hazugság olyan keveréke, amelynél nincs őszintébb megnyilatkozás” – írja Mészöly Szeretők és házastársak '79-es kisesz-szejében, majd így folytatja: „Csak az ima hasonlítható hozzá, kicsit módosítva: »Legyen meg a mi akaratumk.«”¹

Nádas Péter, a célkötetet kísérő *Bármi jó – Emléklapok halott barátaimról* című esszéjében így fogalmaz: „...a nagy találkozásokban, mint amilyen az övéké volt, mindig van valami a végzetesből.”

Én magam személyesen nem ismertem Mészöly Miklóst, Polcz Alaine-t is csak egyszer láttam, véletlenül, a Tranzit Art Caféban, talán 2006-ban. A szerkesztőségi ülésünk belecsúszott egy kiállításmegnyitóba. A képek készítője Nádas Péter volt. A kiállítást Alaine nyitotta meg.

A viszonyom velük bizonyos értelemben azonban mégis személyes lett. Irodalom-értelmezőként már kora húszas éveimben ráakadtam Mészöly Miklós életművére, és noha akkor még nem tudtam miért, rendkívüli hatást tett rám. Ez a hatás, ha nem is ilyen élesen, a mai napig kísér. Időközben portréfilmet is készítettem Mészölyről, ami valóságos kutatás volt: élőszóbeli, és egymásnak nagyon is ellentmondó beszámolókból összerakni a házaspár életének és Mészöly pályájának a történetét.

Nem voltam jelen, nem láttam gesztusaikat, nem hallottam az egymáshoz intézett szavak sokak által hamisnak vélt felhangzóit, nem tudom megalkotni a realitásból kiszabható portrét. A számos fennmaradt írásos emlék, mások visszaemlékezései és a házaspár levelezése mégis lehetővé teszi a személyes körvonalak megalkotását, mely éppen a művelet rekonstruktív jellegéből adódóan a fikciós eljárásokra hasonlít, éppen ezért a kinyert alakok minősége nem összevethető az egykori barátok emlékezetében megülő alakmások milyenségével. Nincs közelítés, nincs távolítás. Nem vagyok érzelmileg érintett, nem vagyok tanú. Egyetlen lehetőségem: az időbeli távolság intellektuális legyőzése; ennek az eljárásnak pedig éppen természetéből adódik a demitizáló irányvétel.

A megfelelő pozíció felvételének további nehézsége és felelőssége, hogy a múltbéli szerelmi párbeszéd szolamát kihalljuk az idő zöreijéből, és a kísérő szolamok polifóniájából.

Nádas esszéje a kötet szövegének ismerete nélkül is zavarba ejtően felülstilizált, sőt, talán az sem áll távol az igazságtól, ha azt mondom, mitikus: „Én vagyok a tanú rá, hogy a szentté válás küszöbén állt [ti. Alaine] a két bőrdíjével.”

1 Mészöly Miklós: *A pille magánya*; Jelenkor Kiadó, Pécs, 2006.

A kötet ismeretében azonban a baráti rátekinvés viszonyteremtő értelmezésében feltűnedező alakok és a személyes olvasói tapasztalatom közti szakadék látványa még háborzongatóbb. A „nagy” és „végzetes” találkozás fantasztikus képzeteit („Miklós egyetlen méltó párja Elaine lett és maradt a világegyetemben” 848. o., illetve hogy „kapcsolatuk az eleve elrendelés műve.” uo.) a távlati rekonstrukció leveti magáról.

Nádas Elaine személye iránt egy nagyságrenddel megértőbb; praktikáit és fals gesztusait például erdélyi származásával magyarázza. Miklós okozta szenvedése iránt mélyen empatikus. Nem kizárt, hogy ez a „mosdatás” a múltbéli környezet erős, Elaine elleni ellenszenvét hivatott ellensúlyozni, bár ez csupán kőszá spekuláció, semmi egyéb, noha szembeötlő ezzel kapcsolatban Nádas egy másik megállapítása is, mely szerint „ennyire ellentétes alkatok viszonyát a külvilág általában nem is érti”. Az, hogy Nádas szerint a külvilág pontosan mit vagy kiket jelent, csak sejtethő, ám ebben a sejtelemben úgy tűnik, a házaspár kapcsolatának (meg)értéséhez való privilégiumot a magáénak tekinti.

Ezzel együtt, és ennek ellenére most magam is bátorkodom megrajzolni azokat a körvonalatokat, amelyek az én olvasatomban rajzolódtak ki a két személy viszonylatában.

És a zsúri se magunk vagyunk (652. o. Mészöly levele Elaine-nek)

A jelen esszé elején citált Mészöly-idézetben a szerelem és a szakítás az igazság és a hazugság párdarabjai. Igazság volna tehát a szerelem, és hazugság a szakítás. Pár mondatnál később azt írja: „A meztelenség mégiscsak misztérium.” A Szeretők és házastársak nevezetű esszé értelmezhető egy legitimációs kísérletként is, és a szerző szublimációjaként is.

1979-ben, az esszé írásakor a házaspár kapcsolata már évtizedes krízisben szenvedett. A szöveg, bár a szeretőket említi első helyen, mintha csak a vezeklő önleplezés katartikus szándéka hívná életre, voltaképpen semmit nem tudunk meg, semmiféle szeretőről, szemben a szerelem szentségével és örök nagyságával. Ez a rituális elhallgatásalakzat lesz végül a levelek egyik szerkezeti vezérmotívuma is.

A viselhetetlen fájdalomokat mindössze néhány elszakadási kísérletet megfogalmazó levél teszi testivé, megragadhatóvá; hogy a valós keserűség, megaláztatás, fenyegetettség, tőboly és örült féltékenység milyen valós jelleggel rendelkezett, néhány leíró jellegű, többnyire szenttelen megállapításból sejtethető. „Nemsokára odajutunk, hogy egy közös ebédet nem tudunk elfogyasztani. [...] A káromkodások, csapkodások, az örökös kulcskeresés nem volna nagy baj, ha nem olyan gyakran fordulna elő, hogy én vagyok a hibás.” (687. levél. Polcz Elaine Mészöly Miklósnak)

A közel 900 oldalnyi levelezésben az ehhez hasonló utalások elenyészőek, éppen az elhallgatások miatt, azonban a kevés számú utalásból is biztosan tudjuk, hogy a konfliktusok, például Mészöly dühkitörései, közel sem voltak ritka események. A levelek tehát egyáltalán nem arányos rajzai a pár hétköznapijainak: az olvasónak, hasonlóan, mint egy-egy Mészöly-regény értelmezésekor, gyakorlott nyomozóként kell rekonstruálnia a reáliák szöveghálózattal elfedett világát, vagyis létrehozni a *leginkább lehetséges* történetet.

Ehhez az olvasó egyetlen esélye, hogy a rituális beszédmód szövegeten váratlanul felfelő nyiladékokban feltáruló pokol mozaikos darabjait idejében a helyére illessze. E tekintetben a házaspár levelezése csakugyan és óhatatlanul Mészöly-regénnyé olvastatja magát.

A nyomozás kukucsokjátéka ezen a ponton egy súlyos etikai dilemmába is ütközik: mi köze bárkinek bárki más magánéletéhez? Mészöly a szégyen és büntudat egyik felfokozott pillanatában azt írja feleségének: „Semmisítsd meg az utolsó leveleimet, soha ne tartozzon másra.” (488. levél) A mások intim életébe való betekintéssel járó szégyenerzeten pedig vajmi keveset old annak ténye, hogy a szerkesztő utószavából megtudjuk: a házaspár még életében hozzájárult a levelek közléséhez.

A kellemetlen olvasói érzéseknek az is ad némi tápot, hogy a szövegek hangvétele hamis és visszatetsző. A szerelmespár kommunikációs rítusa: egyik legnagyobb hazugsága. Ezért, vagy nem ezért, a levelek döntő többsége silány, szinte olvashatatlanul rossz szöveg.

Nádast is a kísérőességében, Mészölyt is a feleségéhez írt leveleiben foglalkoztatja a kérdés: vajon az ember monogámnak született-e. A levelezésben feldereng egy összefüggés: Mészöly azért tartott szeretőket, mert gyereket akart, Alaine-nel pedig ez objektív okok miatt nem volt lehetséges. Ám ez inkább csak a maró lelkiismeret felszódázása, egy kudarcos, mert túl könnyű gondolat kísérlet.

Ami számomra sokkal valószínűbbnek tűnik, az egy másik magyarázat.

Béklyózva érzem magam

Alaine már a korai években is többször megfogalmazza, hogy amint Miklós elutazik (*távolodik*), otthon minden a feje tetejére áll, kisebb katalizma történik; a családtagok megbetegszenek, Alaine is megbetegszik, ismerősök meghalnak, emberi rosszindulat és természeti csapások egyidejű áldozatává válnak, pontosabban szólva – csak Alaine. Nádas megjegyzi, hogy utazásaik legtöbbször nem kettesben történek, hanem külön-külön. Így jöhetett létre a levelezés is. Fontos motívum Mészöly gyakori alkotói elvonulása is. Ezeket mind a distanciózás, a távolodás-távolítás kísérleteiként értelmezem. A távolodással azonban egyidejű volt az erős büntudat, a lelkiismeret-furdalás gyötrő érzése is. Alaine Mészölynek ezt a lelki karakterjegyet már a kapcsolatuk elején detektálta, és finom szövettű stratégiát vont köré: biztosítja férjét teljes szabadságáról, miközben büntudattal bevont túvel ejt apró, de mérgező szúrásokat a szabadság rétege alá. Ennek kettős a következménye: Mészöly egy életre elkabul saját bűnössége tudatától, ám éppen ettől a fojtogató szorongástól kezd bele újra és újra a távolítás eleve kudarcra ítélt harcába.

Az olvasói értelmezéssel minduntalan visszaellenőrzött fikciós eljárás során létrehozott Mészöly Miklós nevű figura távolodási stratégiája olyannyira totálisnak látszik, hogy a családot, a nők hajkurázsását pontosan ugyanúgy a menekülési vagy eltávolodási gesztusaként látom, mint az utazásait, elmeneteleit, eltűnéseit. A tét, és a büntudat mértéke persze más volt, de lélektani alapkarakterében azonos. A szabaddal való kísérlet szándéka talán a fogvatartottság érzésével arányosan nőtt.

Nádas Péter olvasatában Alaine akkor produkálta a pszichoszomatikus betegségeket, amikor Mészöly eltűnt vagy elutazott. De nem lehet-e, hogy fordítva áll fenn az okság? Az a homályos gyanúm, hogy Alaine a szeretetet a másik kényszerű kötésével cserélte fel, amelyhez egyszerű, mégis megoldhatatlan lélektani csapdát állított Mészölynek.

A levelezés ismeretében az a nagyon erős meggyőződésem, hogy a házaspár kapcsolati alakulástörténetét nem Mészöly szabályozta, hanem Alaine. Bár Nádas azt írja, hogy Alaine többször is kész volt kilépni a kapcsolatukból, míg Mészöly számára ez elképzelhetetlen lett volna, én a szövegek nagytöbbségét is szolgáló, torz üveglapjain át úgy érzékelem, ez inkább fordítva volt. Bár Alaine csakugyan többször is jelzi a kapcsolat felszámolásának az igényét, ám én ezeket az igénybejelentéseket – nem lévén valóságos elkeseredettségben fogant levelek – inkább értelmezem a *ráijesztés*en keresztüli kötés stratégiájaként. Még pontosabban: Alaine csapdájából valóban nem volt menekvés, mert a szegényre és lelkiismeret-furdalásra eleve hajlamos Mészöly végül bebábozódott saját bűnösségének tudatába, ám mégis, éppen azért, hogy ez ne így legyen, egy életen át, vagy amíg az ereje engedte, menekülni próbált. (Más kérdés, hogy Alaine számára még nagyobb lehetett a tét, hiszen aki a saját személyével akarja gúzsba kötni a másikat, annak számára semerre nincs kiút.)

Életük történetének a befejezése, mely messze kívül esik a levelezésük idején, ezt az állítást igazolja.

A 825. oldalon látható 1995-ben készült fotót nem tudom másként értelmezni, mint Alaine diadala, egyszerűs mind a megtört Mészöly kapitulációja.

Fikciós eljárásom e ponton arra is felhatalmaz, hogy Mészöly öregkori szellemi leépülését az egyetlen lehetséges megoldásnak: a befelé való eltávolodás gesztusának értsem. Ha a „bárhol lenni, csak nem itt” vágya semmilyen irányban nem megvalósítható, hát magamba távolodom.

Különösen ritka az igaz hangú levél, ám ezeket olyan erős belső igény fogalmazza, amely minden megcsontosodott kommunikációs struktúrát levet magáról, és végső kétségbeesésében – más nem lévén már – roppant önreflexióba hajtja a fejét. Ilyen Mészöly egyik, sorsa és a kapcsolatuk ellen fellázadó 1986-os levele (670. levél): *„Sajnos hazugságokba próbáltunk berendezkedni, ami a »szabadságomat« is eleve skizofrénné tette – hibás örökké csak én lehettem, szükségképpen. Senki nem hibás, pedig; csak az elgondolás, hogy te »tűrsz« majd, én meg pszichés rombolás nélkül »szabadnak« érezhetem magamat, ha úgy akarom éppen. Nyílt vagy kevésbé nyílt számonkérések között »tettem« úgy – tehettem csak –, hogy az a megoldás nem beteg. Csak belebetegedtem, férfiként tönkrementem. A szükségyszerű görcsöt, lelkifurdalást eleve beépítettük az életünkbe. [...] Belülről érzem magam sikertelennek, s örömmre képtelennek. [...] Ebben a felállásban, gyakorlatban én csak bűnös, hibás lehettem – te csak ártatlan és »emberfeletti«. [...] Tragédia, mert megöregedtünk. Még legutóbb is – a születésnapom, Zsófi közlése róla – úgy csapott vissza rám a megjegyzéssel, hogy éreznem kellett, csak pórázon vagyok, aki lehetek, nővéri-anyai módon téged is beavatva az érzelmi-teszt próbálkozásaimba... – természetellenes, veszedelmesen blokkoló, képtelen helyzet. S belementem, és te belementél – hogy jó így és »őszinte« körülöttünk minden. Csak éppen belerokkantunk ebbe a keresztény, hazug-őszinteségbe.”*

Aztán az olvasó-nyomozó ismét a fantáziájára kénytelen hagyatkozni, mert a szerelmi idill ugyanazon a hangon burukkol tovább, fáradt-gépiesen, ahogy évtizedeken át.

Ha a demitizációs eljárásban következetes vagyok, nem fogalmazhatok másként, mint-hogy Mészöly Miklós és Polcz Alaine kapcsolata, legalábbis az életideig tartó levelezésük pauszpapírján keresztül vizsgálva, egyszerűen egy rossz, vagy úgy is mondhatnánk: végzetesen rossz és neurotikus kapcsolat volt, ők pedig bizonyos, végtelenül bonyolult dolgok együttállása miatt, gyengék voltak ennek az eltépéséhez. Talán ebből születik az önigazoló gondolat is Mészöly esszéjében: szerelem = igazság; szakítás = hazugság.

Az utókor emlékezete pedig nem tesz, mert nem tehet mást, minthogy a viharos indulatokban fogant kapcsolatokat, és általában vett emberi minőségeket felstilizálja, mitizálja. Hát tegye!

Jelenkor Kiadó, 2017

T. Tóth Tünde

Semmissé nyilvánítva

Bertók László: *Priusz*

Az életút elbeszélhetőségének kérdésére Bertóknál az egyszólamú linearitás helyett újra- és újrakonstruálódó több-én a válasz: a szerzői életút és pályakép más-más szegmenseinek fókuszba állítása, monologikus, illetve párbeszédese formában pókhálószerű szerkezetet ad: a szálak egy szövevényes rendszer egészévé állnak össze, amelyekből kiindul vagy visszatér egy történetyszál. Az önértelmezés vagy az irányított dialógus kizárólagosságához képest rétegzettebb, több szempontot érvényesítő, összetettebb szöveggörpusz jön létre. A *Priuszt* Bertók László először 1990-ben publikálta a *Jelenkorban*, de ezúttal címadó fejezetként több életrajzi szöveggel együtt jelent meg a *Magvető Tények és Tanúk* sorozatában.

A *Priusz* Bertók László fiatalkori letartóztatásának körülményeit beszéli el. Emblematikus eset, hiszen Bertókot az ötvenes évek közepén csupán néhány fiatalkori verséért ítélték államellenes izgatás vádjával nyolc hónap börtönbüntetésre. A meghurcoltatás traumáján túl ez késleltetett pályakezdésének is előzménye: csak 1972-ben jelent meg első önálló verseskötete, a *Fák felvonulása*. Az idén megjelent kötet viszont körüljárja azt is, hogy Bertók miként vált elismert költővé, a hetvenes évektől a *Jelenkor* munkatársává, a kilencvenes években a Magyar Írószövetség elnökségének, valamint a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiának tagjává.

A személyes visszaemlékezést eredeti nyomozói, ügyészségi, bírósági dokumentumok bővítik. A korabeli levelek, iratok beemelése nem kockázatmentes vállalkozás: könnyen válhat szárazzá, monotonná, unalmassá az aránytévészett válogatás, de ebben az esetben jelentéstöbbletté szervesül az illusztrációnak szánt anyag. Az ötvenes évek hivatali retorikájával izgalmas kontrasztot képez az emlékező hangja, a két pólus kiegészíti, építi egymást.

Az énelbeszélésre jellemző, egyfajta mentegetőzéssel és lemondással vegyes, a kor egészét tekintve a saját meghurcoltatására az átlagosnál könnyebb sorsként tekintő, de az elszenvedett büntetést keserűen artikuláló tónus: „Kérem, én csak három hónapot ültem. Kilencvenöt napot. Ennyit abból, amire elítéltek. S ugye, ezt sem '56 után, hanem 1955-ben és 1956 tavaszán. Öt hétig voltam a kaposvári AVH pincéjében, a lelegején huszonöt napig magánzárkában: két lépés széles, három lépés hosszú »összkomfortban«, ahol minden berendezés egy priccs volt, amire nappal csak leülni volt szabad, s a cipőmet másnap reggelre kiverte a penész.” (37.)

A visszaemlékezés mellett a hivatalos iratok közlése viszont azért is szerencsés, mert a kívülről jövő, a magántérbe nem illeszkedő, de az események természetsszerűnek tűnő menetét (amilyen Bertók sikeres felvételijét követő főiskolai évkezdés volna) mégis megszakító hatalom analógiáivá válnak a beemelésükkel. A szerző pedig bele is helyezkedik ebbe a retorikába: a *kérem, beismerem, tényállás* kifejezések halmazát használva a mindenkori vádolhatóság félelmévé tágítja a már lezárt pert. Ugyanakkor a ténytudás kifejezésének igénye annak állandó kétségbe vonhatóságával is magyarázható: az emlékek tévedhetnek, az iratok állíthatnak valótlan, bármiről is legyen szó, hibába *van róla papiros*.

Az első fejezetben a különböző aspektusokból bemutatott, de legfőképp a főiskolai felvételt és szépirodalmi pályakezdést meggátló ügyként reprezentált per indokait és következményeit járja körül a szerző, beleértve a büntetett előélet lelki dimenzióit, amelyben összemósodik a paranoia és a megalapozott elővigyázatosság: „*Kérem, én ettől kezdve, ha nem akartam bevallani, letagadhattam, hogy büntetve voltam. Megtörtént ez is, az is. Lett ott belül bennem, valahol nagyon mélyen egy rettenetes súly, egy kőhegy, egy vasbánya, ami húzott lefelé, de ami tartott is, hogy a szél irányába el ne repüljek, hogy gyanakodjak akkor is, ha talán nem kéne.*” (114.)

A hatalom szünni nem akaró jelenlétének, felügyeletének legsokatmondóbb epizódja az, amikor Bertók arra emlékezik, hogy egy szilveszteri bálon, egy korábban szolgálatot teljesítő ávos a továbbra is „rendszerellenes verseit” kérte rajta számon, már a rehabilitáció után (115.). Az eljárás cinizmusának a csúcsa pedig az, hogy az elítélést kimondó bírósági határozatot véglegesen évtizedekkel később, 1990-ben nyilvánították semmissé.

A kötetben az ítélet és a büntetés az életmű eredettörténetének látszik – vélhetőleg ez is a címadás oka –, amely nélkül ebben az értelemben a későbbi pálya nem érthető meg. Ezért is szembevetendő, hogy a jóval korábbi előélet – beleértve a szerző születését megelőző időket is – csak ezután következik *Mintha örökké élnél* fejezetcím alatt. Ez a második fejezet a családfakutatás eredményeit és a felmenők emlékeit vegyítve eleveníti meg történelmi eseményeket, családi szokásokat és falusi jellegzetességeket, azok babonáival, hiedelmeivel együtt. A kommunikatív emlékezet és a történelmi ténytudások egymással párbeszédet folytatva képeznek narratívát. Az olvasónak az a benyomása támad, hogy különböző könyvek sűrítmenyét olvassa, hiszen a két egység közt a szerző személye az egyedüli összekötő kapocs.

Ugyanakkor ezek feszes, izgalmas szövegek, amelyek az szociokulturális közeghez illően dialektikus nyelvhasználattal szólalnak meg: „*Valami bajom van megint. Cserepes a szám, »egy tűz« a homlokom, a testem, elégek. Anyám megigazítja rajtam a dunyhát és azt mondja: »Megigéztek. Elszaladok az Ács Rozi nénédért.« Jönnék hamar. Rozi néném kivessi a köténye alól a kicsi lábást, a csikótűzhely platnijára teszi. Viasz van benne.*” (142.) Az életút (meg)értéséhez a válogatás sugalmazása szerint a születést megelőző események, sokszorosan közvetett tapasztalatok ismerete is szükséges: a földrajzi tér, környezet leírása, az elődök valaha volt rangjainak, társadalmi hovatartozásainak, magántörténeteinek megörökítése egyfajta identifikációs kérdéssé válik. Ebből látható például az, hogy a sok-sok generációra visszamenően kisközösségben élő és mezőgazdasággal foglalkozó

család leszármazottjának alapvető nehézséget jelent a betagozódás az értelmi-ségi-irodalmi életbe, és bár erre mégiscsak lett volna kilátás, a politikai rendszer tette számára lehetetlenné a továbbtanulást, és a büntetőeljárás okán bizonyos munkakörök betöltését is. Maradtak a hagyományos struktúrák egy ideig, Bertók is a mezőgazdaságban talál megélhetési forrást. A szálak ekképpen érnek össze a kötetben, és magyarázzák Bertók megszólalásmódját, érték szemléletét is.

A költő bármiről is szól, ki-kitekint az életút korábbi és későbbi állomásaira, de a témakörök szerinti részletesebb kifejtést vagy a családtörténetet tárgyaló fejezetben vagy a kötetzáró interjúkban adja közre. A harmadik egység a *Te becézted a verseidet?* címmel három különböző időben 1993-ban, 1999-ben és 2008-ban és más-más kérdező tollából született interjúkat tartalmaz, mintegy átfogó képet adva a szerző pályáivének változásairól. Kirajzolódik, hogy a vései, büntetett előéletű fiatalember hogyan vált egy rangos folyóirat szerkesztőjévé, és (többek közt) József Attila-, Déry Tibor-, majd Kossuth-díjas költővé, hogyan alakult a kapcsolata a kortársakkal, például Fodor Andrással, Takáts Gyulával, Csorba Győzővel. Vagyis, bár a szövegek keletkezése és a tárgyalt időszakok közt is jelentős az időbeli eltérés, ezek együttesen több szempontú, érzékeny képet adnak egy életútról, egy pályáról, egy emberről. Mindenekelőtt pedig a múlttól tanúskodó emlékezetéről, amit semmilyen irat nem tud semmissé nyilvánítani.

(Magvető Kiadó, 2016)

Bárth János

A tanya emlékezete

Juhász Antal: Tanyák, tanyai emberek
Szeged vidékén, 1964–2000

Nagyalakú, 184 oldalas, kemény kötésű, kiváló műnyomó papírra nyomtatott impozáns könyvet bocsátott útjára a szegedi táj tanyáiról Juhász Antal, aki a Szegedi Tudományegyetem néprajzprofesszoraként vonult nyugdíjba, de lelke mélyén mindig „az maradt, ami volt”: néprajzkutató muzeológus. A szegedi Móra Ferenc Múzeumban, ahol „munkálkodó évei” javát töltötte, szorgalmasan végezte a néprajzi muzeológusra váró feladatokat: tárgyakat gyűjtött, népeleti régiségeket leltározott, kiállításokat rendezett, hivatali ügyeket intézett, csoportos kutatásokat szervezett, köteteket szerkesztett, tanulmányokat írt. Eközben igyekezett minél több időt „terepen” tölteni. Szeged táján ez az áhított terep, Tápé, Algyó, Kistelek kivételével, jobbra tanyás határrészeket jelentett. Juhász Antal számára a legemlékezetesebb néprajzi kutatóutakat a tanyajáró bolyongások jelentették Szeged flaszteres utcáitól 20-30 km-re az akác- és nyárfa-bokorerdőcskéekkel tarkított homoktengerben, ahol legendás biciklijét leginkább csak tolni lehetett. Tanyajárásai során sokat beszélgetett különböző rendű-rangú tanyai emberekkel. Rengeteget fényképezett. Némelyik tanyán az átlagosnál jóval több időt töltött: felmérte az épületeket és a tanyai telephely egészét, alapos interjút készített a gazdával, vagy a gazdasszonnyal.

Tanyai emlékek, tanyai kutatások dokumentumai: fényképek, felmérési rajzok, interjú-részletek képezték a most kiadott könyv alapanyagát.

Az ezredforduló óta hatalmas változás zajlott le Magyarországon is a tömeges, vagy ha úgy tetszik: a köznépi fényképezés történetében. A film nélküli, digitális fényképezés rohamos elterjedésével manapság mindenki tud használható színvonalú fényképet készíteni, akinek van némi kompozíciós érzéke, és nem fordítja a kamerát a tűző nap sugaraival szembe. Nem így volt ez Juhász Antal legfontosabb tanyajárásai idején, az 1960-as, 1970-es években. Akkortájt a filmes fényképezés járta, sőt a muzeológusok leginkább fekete-fehér filmet tölthettek gépeikbe. A fényképező személynek sokat kellett bajlódnia a fényméréssel, a blende és a zársebesség fényviszonyoknak, távolságnak megfelelő beállításával és hasonlókkal. Egyszóval, fényképezni tudni kellett. A fényképező tudást önképzéssel és rengeteg gyakorlással lehetett elsajátítani, tökéletesíteni.

Juhász Antal a régi (vagyis a digitális világ előtti) értelemben véve is *tudott* fényképezni. A tanyák világában járva-elve, tanyaiasan szólva „nem vót röst” kísérletezni, fényképező-gépei kallantyúival bibelődni, beállításairól feljegyzéseket készíteni. Közös tanyai kutatásaink idején ámulattal figyeltem kitaró törekvését a minőségi fényképezés megvalósítására.

Az a tanyavilág, ahol Juhász Antal az 1960-as, 1970-es években szinte otthonosan forgolódott, a 2010-es évekre alaposan megváltozott. Sok tanya eltűnt. Más tanyák átalakultak. Városias, divatos házak épültek a régi nádtetős, fehér falú hajlékok helyén. Istállók,

ólak, fészerek, fák harmonikus együttese helyett tájidegen, fóliasátras telepek uralkodnak a tanyaképet. Bizonyos tanyák mezőgazdasági, vagy egyéb vállalkozások telephelyeként, idegenforgalmi álmokat kergető személyek ingatlanaiként, szegedi városi értelmiségiek hobbiházaiként élnek tovább. Azok az emberek is hiányoznak már a tanyák világából, akiknek paraszti életbölcességét, pusztai lélektudományát, tanyai észjárását méltán csodálta, dokumentálta, idézte a tanyakutató Juhász Antal. Helyettük egyre több messziről jött idegen szükség-tanyalakó, a külvárosi nyomor elől menekülő belföldi „migráns”, a városi aszfaltnak kényszerűségéből búcsút intó álmódzó vagy lecsúszott „urbánus” egzisztencia jár-kezel a Duna–Tisza közti tanyák homokos útjain.

Ezért is nagy értéknek számítanak Juhász Antal tanyai fényképfelvételei, tanyafelmérési rajzai, pusztai interjúi. Olyan világot őriznek, amely a XXI. századra paraszttörténeti, agrártörténeti, népelettörténeti korjelző tényezővé vált.

Juhász Antal sokat írt már a szegedi táj tanyáiról. Fényképeiből, felmérési rajzaiból is jócskán adott közre. Ezek a közlések azonban szakmai folyóiratokban, múzeumi évkönyvekben, falumonográfiákban jelentek meg. Az úgynevezett nagyközönség ritkán találkozhatott velük. Ezt igyekszik elősegíteni a most szóban forgó könyv, hiszen a kívül-belül egyaránt látványos, mutatós kötet eleve a szélesebb olvasóközönségnek készült. Az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark kiadása és terjesztése révén föltehetőleg el is jut leendő olvasóihoz.

Juhász Antal néhány évvel ezelőtt egyik találkozásunk alkalmával azt hangoztatta, hogy kötetet akar összeállítani néprajzi képeiből. A terv 341 szép és tanulságos tanyai fénykép közreadásával valósult meg. Ez önmagában is figyelemre méltó teljesítmény lenne. Ám a megszületett könyv nem „csak” képes album. Annál jóval több. A nagyrészt fekete-fehér fényképek között pontos, jól megtervezett, szépen elkészített tanyai telek- és épületfelmérési rajzok húzódnak meg. A látványt alaposan átgondolt, jól válogatott, „mértékkel adagolt” szövegek tarkítják, amelyek részben szerzői leírások az ábrázolt tanyák élettörténetéről, másrészt tanyai emberek életútjait, sorsalakulásait bemutató interjúrészletek.

A kötetben visszafogottan rövid tanulmány tájékoztatja a tanyák világában járatlan olvasót a szegedi táj tanyáinak kialakulásáról, négy évszázados történetéről, valamint a tanyai életmód néhány sajátosságáról.

(Az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark kiadása, Ópusztaszer, 2016)

Kozma Huba

Vagyonleltár a török pusztítás után

Négy illetékes múzeum – a félegyházi, a jászberényi, a halasi és a karcagi – valamint az Országos Levéltár kiadásában, a kiskunhalasi múzeumigazgató Szakál Aurél szerkesztésében 2017 végén jelent meg a *helytörténet iránt érdeklődő laikusok számára* is elérhető, megismerhető formában, magyar fordításban a Pentz-féle összeírás, A Jászkunság 1699-ben címmel. Igényes kiadásban, térképmellékletekkel, s nem csak a helytörténet iránt érdeklődők ízlését kielégítően.

A kötet vezető tanulmányában Cseh Géza a török kiűzésekor kötött karlóczai békét két esztendővel követő „állapotfelmérés” előzményeiről, annak céljairól és következményeiről tájékoztatja a kiadványt kézbe vevő olvasót. Mert a végzetes mohácsi csata utáni százötven év szinte letörölte a térképről az ország középső harmadában korábban létező-lélegző közigazgatási egységet, közösséget. Az utolsó híradás az 1577–79-es, egri vár által készített összeírás volt, amely a jászsági, még inkább a nagykunsági, de leginkább a kiskunsági területek siralmas, már-már tetszhalott állapotáról számol be. A korábban csatatérre vált Jászkunság megmaradt lakói kétfelé adóznak. Fizetnek terményben és pénzben a végvári védőknek, és fizetnek a végváratat támadó törököknek is – az életben maradásért. Pedig korábban aranyéletük volt itt a jászkunoknak. A tatárjárás után autonómiát kaptak, hiszen *vérrel adóztak*, katonai szolgálatot teljesítettek, mint a székelyek és a hajdúk. Vámon s hídon pénzt nem fizettek, közösségeik nemesi előjogokat élveztek, hiszen nem tartoztak földesúr, csak a nádor fennhatósága alá. Szabadon költözhetnek, kerületi kapitányaikat, községi vezetőiket maguk választották. Erdei Ferenc kifejezésével élve *maga gazdái parasztok* voltak, kisebb-nagyobb haszonvételrel – korcsma- és malomállítási joggal például – rendelkeztek. Az egri vár már említett 1577–79-es összeírásából viszont már kiderül, hogy a koronának teljesítendő robotot pénzzel váltják meg az ittmaradottak. Vége tehát a kiváltságos állapotnak, mert ha robotot végezni kényszerülnek, földjük tulajdonjogát is elveszítették. Az egri vár 1596-os eleste után már csak a török adószedők háborgatják a helyben maradás mellett kitartókat, a létbizonytalanság viszont fokozódik. *A lakosság elsősorban – ad helyzetjelentést e korról a kötet bevezető tanulmányának szerzője – rideg állattartással foglalkozott. A szántó-földi gazdálkodás súlya a Jász Kerületben volt a legnagyobb, de még itt is másodlagos szerepet töltött be a legeltetés mellett... Az elpusztult helységek határát marhacsordáik legeltetésére használták, ám az állandó létbizonytalanság egészen a török kiűzéséig fennmaradt.*

A létbizonytalanság a törökök kiűzése után sem szűnt meg. A területet százötven évig bitorló, és ezzel az itteniek számára jelentős szenvedést és megaláztatást okozó törökök kényszerű távozása után a kaotikus helyzet állandósul a jászkun területeken. Azt mindenki tudja még százötven esztendő múltán is, hogy a jászok és kunok utódai nemesi előjogokra és az itteni földek birtoklására jogosultak, az idegen hadak kiűzését irányító Habsburgok viszont *fegyverváltás* címén igényt tartanak az itteni földek tulajdonlására. A korabeli helyzet könnyed áttekintését nehezíti, hogy a kunok nagy része megsemmisül a

törökök ellen háborúk során – elpusztul, *rabigába görnyed*, elmenekül – az öt-hat emberöltőnyi időszak alatt, így az eredeti előjogokat élvezők saját jogon már nem, vagy csak közülük igen kevesen nyújthatják be *kárpótlási igényeiket*. Ráadásul megjelennek a nehezen ellenőrizhető sorsú *peregrinusok*, kiknek ködbe vesző múltját példaként emlegetve az igényeket elbíráló hatalomban lévők kétségbe vonják a jogos igényeket benyújtók beadványainak hitelességét is. Ugyanakkor a Habsburgok háttér- vagy hallgatólagos támogatását igénybe véve megindul a *spontán privatizáció*, a szabad földek gátlás nélkülien mohó elprédálása. A törökök kiűzése során megváltoztatott helyzet lehetővé teszi a Habsburgok számára a lapok újraosztását. A hírhedetten udvarhú, és ezzel együtt magyargyűlölő Kollonich Lipót esztergomi érsek terjedelmes forгатókönyvet ír *A magyar királyság berendezéséről*, mely a német császár, magyar király I. Lipót (1657–1705) számára kézikönyvként szolgál reményelt tervei megvalósításához. Még a XVII. század legvégén mozgásba lendül a német betelepítés első hulláma, s ekkor kerülhet sor először a szerbek tömeges bevándorlására is. És a fék nélküli birtokadományozások lehetővé teszik a magyar arisztokrácia zömének aulikusává tételeét.

Ilyen előzmények után valósul meg a jászok és a kunok egykori földjének (és ezzel együtt kiváltásaiknak) az eladása/elrablása. Ehhez azonban szükség volt az eladásra szánt terület felbecsülésére is. *A feladat teljesítésével – írja tanulmányában Cseh Géza – Johann Christoph Franz Pentz egri katonai prefektust bízta meg, aki 1697-ben indigenátust (külföldieknek adott magyar nemességet) kapott I. Lipóttól. Mivel magyarul nem tudott, és megfelelő helyismerettel sem rendelkezett, Sötér Ferenc Pest megyei alispánhoz, a Jászkun Kerület nádori alkapitányához fordult segítségért. Sötér vonakodva, az időt húzva-halasztva megpróbált ugyan a kényyszerű felkérésnek ellenállni, hiszen mint magyar nemes az ősi kiváltságokat semmisnek tekintő bécsi politikával a legkevésbé sem értett egyet, ám végül mégiscsak közreműködött az összeírás végrehajtásában. A jászkunokkal jó viszonyt alakított ki, és ahol tudott, igyekezett az érdekében közbenjárni.*

A magyar nyelvtudása és helyismerete okán segítségnyújtásra felkért jászkunok nádori alkapitánya, Sötér Ferenc tehát jól tudhatta, hogy rossz ügyet szolgál, mégis részt vett a XVIII. század végi magyar történelem egyik leggyalázatosabb panamájában. Az állapotfelmérés azt a célt szolgálja ugyanis, hogy a jászkunok egykori területét eladják, mondván: sokba került a törökök kiűzése. (Hiszen már a nagyméltóságú hadvezér Montecuccoli, ráadásul hadtudós, az Aranygyapjas rend lovagja is kimondta az örök érvényű igazságot, miszerint a háborúhoz három dolog szükséges: pénz, pénz, pénz.)

Johann Pentzék szorgalmasan teljesítik a rájuk testált feladatot, egy esztendő alatt kész a leltár és az árajánlat: a Jászkunság szőröstül-bőröstül egymillió rhenus (rajnai) forintot ér. Hogy aztán arról ajánlatuk megtétele előtt értesültek-e a felmérés készítői, megvan-e már az új tulajdonos? Valószínűleg igen. A tíz hektár híján 900 ezer hektáros terület (Jászság 190 ezer, Nagykunság 240 ezer, Kiskunság 490 ezer hektár) az itteni városokkal, falvakkal, pusztákkal, az itt élő adófizető – immáron – jobbágyokkal csupán egymillió rhenus forintot taksál? Igaz, hogy a két Kunság területén alaposan meggyérültek a lakott települések, de a kevésbé megviselt jász területéről, valamint Felvidék török által nem tiport térségeiről ez a hatalmas tájegység újból életre kelthető lehet. Tudta ezt minden, a Jászkunság adásvétele körül tüsténkedő. Sötér Ferenc nádori alkapitány, Johann Pentz frissen honfiasított katonai prefektus, Kollonich Lipót esztergomi érsek és maga I. Lipót császár is természetesen. Így aztán az áruba bocsájtott térség, az egykor privilégiumokban gazdag Jászkunság hamarosan gazdára lelt. Igaz, csak a „kikiáltási ár” feléért, ötszáz ezer rhenus forintokért, de az érdemdús vásárló nem szűkölködött a garanciákban. Hiszen a nyertes Német Lovagrend sikeresen vett részt a törökök elleni háborúban, Buda visszafoglalásában (1686), a zentai csatában (1697), ám mindezen érdemek elenyésznek amellet,

hogy a Német Lovagrend nagymestere, Ferenc Lajos pfalz-neuburgi herceg I. Lipót császár és magyar király sógora.

A könyvet kézbe vevő mai olvasó már a folytatást is tudja. A Jászkunság új tulajdonosa 1702 márciusában veszi birtokba a területet, ám 1731-ben már át is adja annak hasznosítását „csendestársának”, a török háborúk során megsérülteknek otthont és támogatást nyújtó Széchenyi Alapítványnak, 1745 májusában pedig Mária Terézia császárnő lehetővé teszi a jászkunok számára elveszített földjeik visszavásárlását, a redemptio-t. Mint a népmesékben, minden jóra fordul tehát. A jászok és a kunok az elveszített földtulajdonnal együtt visszaszerzik elorzott kiváltságaikat is, így százhárom évvel korábban, mint az ország hasonló sorsú lakói, jobbágyfelszabadításban részesülnek. A Német Lovagrendnek fizetett félmillió rajnai forintokért ismét szabad parasztok lesznek.

(A Jászkunság 1699, Thorma János Múzeum könyvei 42.)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

